

2016

KKTC EKONOMİ DURUM RAPORU

Türkiye Cumhuriyeti
LEFKOŞA BÜYÜKELÇİLİĞİ

KALKINMA VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ
OFİSİ

2016 KKTC EKONOMİ DURUM RAPORU

Hazırlayanlar

Bilal KENDİRCİ
Tuğba SİN
İbrahim DARBAZ

İçindekiler

SUNUŞ	9
MAKROEKONOMİK GELİŞMELER.....	11
A. KÜRESEL EKONOMİK GELİŞMELER VE TÜRKİYE EKONOMİSİ	14
B. BÜYÜME	15
C. ENFLASYON.....	18
D. İSTİHDAM	19
E. DIŞ TİCARET.....	23
F. ÖDEMELER DENGESİ	26
G. BANKACILIK	27
H. GKRY EKONOMİSİ	35
KAMU MALİYESİ	43
A. GENEL GÖRÜNÜM	44
B. BÜTÇE	45
C. BORÇLANMA.....	61
D. YEREL YÖNETİMLER	65
SEKTÖREL ANALİZ	87
A. ENERJİ SEKTÖRÜ	89
B. TARIM SEKTÖRÜ	95
C. TURİZM SEKTÖRÜ	100
T.C. YARDIMLARI	109

Tablolar

MAKROEKONOMİK GELİŞMELER

Tablo 1: Makroekonomik Gelişmeler	13
Tablo 2: GSYH Reel Büyüme Hızları (%)	15
Tablo 3: Reel Büyüme Hızları 2008-2016 (Sabit Fiyatlarla % Değişim)	17
Tablo 4: GSYH'deki Sektörel Gelişmeler (Cari Fiyatlarla milyon TL)	18
Tablo 5: GSYH'nin Sektörel Dağılımı (Cari Fiyatlarla % Pay)	18
Tablo 6: İstihdam Verileri	19
Tablo 7: İstihdam Oranları (%)	21
Tablo 8: İstihdamın Sektör Alt Gruplarına Dağılımı (%)	21
Tablo 9: İşsizlik Oranları (%)	22
Tablo 10: Genç Nüfus (15-24 Yaş Grubu) İşsizlik Oranı (%)	23
Tablo 11: Dış Ticaret	23
Tablo 12: İthal Edilen Başlıca Ürünler	24
Tablo 13: İhraç Edilen Başlıca Ürünler	24
Tablo 14: KKTC'nin Ülke Gruplarına Göre İthalatı	25
Tablo 15: KKTC'nin Ülke Gruplarına Göre İhracatı	26
Tablo 16: Ödemeler Dengesi (milyon \$)	26
Tablo 17: Banka Sayısındaki Gelişmeler	28
Tablo 18: Şube Sayısının Gelişimi	28
Tablo 19: Personel Sayısı	28
Tablo 20: Bankacılık Sektörü Konsolide Bilançosu (milyon TL)	29
Tablo 21: Bankacılık Sektörü Aktif/Pasif Dağılımı (%)	30
Tablo 22: Kredilerin Dağılımı	30
Tablo 23: Mevduatın Türlerine Göre Gelişimi	32
Tablo 24: Özkaynakların Gelişimi	33
Tablo 25: Bankacılık Sektörü Rasyoları	34

KAMU MALİYESİ

Tablo-1 Bütçe Gerçekleşmeleri (2009-2017)	45
Tablo-2 Bütçe Büyüklükleri (2006-2016)	46
Tablo 3: 2011-2016 Dönemi Gider Bütçesinin Oransal Dağılımı	50
Tablo 4: Cari Transferlerin Gelişimi (bin TL)	52
Tablo 5: 2016 Yılında Yapılan Maaş ve Maaş Benzeri Ödemeler (bin TL)	53
Tablo 6: Mal ve Hizmet Alımı Detay Ağırlık Dağılımı	54
Tablo 7: Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Bütçe Giderleri (milyon TL)	55
Tablo 8: Bütçe Gelirleri (2010-2016) (milyon TL)	57
Tablo 9: Yerel Gelirler (2010-2016) (milyon TL)	58
Tablo 10: Kamu Borç Stoku	61
Tablo 11: Devlet Kefaletli Krediler (milyon TL/USD)	62
Tablo 12: Alacaklılara Göre Kamu Borç Stoku (milyon TL/USD)	62

Tablo 13: Faiz Oranına Göre Kamu Borç Dağılımı (milyon TL/USD)	64
Tablo 14: 2011 Nüfus Sayım Sonuçlarının Belediyelere Göre Dağılımı	65
Tablo 15: Yerleşim Yerine Göre Konut ve İçinde Yaşayan Hane Halkı Sayısı	66
Tablo 16: Belediyelere Göre Gelir Dağılımı 2016 (TL)	69
Tablo 17: Belediyeler Özkaynak Gelirleri Dağılımı (2016) (TL)	70
Tablo 18: Belediyeler Devlet Katkı Payı Dağılımı (TL)	71
Tablo 19: Gelirlerin Giderleri Karşılama Oranı (TL)	72
Tablo 20: Belediye Bütçe Yatırım Giderleri ve 108. Madde ile belirlenen Yasal Sınır (2016) (TL)	73
Tablo 21: Belediye Bütçe Giderleri (2016) (TL)	74
Tablo 22: Personel Giderlerinin Bütçe İçerisindeki Payı (2016) (TL)	75
Tablo 23: Özkaynak Gelirleri ve Devlet Katkısının Personel Giderlerini Karşılama Oranı (TL)	76
Tablo 24: Belediyelerin Bankalara Borçları (2016) (TL)	77
Grafik 20: Belediyelerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi Ödeneği (milyon TL)	78
Tablo 25: Belediyelere göre Ödenek ve Harcama Dağılımı (2013-2016) (TL)	79
Tablo 26: Belediyelerin Altyapı Yardımlarına Katkı Projesi 2016 Yılı Harcama Dağılımı (TL)	81

SEKTÖREL ANALİZ

Tablo 1: Enterkonnekte Şebekenin Faydaları	94
Tablo 2: Tarım Sektörünün KKTC Ekonomisindeki Yeri (%)	96
Tablo 3: KKTC'de Üretilen Önemli Tarım Ürünleri (kg)	97
Tablo 4: Tarımsal Destek Bütçesinde Oluşan Açıklar (milyon TL/%)	97
Tablo 5: 2016 Yılı Yapılan Destekleme Ödemeleri (TL)	98
Tablo 6: 2016 Yılı Ticarete Konu Olan Önemli Tarım Ürünleri (Dolar)	99
Tablo 7: Yeşil Hat Tüzüğü Kapsamında Yapılan Satış Değerleri (TL)	99
Tablo 8: KKTC Turizm Verileri (2013-2016) (%)	100
Tablo 9: 2005-2016 Yılları Arasındaki Üniversite Öğrenci Sayıları	105
Tablo 10: 2005-2016 Yılları Üniversite Öğrenci Sayıları	105
Tablo 11: Ülkelere Göre Öğrenci Sayıları	106

T.C. YARDIMLARI

Tablo 1: KKTC'ye Yapılan Türkiye Cumhuriyeti Yardımlarının Gelişimi (Cari Fiyatlarla)	120
Tablo 2: KKTC'ye Yapılan Türkiye Cumhuriyeti Yardımlarının Gelişimi (\$)	120
Tablo 3: Türkiye Cumhuriyeti'nce 2016 Yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Yapılan Yardımlar (TL)	121
Tablo 4: Ankara Kaynaklı Projeler (TL)	122
Tablo 5: Lefkoşa Kaynaklı Projeler	123
Tablo 6: Reel Sektör Ankara Kaynaklı Projeler	126
Tablo 7: Reel Sektör Lefkoşa Kaynaklı Projeler	126

Grafikler

MAKROEKONOMİK GELİŞMELER

Grafik 1: GSYH Reel Büyüme Hızları (%)	14
Grafik 2: GSYH Büyüme Hızları (%)	15
Grafik 3: GSYH Büyüme Hızı (%).....	16
Grafik 4: Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	17
Grafik 5: Enflasyon (TÜFE, %).....	19
Grafik 6: İşgücüne Katılım ve İşsizlik Oranları (%)	20
Grafik 7: Eğitim ve Kamu Yönetimi İstihdamları (%)	22
Grafik 8: Yeşil Hat Tüzüğü Kapsamındaki Ticaret (milyon Avro).....	25
Grafik 9: Bankacılık Sektörü Aktif Büyüklüğü (milyon TL)	28
Grafik 10: Banka Gruplarına Göre Sektör Aktifindeki Payları (%).....	30
Grafik 11: Kredi Büyüklükleri (TL)	31
Grafik 12: Kredi Vade Yapısı	32
Grafik 13: Mevduatın Vade Yapısı (%)	33
Grafik 14: Banka Gruplarına Göre Takipteki Alacakların Dağılımı (%)	34
Grafik 15: Büyüme (%)	35
Grafik 16: Personel Giderleri ve Sosyal Transferler (milyon Euro)	38
Grafik 17: Bütçe ve KDV Gelirleri (milyon €)	38
Grafik 18: Bütçe açığı ve Faiz Hariç Bütçe Açığı (€)	39

KAMU MALİYESİ

Grafik 1: Yerel Gelirlerin Yerel Giderleri Karşılama Oranı (%)	44
Grafik 2: Bütçe Dengesi (2) ve Bütçe Dengesi (3)'ün Gelişimi (milyon TL)	47
Grafik 3: Bütçe Dengesinin Gelişimi (2006-2016) (%)	48
Grafik 4: Harcama Kalemlerinin Gelişimi (2011-2016) (bin TL).....	49
Grafik 5: 2016 Yılı Bütçesinin Alt Kalemler İtibariyle Görünümü	49
Grafik 6: Personel Harcaması (2006-2016) (milyon TL)	50
Grafik 7: Cari Transferlerin Dağılımı	51
Grafik 8: Cari Transferlerin Gelişimi	52
Grafik 9: Maaş ve Maaş Benzeri Ödemelerin Yerel Gelirlere Oranı	54
Grafik 10: Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Bütçe Giderleri (Bin TL).....	55
Grafik 11: Bütçe Giderlerinin Fonksiyonel Değişimi 2007-2016 (%).....	56
Grafik 12- Gelir Vergisi Tahsilâtının Açılımı (milyon TL) (2011-2016).....	59
Grafik 13- Kurumlar Vergisi Tahsilâtının Dağılımı (milyon TL) (2011-2016)	59
Grafik 14- KDV Tahsilâtının Açılımı (2011-2016) (milyon TL)	60
Grafik 15- FİF Tahsilâtının Açılımı (milyon TL) (2011-2016).....	60
Grafik 16: Kamu Borç Stoku Gelişimi.....	61
Grafik 17: Kamu Borç Stoku Gelişimi (milyon TL).....	63
Grafik 18: Brüt Borç Stoku / GSYH (%).....	64
Grafik 19: İlçe Belediyeler Personel Sayısı (diğer belediyelerin personel sayıları eklensin)	77

SEKTÖREL ANALİZ

Grafik 1: Petrol İthal Edilen Ülkeler ve Değerleri (milyon Dolar).....	90
Grafik 2: Yıllar İtibariyle Üretim Miktarları (Kwh).....	91
Grafik 3: Üretim Dağılım (%).....	91
Grafik 4: Ülkelere Göre Orta Ölçek Hane Halkı 2016 Yılı Elektrik kWh Satış Fiyatı (Euro Cent)	92
Grafik 5: Elektrik Satış Fiyatı (Euro Cent) ve Ortalama Brent Petrol Fiyatı (\$)	92
Grafik 6: İletim ve Dağıtımdaki Kayıp Oranları (%).....	93
Grafik 7: Tarım Sektörünün GSYH İçerisindeki Payı (Cari Fiyatlarla %) ve İstihdamdaki Payı (2006-2015) (%).....	96
Grafik 8: Yıllar İtibariyle Elde Edilen Net Turizm Geliri (milyon Dolar)	101
Grafik 9: KKTC'ye Gelen Toplam Yolcu Sayısı.....	101
Grafik 10: KKTC'de Konaklayan Kişi Sayısı	102
Grafik 11: Kendi Ülkeleri Dışında Eğitim Gören Öğrenci Sayıları	104
Grafik 12: Yıllar İtibariyle Öğrenci Sayısı	105

T.C. YARDIMLARI

Grafik 1: T.C. Yardımlarının Gelişimi (milyon TL & milyon \$)	112
Grafik 2: T.C. Yardımlarının KKTC Bütçesine Oranı	112
Grafik 3: T.C. Yardımlarının Bütçe İçindeki Yeri (%).....	113
Grafik 4: T.C. Yardımlarının GSMH'ya Oranı (%)	114
Grafik 5: T.C. Yardımlarının içinde Hibe ve Kredinin Gelişimi (%)	114
Grafik 6: T.C. Yardımlarının İç Dağılımı (milyon TL)	115
Grafik 7: T.C. Yardımlarının İç Dağılımı (% Dağılımı)	115
Grafik 8: T.C. Yardım Kalemlerinin Gelişimi Nominal (milyon TL)	116
Grafik 9: T.C. Yardımlarının Gelişimi (milyon \$)	116
Grafik 10: T.C. Yardımlarının İç Dağılımı (%).....	117
Grafik 11: Altyapı Harcamaları ile Reel Sektör Desteklerinin Gelişimi (milyon \$)	118
Grafik 12: Altyapı Harcamaları ile Reel Sektör Desteklerinin Gelişimi (milyon TL).....	118

SUNUŞ

Bilindiği gibi, Türkiye'nin Kıbrıs Türk halkına olan yardım ve desteklerinin geçmişi 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Rumların adadaki Türkleri yok olmaya ve açlığa mahkûm ettiği 1963-74 arasındaki dönemde garantör devlet olarak Türkiye'nin uyguladığı siyasi müdahaleler yanında Türk Kızılayı marifetiyle gerçekleştirdiği gıda maddesi yardımları Kıbrıs Türkleri için bir umut ışığı olmuştur.

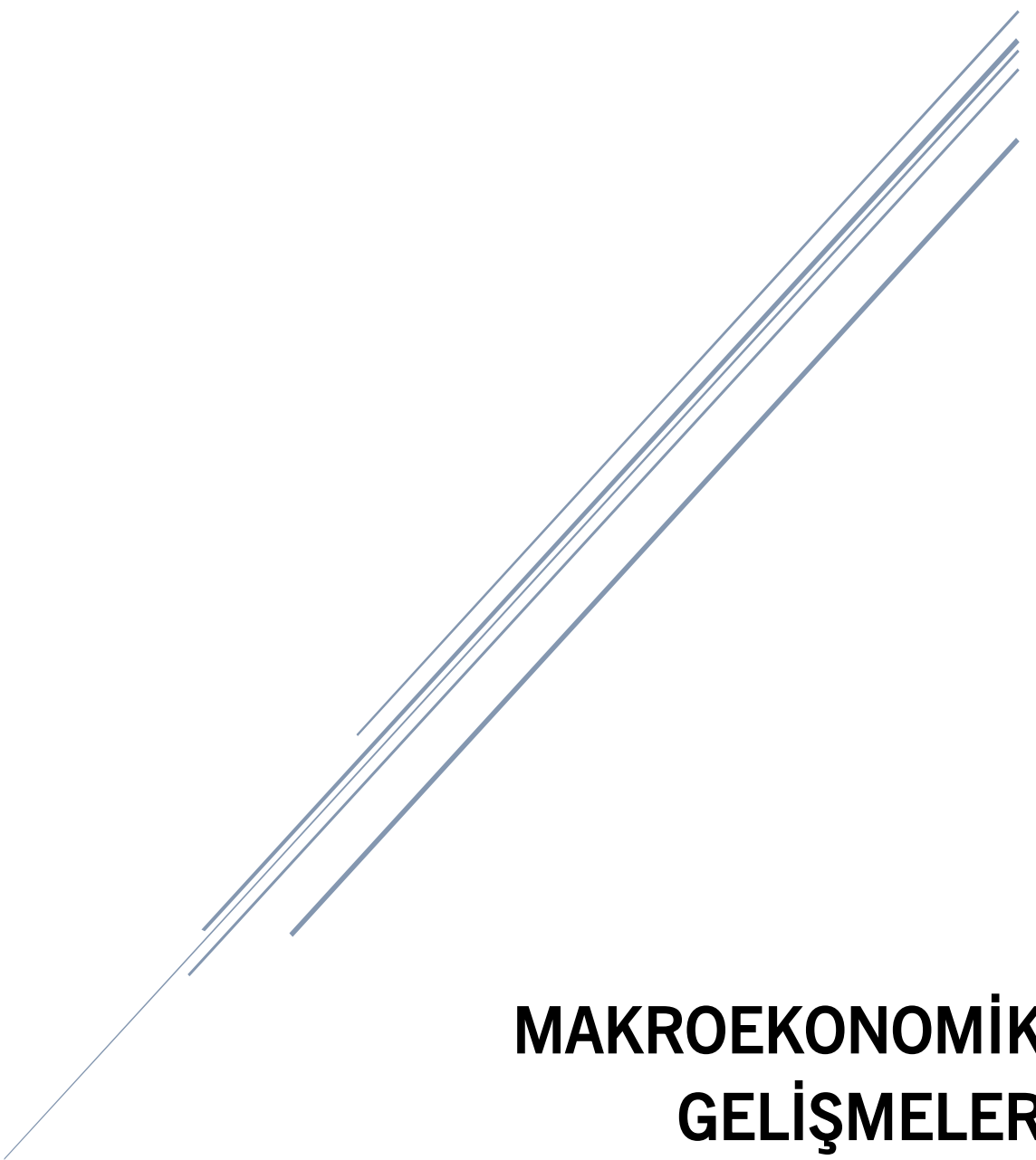
1974'teki Kutlu Barış Harekâtını takip eden dönemde ise Türkiye'nin Kıbrıs Türk Halkı'na ve kurdukları Devlete yönelik ekonomik, sosyal, kültürel yardımları hayata geçirilmiştir. Ekonomik ve mali yardımların 2009 yılına kadar olan önceliğini KKTC bütçesinin desteklenmesi ve bazı temel altyapı çalışmalarının gerçekleştirilmesi oluştururken, 2010 yılından itibaren içerik ve hedefler bakımından daha planlı ve eşgüdümlü bir yöntemin uygulanması aşamasına geçilmiştir. "Kamunun Etkinliğinin ve Özel Sektörün Gücünün Arttırılması" başlıklı 2010-2012 Programı, "Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş" başlıklı 2013-2015 Programı ve "Yapısal Dönüşüm" başlıklı 2016-2018 Programı, KKTC Devletinin kurumsal yapısının güçlenmesine paralel olarak, ekonominin reel sektör öncülüğünde "rekabet edebilirlik", "üretimde kalite ve verimliliğin arttırılması", "yatırım-istihdam-ekonomik büyüme" hedeflerine ulaşılmasını daha sistemli hale getirebilecek ve bu hedefler arasında uyum ve istikrar oluşturabilecek bir ekonomik ve mali işbirliği zemini yaratmayı amaçlamıştır.

2016 yılı, üç yıllık "Yapısal Dönüşüm Programı"nın ilk yılı olması, ekonomik programın Türkiye ile KKTC arasında imzalanmasının gecikmesi, Kıbrıs müzakerelerinin devam ettiği bir dönem olması, Türkiye'de FETÖ'nün 15 Temmuz'daki menfur ihanet girişiminin sarsıntılarının yaşanması gibi olağan dışı gelişmeler içinde sürmüştür. Diğer yandan, Türkiye'den temin edilen ve 2015 Ekim ayında KKTC'ndeki tesislerinin açılışı yapılan "can suyu"nun adadaki yönetimi ve işletilmesi konusunda Hükümetler Arası Anlaşmanın imzalanması ve işletiminin YİD yöntemi ile ihale edilmesine kadar geçecek sürede KKTC'ndeki susuzluğun giderilmesi için bir geçiş protokolü uygulanması sayesinde 2016 yılında Kıbrıs Türk Halkı suya kavuşmanın mutluluğunu yaşamıştır.

2016 yılına ait ekonomik verileri gözden geçirdiğimiz zaman, KKTC ekonomisinin tedrici iyileşmesinin devam ettiği, mali disiplinin pekiştirilmesi yönünde gelişmeler olduğu, ticaretin nispi olarak arttığı görülmektedir. Ancak, anılan dönemde yapısal dönüşümün temel dayanağını oluşturacak yasama çalışmalarının istenen etkinlikle gerçekleşmediği, siyasetin ve yasamanın, reel sektör ve sosyal hayatın temposunun gerisinde kaldığı gözlenmektedir. Ayrıca, hizmet sektörü ağırlıklı (turizm, eğitim) ekonomik icraatın yönünü KOBİ'lere dayalı üretim sektörüne çevirecek, çağdaş ekonomilerin hızla yöneldikleri yüksek teknoloji, üretken tasarım, dönüştürülebilir enerji alanlarına yoğunlaşacak radikal adımların atılması gecikmeye uğramıştır. Yüksek öğrenim alanındaki büyümenin KKTC'ne akademik zenginlik, teknolojik dinamizm ve kültürel çeşitlilik getirmek gibi amaçlardan uzaklaşarak, adeta ticari kazanç mecrası konumuna yönelmesi ihtiyatla izlenmiştir. Toplumsal dokuda zaman içinde meydana geldiği görülen yoksullaşma ve aile yapılarında ortaya çıkan çöküntü ve ayrışmalar, ekonomik projeler ile birlikte sosyal yapıyı da güçlendirecek çalışmalara ağırlık verilmesini öncelikli hale getirmiştir.

Gelecek döneme ilişkin değerlendirme ve fikir alış verişleri için önemli bir kaynak teşkil ettiğini düşündüğüm ve özellikle reel sektör paydaşlarının inceleyip, yorumlamalarında yarar gördüğüm 2016 Yılı Ekonomi Durum Raporu'nun, kamu alanındaki karar makamlarına da ışık tutmasını temenni eder, raporun hazırlanmasında emeği geçen herkese içten teşekkürlerimi sunarım.

Derya KANBAY
Büyükelçi

MAKROEKONOMİK GELİŞMELER

Tablo 1: Makroekonomik Gelişmeler

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH (Cari Fiyatlarla milyon TL)	5.614	6.508	6.955	7.607	8.858	10.222	11.601
GSYİH (milyon \$)	3.727	3.878	3.863	3.984	4.040	3.749	3.838
GSYİH Reel Büyüme Hızı (%)	3,7	3,9	1,8	1,1	4,8	4,0	3,6
Kişi Başına GSMH (\$)	14.703	15.404	15.038	15.302	15.109	13.721	13.902
Enflasyon Oranı (%)	3,3	14,7	3,6	10,2	6,5	7,8	10,2
Bütçe Açığı (milyon \$)	375,8	299,1	128,2	285,0	195,0	138,2	66,1
Nüfus	286.973	283.281	292.129	301.988	313.626	326.158	335.455
İstihdam	93.498	93.470	96.539	97.868	103.149	112.811	118.387
İşsizlik Oranı (%)	11,9	9,5	8,7	8,4	8,3	7,4	6,4
İhracat (milyon \$)	96,2	152,9	122,4	120,7	133,9	118,1	105,5
İthalat (milyon \$)	1.604,1	1.699,9	1.705,3	1.699,4	1.784,3	1.500,6	1.554,9
Dış Ticaret Dengesi (milyon \$)	-1.508,0	-1.547,0	-1.582,9	-1.578,7	-1.650,4	-1.382,5	-1.449,4
Banka Mevduatları (milyon \$) ¹	4.692	5.007	5.156	5.931	5.165	5.116	5.503
Döviz Rezervi (milyon \$)	2.128	2.175	2.516	2.736	2.913	2.988	3.068
Gelen Yolcu Sayısı	902.390	1.022.089	1.166.186	1.232.753	1.366.077	1.483.244	1.577.072
Türkiye	741.925	801.326	904.505	923.308	1.020.577	1.110.795	1.218.232
Diğer	160.465	220.763	261.681	309.445	345.430	372.449	358.840
Net Elektrik Tüketimi (milyon KWS) ²	887,7	1.136,4	1.220,5	1.197,4	1.180,5	1.264,7	1.395,8
Kişi Başına Elektrik Tüketimi (KWS)	3.093	4.012	4.178	3.965	3.764	3.877	4.161
Kişi Başına Akaryakıt Tüketimi (LT) (Benzin+Motorin+Gaz Y.)	868	904	933	824	787	810	810
Bin Kişiye Düşen Otomobil (Salon+SW)	352	365	369	374	375	361	366
Bebek Ölüm Hızı (Her bin canlı doğumda)	2,6	2,1	2,1	3,1	2,4	1,6	0,8
Doğustaki Yaşam Ümidi (Yıl)							
Erkek	72,0	79,5	79,6	79,6	80,4	80,5	80,8
Kadın	76,7	83,1	83,1	83,2	83,4	83,5	84,5
Okullaşma Oranı (%)							
Genel ve Teknik Lise	88,0	87,4	91,1	91,3	85,0	86,3	87,9
Yüksek Öğretim	78,9	82,3	80,2	87,9	87,6	95,6	92,8
Sağlık Giderleri / GSMH (%)	3,4	3,1	3,1	3,2	3,1	2,5	2,8
Sağlık Giderleri / Bütçe (%)	7,3	7,2	7,3	7,4	7,6	6,6	7,7
Doktor Başına Kişi Sayısı	503	481	489	496	494	536	552
Yatak Başına Kişi Sayısı	178	170	198	204	212	221	227
10000 Kişiye Düşen Yatak Sayısı	56	59	51	49	47	45	47
Yıllık Ortalama Döviz Kuru (1 ABD \$)	1,5063	1,6782	1,8006	1,9045	2,1926	2,7267	3,0228

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü'nün (DPÖ) Ekonomik ve Sosyal Göstergeleri 2016, 2017.

(1) Türk Lirası mevduatları ile döviz mevduatları ve tevdiatlarını içermektedir.

(2) Santral içi tüketim ve şebeke kayıpları düşülmüştür.

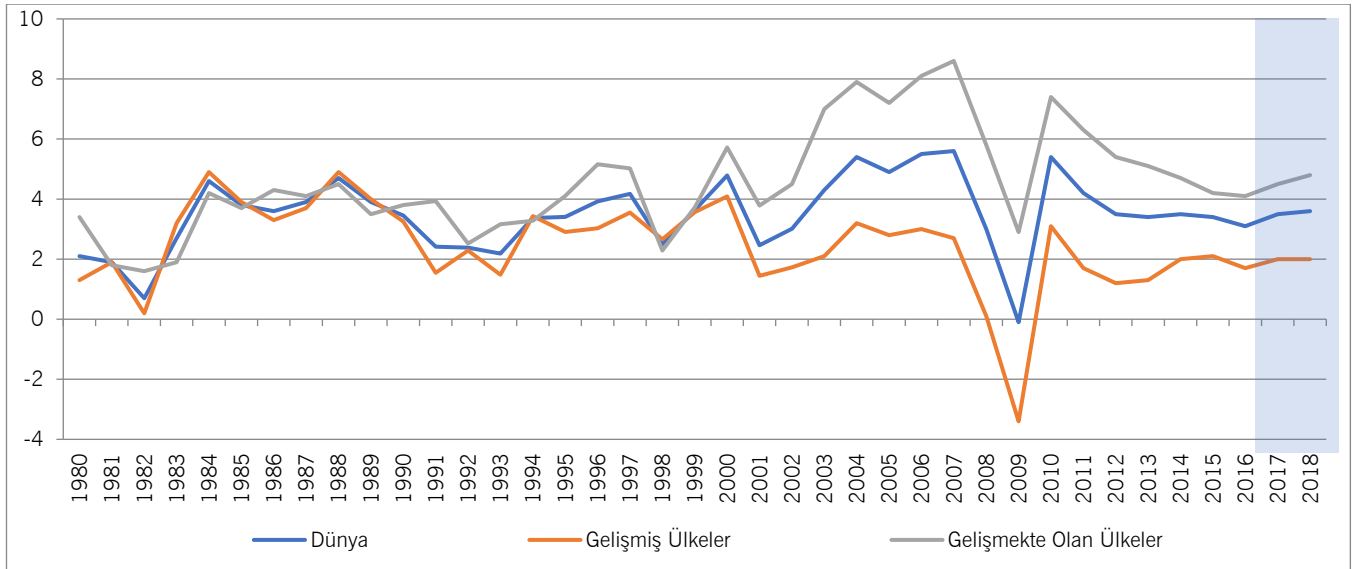
A. KÜRESEL EKONOMİK GELİŞMELER VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

2016 yılında dünya ekonomisinin büyümesi 2015 yılına göre yüzde 0,1 azalarak yüzde 3,1 olarak gerçekleşmiştir. Dünya ticaretinde artış hızı azalmaya devam etmiş, emtia fiyatlarındaki azalışa rağmen (2015'te yüzde 47,2 azalmış iken, 2016'da yüzde 15,7 azalma) bu büyümede, gelişmiş ülkelerdeki tüketici fiyatlarındaki artış ve yatırımlardaki olumlu ilerlemeler katkı yapmıştır.

Amerika'da 2016 yılında yaşanan başkanlık seçimlerine rağmen, talepte geleceğe yönelik olumlu beklentiler şirketlerin yatırımlarını tekrar artırmıştır. Brexit'e rağmen İngiltere ekonomisi yüzde 1,8 büyürken, Euro bölgesi İspanya ve Almanya'daki güçlü iç talebin etkisiyle yüzde 1,7 büyümüştür. Japonya'nın net ihracatındaki olumlu seyir devam etmiş ve Japon ekonomisi yüzde 1 büyümüştür. Özetle, gelişmiş ekonomilerin büyümesi yüzde 1,7 olarak gerçekleşmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde ise 2015 yılına göre büyüme yüzde 0,1 artarak yüzde 4,1 olmuştur. Çin'in güçlü büyümesi devam etmektedir. Hindistan'daki ekonomik aktiviteler ise döviz kurlarının etkisiyle yavaşlamaya başlamıştır. Brezilya ise yerel para biriminin değer kaybı ve petrol fiyatlarında düşüşün etkisiyle yüzde 3,6 küçülme yaşayarak ciddi bir depresyona girmiştir. Yine önemli bir petrol ürünleri ihracatçısı olan Rusya yüzde 0,2 küçülme yaşamış, ancak petrol fiyatlarındaki artışın etkisi 2017 yılında Rus ekonomisinin düzlüğe çıkması beklenmektedir.

Grafik 1: GSYH Reel Büyüme Hızları (%)

Kaynak: IMF. Taralı alanlar tahmindir.

IMF'nin 2017 yılı Nisan ayında yayımladığı son tahminlere göre, küresel ekonomi büyümesinin 2017 yılında yüzde 3,5 ve dünya ticaret hacmi artışının ise yüzde 3,8 olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir (IMF, 2017).

2015 yılında Türkiye ekonomisi yüzde 2,9 büyümüştür. 2016 yılında yaşanan menfur darbe girişiminin turizm ve yatırım ortamı üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen bu büyüme rakamı beklentilerin (%2,2) üzerinde, Orta Vadeli Programın ise altında (%3,2) gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin ihracatı 2016 yılında yüzde 0.84 azalışla 142.6 milyar dolar, ithalatı ise yüzde 4.17 azalışla 198.6 milyar dolar olmuştur. Böylece dış ticaret açığındaki azalma devam etmiştir.

2016 yılında işgücü arzındaki artışın istihdam artışının üzerinde devam etmesi ve yine 15 Temmuz'un etkisiyle işsizlikte artış devam ederek yüzde 10,9 olarak gerçekleşmiştir.

Döviz fiyatlarındaki yükselişin fiyatlar üzerindeki baskısı 2016 yılında da devam etmiştir. Ancak, küresel emtia fiyatlarında yaşanan gerileme ve gıda fiyatlarını kontrol etmek için alınan tedbirlerin olumlu etkisiyle TÜFE 2016 yılında 0,3 puan düşerek yüzde 8,5 seviyesinde gerçekleşmiştir.

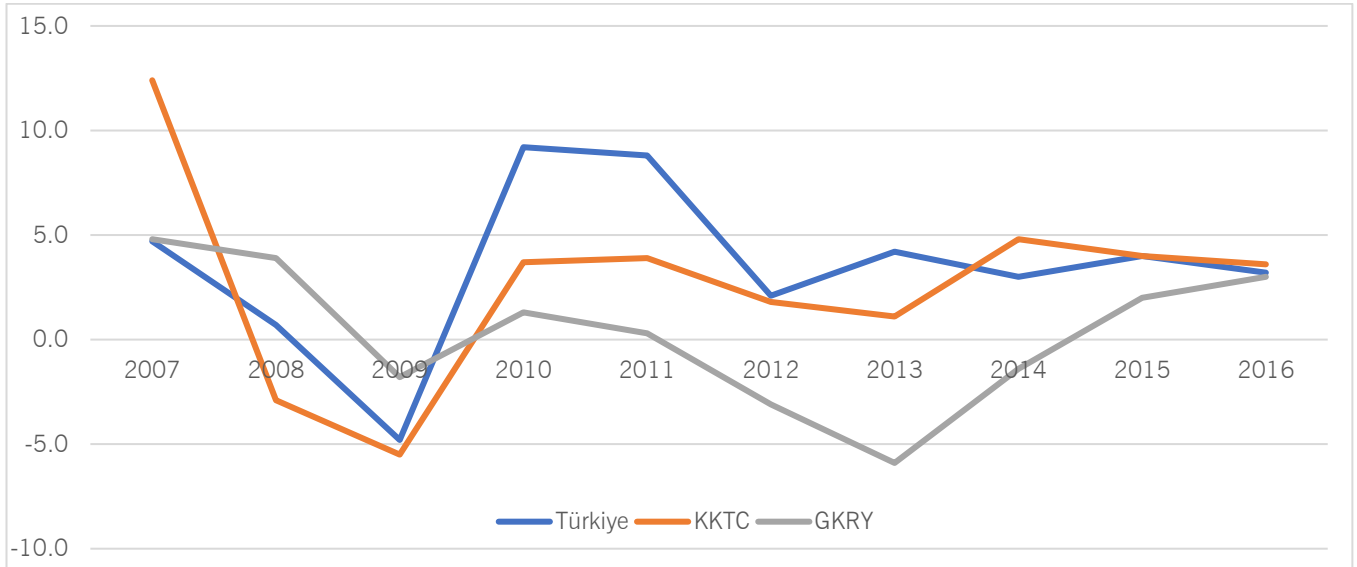
Tablo 2: GSYH Reel Büyüme Hızları (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Dünya	5,6	3,0	-0,1	5,4	4,2	3,5	3,4	3,5	3,2	3,1
Gelişmiş Ekonomiler	2,7	0,1	-3,4	3,1	1,7	1,2	1,3	2,0	2,1	1,7
ABD	1,8	-0,3	-2,8	2,5	1,6	2,2	1,5	2,4	2,6	1,6
Japonya	2,2	-1,0	-5,5	4,7	-0,5	1,7	1,4	0,0	0,5	1,0
Euro Bölgesi	3,1	0,5	-4,5	2,1	1,6	-0,9	-0,3	0,9	2,0	1,7
Gelişmekte Olan Ekonomiler	8,6	5,8	2,9	7,4	6,3	5,4	5,1	4,7	4,0	4,1
Dünya Ticaret Hacmi	9,2	3,0	-10,6	12,6	6,8	2,8	3,5	3,4	2,6	2,2
Türkiye	4,7	0,7	-4,8	9,2	8,8	2,1	4,2	3,0	4,0	3,2
KKTC	12,4	-2,9	-5,5	3,7	3,9	1,8	1,1	4,8	4,0	3,6
GKRY	4,8	3,9	-1,8	1,3	0,3	-3,1	-5,9	-1,4	2,0	3,0

Kaynak: IMF, TÜİK, DPÖ, CyprusStatisticalService.

GKRY ekonomisi 2014 yılında yüzde 1,4 oranındaki küçülmenin ardından 2015 yılında TROYKA ile uygulanan memorandumun başarılı şekilde uygulanmasının etkisi ile beklentileri aşarak yüzde 2, 2016 yılında ise yüzde 3 büyümüştür. Bununla birlikte, borç stokunun milli gelire oranının artmaya devam etmesi, finansal sistemdeki sorunlar, enflasyonun yüzde -1,4 ile negatif seyretmesi ve özelleştirmelerde ilerleme sağlanamaması ekonomik kırılganlığın devam ettiğini göstermektedir. 2016 yılında memorandum sonlandırılmıştır. TROYKA'nın program sonrası izleme faaliyetleri ise devam etmektedir.

Grafik 2: GSYH Büyüme Hızları (%)

Kaynak: TÜİK, DPÖ, CyprusStatisticalService.

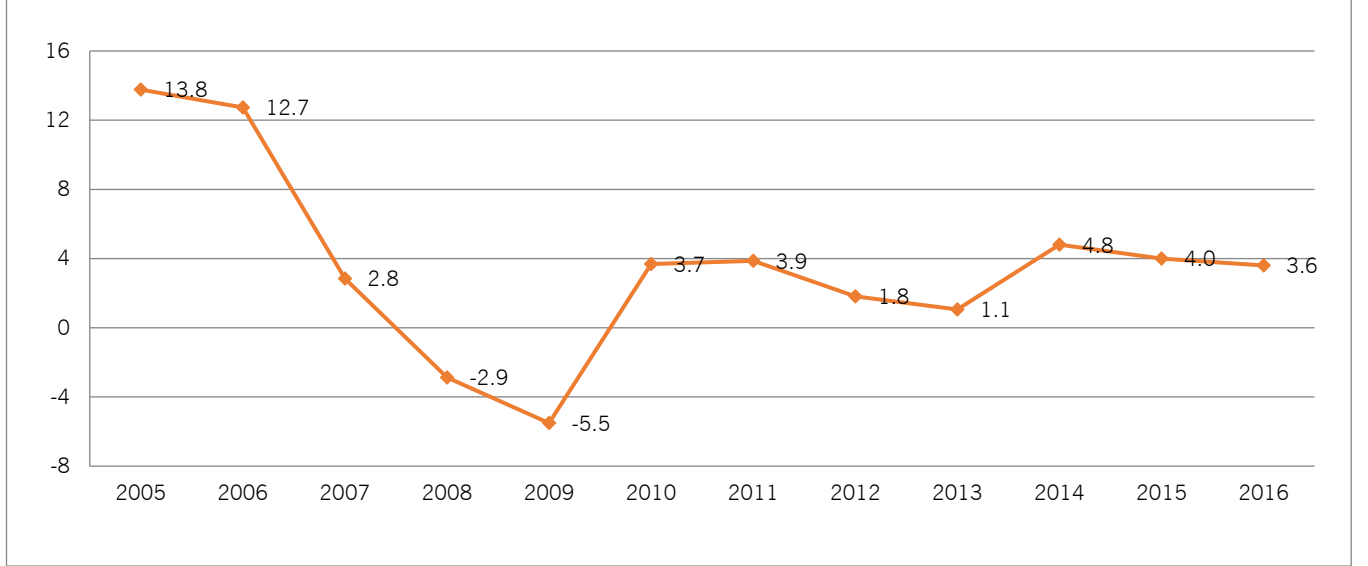
B. BÜYÜME

2000 ve 2001 yılları arasında yaşanan bankacılık krizinin etkisiyle küçülen KKTC ekonomisi, alınan tedbirlerin ve Annan Planı'nın yatırım ortamına olumlu katkısıyla 2003-2006 yılları arasında ortalama yüzde 13,3 büyüme ile rekor kırmıştır. Daha sonra yaşanan küresel finansal kriz ve 2003-2006 döneminde yakalanan ivmenin yapısal sorunları çözmekten ziyade, kamu çalışanlarına reel ücret ve cari transfer artışı için kullanılması nedeniyle 2007 yılından itibaren durağanlaşan ekonomi 2008 yılında yüzde -2,9 ve 2009 yılında yüzde -5,5 küçülmüştür.

Özellikle bütçe açıklarının sürdürülemez hal almasıyla, mali disiplin 2010 yılından itibaren uygulanan ekonomik programların temel önceliği haline gelmiştir. 2010-2012 yılları arasında uygulanan Kamunun Etkinliğinin ve Özel Sektörün Rekabet Gücünün Artırılması Programı, mali disiplin açısından önemli tedbirlerin alındığı bir program dönemi olmuş ve bu dönemde ekonomi ortalama yüzde 3,1 büyümüştür.

2013-2015 Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı süresince sırasıyla büyüme rakamları yüzde 1,1, yüzde 4,8 ve yüzde 4,0 olarak gerçekleşmiş ve dönemin büyüme ortalaması yüzde 3,3 olmuştur. 2016-2018 Yapısal Dönüşüm Programı döneminin başlangıç yılı olan 2016 yılında, KKTC ekonomisinin büyüme performansı bir önceki dönemin ortalamasını yakalamakla birlikte, bir önceki yıldan daha düşük ve Yapısal Dönüşüm Programında belirlenen yüzde 5 hedefinin altında, yüzde 3,6 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3: GSYH Büyüme Hızı (%)

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

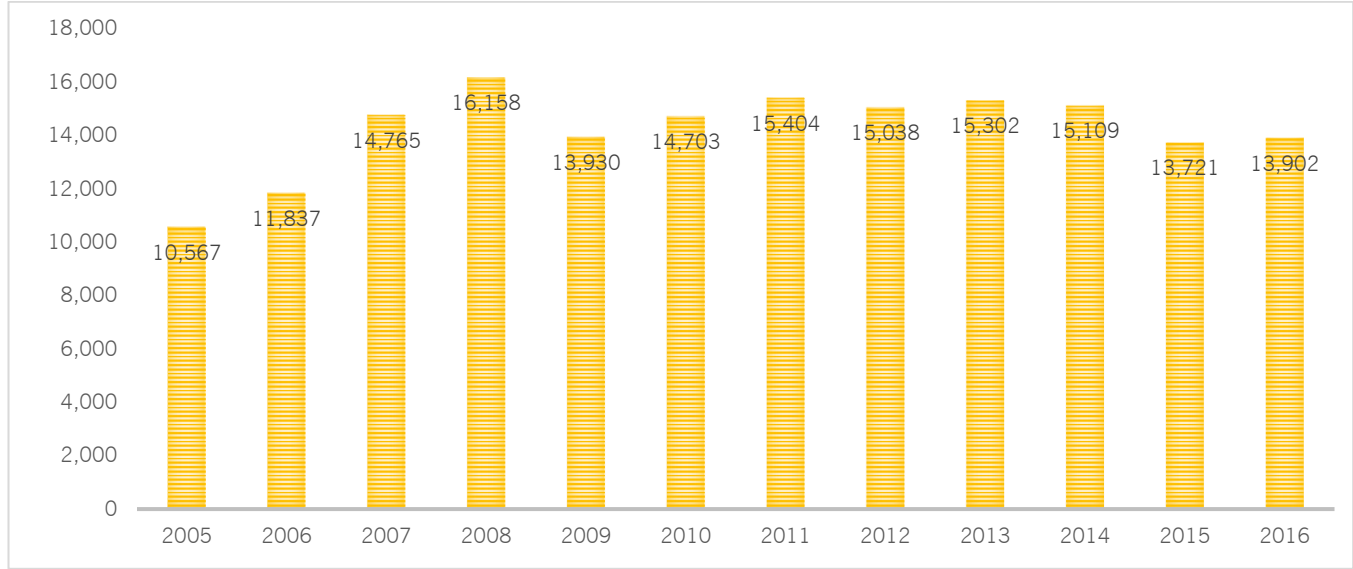
Ekonominin büyümesindeki en önemli etkenlerden biri de toplam kaynakların yatırıma dönüşme oranıdır. Kamu sektöründe veya özel sektörde sabit sermaye yatırımlarının gerçekleşmesi ekonomide mal ve hizmet üretiminde artış olacağı varsayımından hareketle bu yatırımlar milli geliri artıracak ve ülkenin kalkınmasına katkı sağlayacaktır. Yapısal Dönüşüm Programında, 2016 yılında kamu sabit yatırımlarının ve özel sabit yatırımlarının sırasıyla GSYH'nin yüzde 3,5'i ve yüzde 15'i oranında olmak üzere toplam yatırımların yüzde 18,5 gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Ancak, protokolün imzalanmasında yaşanan gecikmenin de etkisiyle kamu sabit sermayesinin yatırıma dönüşmesi yüzde 2 düzeyinde kalmıştır. Özel yatırımların GSYH oranı ise yüzde 13,4 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, özellikle kamu yatırımları olmak üzere toplam yatırımlar hedeflenenin uzağında gerçekleşmiştir.

Kamu sabit yatırımları beklenenin altında gerçekleşmekle birlikte, diğer kamu harcamalarının önemli bir kısmı maaş ve maaş benzeri ödemelere gitmekte olup, bu harcamalar da büyüme üzerinde yeterince etkin olmamaktadır. Bu nedenle, Yapısal Dönüşüm Programı ve daha önceki programların temel hedeflerinden birisi, kamu yatırımları dışındaki kamu harcamalarının maaş ve maaş benzeri ödemeler yerine özel sektörü destekleyici ve kamu hizmetlerinin kalitesini artıracak harcamalara kanallize edilmesidir.

2016 yılı büyüme rakamının hem bir önceki yıla göre ivme kaybetmesi hem de Program hedefinin altında kalmasında; yıl içerisinde gerçekleşen hükümet değişiminin yarattığı belirsizlik algısının yurtiçi üretim ve tüketim kararlarını olumsuz etkilemesi ve 2016-2018 Yapısal Dönüşüm Programı ile 2016 Mali Yılı Hibe ve Kredi Protokolü'nün imzalanmasının gecikmesi nedeniyle, ilk yedi aylık sürede Türkiye Cumhuriyeti'nden mali katkı alınamaması ile Türkiye Cumhuriyeti finansmanı ile yapılması planlanan yatırımların ertelenmesi etkili olmuştur.

Dolar cinsinden kişi başına düşen milli gelir, 2015 yılında TL'nin dolar karşısındaki değer kaybının etkisiyle önceki yıllardaki 15 bin \$ seviyesinden 13.721 \$ seviyesine gerilemiştir. 2016 yılında ise kişi başına düşen milli gelir bir miktar artış göstererek 13.902 \$ olmuştur.

Grafik 4: Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

2016 yılı için GSYİH'daki sektörel gelişmelere baktığımızda tarımda yaşanan kuraklığın etkisiyle yaşanan yüzde -7,3'lük daralma ve kamu hizmetlerinde yaşanan yüzde -0,2'lük daralma dışında tüm sektörlerde büyüme sağlanmıştır. 2015 yılında yüzde 9,6 küçülen ithalat vergileri 2016 yılında yüzde 9 büyümüştür. 2016 yılında büyümeyi sürdüren sektörler ise yüzde 7,3 ile Sanayi, yüzde 6,5 ile Turizm ve yüzde 5,7 ile İnşaat olmuştur.

Yapısal Dönüşüm Programının sektörel büyüme hedefleri açısından karşılaştırılma yapıldığında; İnşaat, Ulaştırma-Haberleşme, Konut Gelirleri ve İthalat Vergilerinde hedefin üzerinde gerçekleşme sağlanmış olup diğer sektörlerde hedefe ulaşamamıştır.

Tablo 3: Reel Büyüme Hızları 2008-2016 (Sabit Fiyatlarla % Değişim)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Tarım	-18,2	8,2	10,0	10,8	3,7	-1,6	4,8	14,5	-7,3
Sanayi	-10,3	-9,1	-0,2	3,4	-0,7	1,7	8,5	19,5	7,3
İnşaat	-8,0	-18,5	3,8	3,3	-16,0	-0,3	-4,5	6,5	5,7
Ticaret	-3,5	-11,4	21,5	2,7	4,1	-0,4	10,1	-2,2	4,3
Turizm	5,8	5,4	4,2	23,3	14,7	8,7	2,6	4,2	6,5
Ulaştırma-Haberleşme	2,2	-2,8	-20,0	-4,3	5,7	2,0	3,2	5,7	5,3
Mali Sektör	9,6	1,7	0,3	1,4	8,1	7,5	0,8	1,7	2,0
Konut	2,7	3,8	4,0	3,9	3,7	3,2	2,6	3,0	3,5
Serbest Meslek	4,3	3,4	-5,3	4,3	1,5	2,3	8,8	9,5	3,6
Kamu Hizmetleri	1,2	-5,0	0,4	2,8	1,9	1,4	-0,1	0,1	-0,2
İthalat Vergileri	-0,8	-7,1	18,6	3,9	8,9	-2,1	7,9	-9,6	9,0
GSYH	-2,9	-5,5	3,7	3,9	1,8	1,1	4,8	4,0	3,6

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

Nominal milli gelir 2015 yılında 10.223 milyar TL iken 2016 yılında 11.601 milyar TL seviyesine ulaşmıştır.

Tarım sektörünün 2015 yılında GSYH'dan aldığı pay yüzde 6 iken, 2016 yılında kuraklığın da etkisiyle GSYH'daki payı yüzde 5,6'ya düşmüştür. Sanayi sektörünün payında değişme olmayıp, yüzde 9,2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4: GSYH'deki Sektörel Gelişmeler (Cari Fiyatlarla milyon TL)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Tarım	259	301	330	366	387	405	489	610	648
Sanayi	543	517	553	558	587	637	780	938	1.065
İnşaat	362	346	312	408	336	371	370	481	512
Ticaret	492	484	598	722	794	853	1.090	1.096	1.270
Turizm	230	282	302	495	591	675	739	917	1.011
Ulaştırma-Haberleşme	615	597	525	553	643	711	788	897	965
Mali Sektör	358	388	404	473	506	580	637	719	887
Konut	176	202	221	274	306	358	399	456	535
Serbest Meslek	525	609	652	727	802	892	1.026	1.423	1.680
Kamu Hizmetleri	1.104	1.201	1.180	1.294	1.295	1.350	1.604	1.715	1.850
İthalat Vergileri	417	448	536	637	709	776	936	972	1.180
GSYH	5.080	5.376	5.614	6.509	6.955	7.607	8.859	10.223	11.601

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

Kamu hizmetlerinin GSYH içerisindeki payı 2009 yılında yüzde 22,3 iken, bu tarihten itibaren giderek azalmış ve 2016 yılında yüzde 15,9 ile en düşük seviyesine inmiştir. 2016 yılında ticaret, serbest meslek, ithalat vergileri ve konut sektörünün payı artarken turizm, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin payı azalmıştır.

Sektörlerin nominal milli gelir içerisindeki payları incelendiğinde, özel sektörün ekonomi içerisindeki ağırlığının artırılması noktasında 2010-2012 program dönemi ile birlikte elde edilen kazanımların devam ettiği gözlenmektedir.

Tablo 5: GSYH'nin Sektörel Dağılımı (Cari Fiyatlarla % Pay)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Tarım	5,1	5,6	5,9	5,6	5,6	5,3	8,2	6,0	5,6
Sanayi	10,7	9,6	9,8	8,6	8,4	8,4	9,3	9,2	9,2
İnşaat	7,1	6,4	5,6	6,3	4,8	4,9	8,9	4,7	4,4
Ticaret	9,7	9,0	10,7	11,1	11,4	11,2	16,7	10,7	11,0
Turizm	4,5	5,2	5,4	7,6	8,5	8,9	4,3	9,0	8,7
Ulaştırma-Haberleşme	12,1	11,1	9,4	8,5	9,2	9,4	7,5	8,8	8,3
Mali Sektör	7,0	7,2	7,2	7,3	7,3	7,6	4,1	7,0	7,6
Konut	3,5	3,8	3,9	4,2	4,4	4,7	5,2	4,4	4,6
Serbest Meslek	10,3	11,3	11,6	11,2	11,5	11,7	11,5	13,9	14,5
Kamu Hizmetleri	21,7	22,3	21,0	19,9	18,6	17,7	12,0	16,8	15,9
İthalat Vergileri	8,2	8,3	9,6	9,8	10,2	10,2	12,3	9,5	10,2
GSYH	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

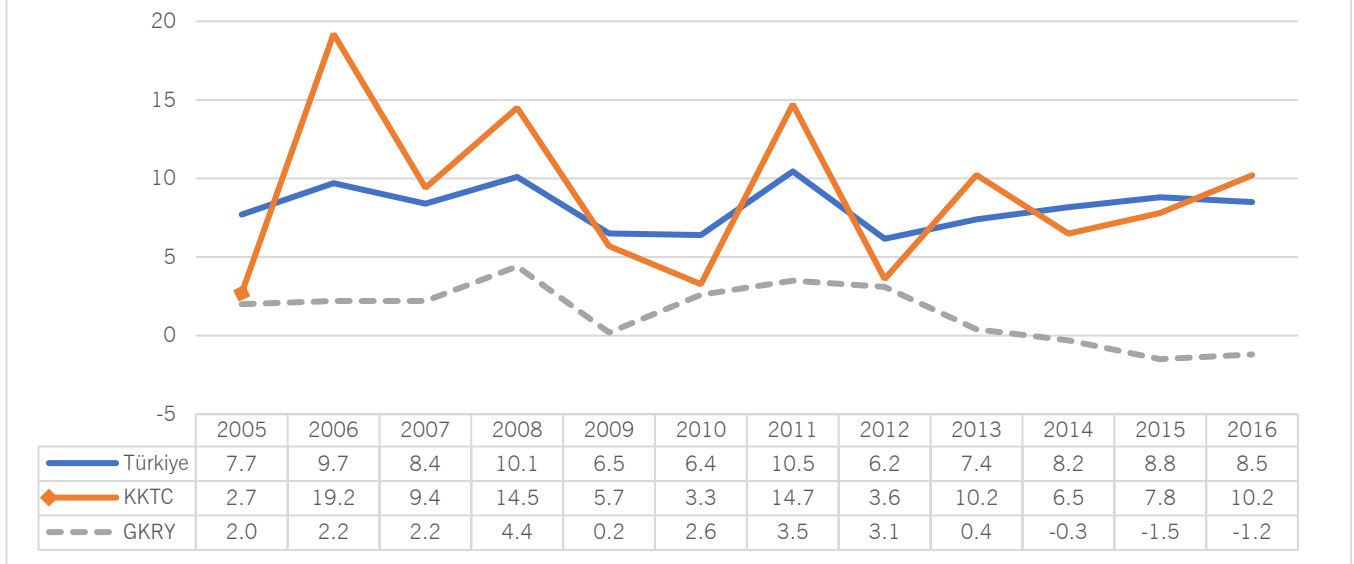
C. ENFLASYON

2014 yılında yüzde 6,5 seviyesinde gerçekleşen enflasyon oranı, 2015 yılında yüzde 7,8 seviyesine yükselmiş, 2016 yılında ise yüzde 10,2 seviyesine yükselerek 2013 yılının seviyesinde gerçekleşmiştir. 2016 yılında tüketici fiyat endeksinde yer alan mal gruplarının tamamında artış kaydedilirken, “Haberleşme ile Giyim/Ayakkabı” diğerlerine göre en düşük artış gösteren mal grupları olmuştur.

2016 yılında ana mal grupları bazında bakıldığında en yüksek artış yüzde 18,32 ile “Ulaştırma” mal grubu olurken, bunu yüzde 13,34 ile “Alkollü İçecekler ve Tütün” mal grubu, yüzde 12,98 ile “Eğitim” mal grubu ve yüzde 11,56 ile “Lokanta ve Oteller” mal grubunun izlediği görülmektedir. Bunun yanında, endeks içerisinde küresel emtia fiyatlarına olan esnekliği daha yüksek olan “Konut, Su, Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlar” mal grubunda yaşanan yüzde 10,02’lik yükseliş de toplam enflasyonun seviyesinde önemli bir belirleyici olmuştur.

GKRY'de 2013 yılından itibaren gerileyen tüketici fiyatları, üretim ve talep koşullarında devam eden tıkanıklığın etkisi ile 2016 yılında da yüzde -1,2 oranında gerilemiştir. Yaşanan deflasyon özellikle konut fiyatlarında ve küresel enerji fiyatlarında yaşanan gerilemenin de etkisi ile yüzde -9,36 ile Konut, Su, Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlar grubunda gerçekleşmiştir. Bunu yüzde -2,45 ile Ulaştırma grubu takip etmiştir.

Grafik 5: Enflasyon (TÜFE, %)

Kaynak: DPÖ, TÜİK, Eurostat

Türkiye'de 2016 yılı enflasyon oranı yüzde 8,5 olarak gerçekleşmiştir. Görüleceği üzere T.C. enflasyon oranı ile KKTC enflasyon oranı yakın bir ilişki içerisindedir. KKTC enflasyonu T.C.'de yaşanan enflasyon oranının etrafında gerçekleşirken, artma ya da düşme hareketlerinin bir savrulma şeklinde yaşandığı yukarıdaki grafikten de görülmektedir. Bu durumun, KKTC ekonomisinin dövizle daha fazla bağımlı bir ekonomi olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

D. İSTİHDAM

Devlet Planlama Örgütü'nün Ekim 2016 Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları ışığında 2015 yılında 121.854 kişi olan işgücü, 2016 yılında 4.609 kişi artarak 126.463 kişiye yükselmiştir. KKTC'de 2016 yılı itibarıyla çalışma çağındaki nüfus 245.828 kişidir ve bunun yüzde 51,4'ü işgücüne katılmaktadır. İstihdam ise 2015 yılında 112.811 kişi iken 2016 yılında 118.387 kişi olarak tahmin edilmiştir. İstihdamdaki gelişmenin en anlamlı göstergesi olan istihdam oranı verilerine göre ise, 2015 yılında yüzde 47,1 olan istihdam oranının 2016 yılında yüzde 48,2'ye yükseldiği tahmin edilmektedir.

2004 yılında toplam istihdamın yüzde 5,4'üne tekabül eden 4.655 kişi Rum kesiminde çalışmakta iken ekonomik krizin de etkisiyle sürekli bir azalışla 2016 yılında toplam istihdamın yüzde 0,4'ü olan 488 kişiye düşmüştür.

2009 yılında yaşanan ekonomik krizin devam eden etkisiyle yüzde 11,9'a yükselen işsizlik oranı, 2010-2012 program döneminden itibaren istikrarlı bir şekilde gerilemektedir. 2016 itibarıyla işsizliğin bir önceki yıla kıyasla 1 puan gerileyerek, yüzde 6,4 seviyesinde gerçekleştiği tahmin edilmektedir.

Tablo 6: İstihdam Verileri¹

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Çalışma Çağındaki Nüfus	213.795	215.721	214.981	221.646	231.424	239.634	245.828
İşgücü	106.117	107.514	105.713	106.796	112.469	121.854	126.463

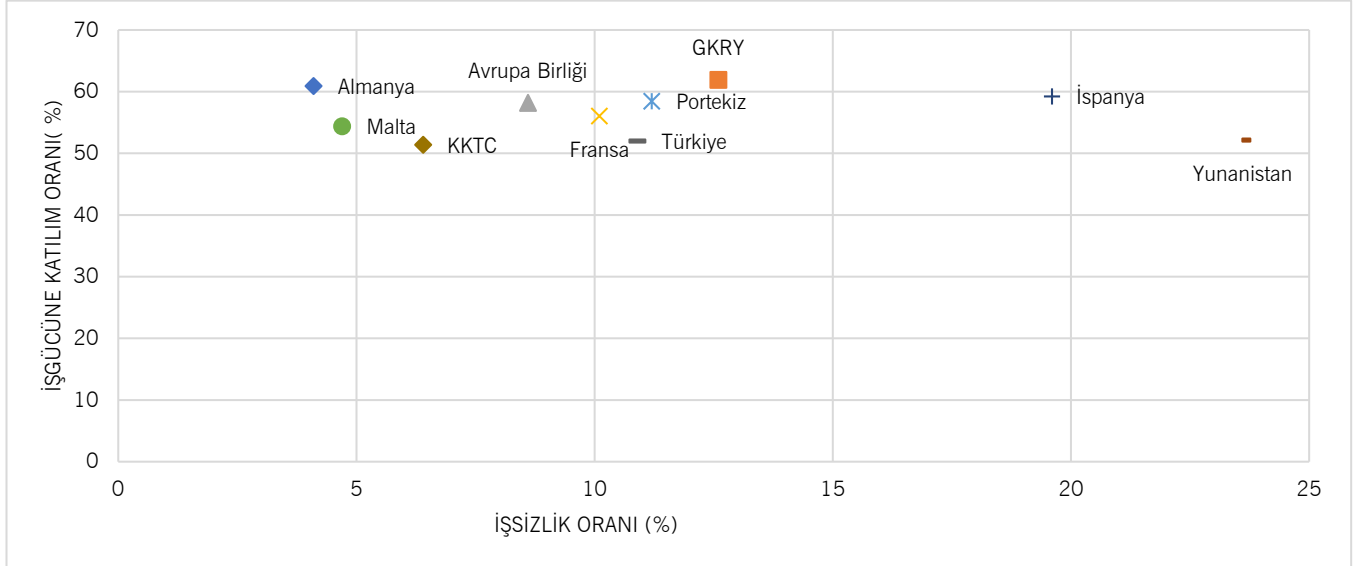
¹ İş gücü genel nüfusun çalışmak isteyen ve çalışabilir durumda olan üretken kısmını ifade etmektedir. İşgücü ve işgücünün aktif nüfus içindeki oranını yansıtan iş gücüne katılma oranı, bir ülkenin işgücü arzı potansiyelini ve üretim gücünü yansıtmaktadır. Emekli, çalışma yaşının altında bulunanlar, çalışma çağındaki olup eğitime devam edenler, ev hanımları, piyasadaki ücret ve çalışma koşullarında iş bulamadığı için iş aramaktan vazgeçenler ise işgücüne dahil olmayan grup içinde yer almaktadır. İşgücüne katılma oranının yükselmesi, ekonomik faaliyette bulunanların artması anlamına gelirken, bu oranın azalması aktif nüfusun daha büyük bir kısmının ekonomik faaliyetlerin dışında kaldığını göstermektedir.

İstihdam	93.498	97.103	96.539	97.867	103.149	112.811	118.387
Rum kesiminde Çalışanlar	1.923	1.365	866	458	593	987	488
İşgücüne Katılım Oranı (%)	49,6	49,8	49,2	48,2	48,6	50,9	51,4
İstihdam Oranı (%)	43,7	45,0	44,9	44,2	44,6	47,1	48,2
İşsizlik Oranı (%)	11,9	9,7	8,7	8,4	8,3	7,4	6,4
Genç Nüfustaki İşsizlik Oranı (%)	24,8	23,1	24,0	23,0	20,3	19,6	17,0

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre, kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusun yüzde 48,6'sını (119.366 kişi), işgücüne dâhil olmayanlar oluşturmaktadır. İşgücüne dâhil olmayan nüfus, belli başlı alt gruplara göre incelendiğinde, KKTC genelinde eğitime devam edenler yüzde 27,7 (33.005 kişi) ile işgücüne dâhil olmayan nüfus içinde en büyük paya sahiptir. Bu oranı yüzde 22,5 (26.839 kişi) ile emekliler, yüzde 19,4 (23.196 kişi) ile ev kadınları ve yüzde 11,3 (13.489 kişi) ile çalışamaz halde olanlar takip etmektedir. İlçe merkezlerinde işgücüne dâhil olmayanların yüzde 32,4'ünü öğrenciler, yüzde 22,7'sini emekliler, yüzde 16,7'sini ev kadınları ve yüzde 10,4'ünü çalışamaz halde olanlar oluştururken, bucak ve köylerde işgücüne dâhil olmayanların yüzde 22,6'sını ev kadınları, yüzde 22,0'ını öğrenciler, yüzde 22,2'sini emekliler ve yüzde 12,3'ünü çalışamaz halde olanlar oluşturmaktadır.

Grafik 6: İşgücüne Katılım ve İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: DPÖ, TÜİK, OECD

Avrupa ekonomilerinde faiz indirimleri ve parasal genişleme adımlarının etkisiyle 2014 yılından itibaren ekonomik aktivitede bir toparlanma olmuş ve bölge ülkelerinin işsizlik oranlarında bir önceki yıla kıyasla bir miktar iyileşme gerçekleşmiştir. Buna rağmen bölge ülkeleri arasındaki ayrışma devam etmektedir. Avrupa ekonomilerine kıyasla iyi durumda bulunan Türkiye ve KKTC ekonomilerinde işgücüne katılım oranları halen arzu edilen seviyelerin altında seyretmektedir. Türkiye'de özellikle kadın işgücüne katılma oranında yakalanan artış ile işgücüne katılım oranı 2016 yılında yüzde 52 seviyesine ulaşmıştır.

KKTC'de 2010 yılında yüzde 43,7'ye dek gerileyen istihdam oranı devam eden yıllarda artarak 2016 itibarıyla yüzde 48,2 seviyesine ulaşmıştır. 2016 yılında istihdam edilenlerin yüzde 36,2'sini (42.897 kişi) kadınlar, yüzde 63,8'ini (75.490 kişi) erkekler oluşturmaktadır. Ekonomik aktivitenin ciddi biçimde daraldığı GKRY ekonomisinde istihdam oranı 2010 yılında yüzde 60,2 iken, 2016 yılında 53,3'e gerilemiştir. Özellikle erkek istihdam oranı yüzde 67 iken, 2014 yılına kadar belirgin bir biçimde düşerek yüzde 57,6 olmuş, 2016 yılında ise yükselme trendine girerek yüzde 58,2 olmuştur.

Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre, KKTC genelinde istihdam edilenlerin yüzde 31,3'ünü lise ve dengi okul mezunları oluşturmaktadır. Bunu yüzde 28,6 ile fakülte veya yüksekokul, yüzde 19,8 ile ilköğretim, yüzde 11,9 ile orta veya dengi okul mezunları izlemektedir. Master/doktora mezunlarının oranı yüzde 3,2, ilköğretim mezunlarının oranı ise yüzde 3,1 olarak tahmin edilmiştir.

Tablo 7: İstihdam Oranları (%)

		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam								
	KKTC	43,7	45,0	44,9	44,2	44,6	47,1	48,2
	Türkiye	41,3	43,1	43,6	43,9	45,5	46	46,3
	GKRY	60,2	58,7	55,9	53,3	53,5	53,0	53,3
Kadın								
	KKTC	32,3	32,3	34,8	34,7	33,4	35,9	36,2
	Türkiye	27,6	28,8	29,5	30,8	30,3	26,0	28,0
	GKRY	54,1	53,1	50,6	48,4	49,8	49,2	48,9
Erkek								
	KKTC	67,7	67,7	65,2	65,3	66,6	64,1	63,8
	Türkiye	70,8	71,7	71,0	71,5	71,3	63,0	65,1
	GKRY	67,0	65,0	61,8	58,6	57,6	57,2	58,2

Kaynak: DPÖ, TÜİK, GKRY İstatistik Dairesi.

İstihdamın detaylı sektörel dağılımı incelendiğinde 2016 yılı itibarıyla KKTC’de tarım sektörünün toplam istihdamın yüzde 3,6’sını oluşturduğu gözlenmektedir. KKTC genelinde 4.261 kişi tarım sektöründe istihdam edilmekte olup, bunların yüzde 17,3’ünü (738 kişi) ücretsiz aile işçileri oluşturmaktadır. Sanayi sektörü istihdamı toplam istihdamın yüzde 9,8’ine karşılık gelirken, inşaat sektörü yüzde 8,2 pay almakta, kalan yüzde 78,4 pay ise hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. Bu veriler 2015 yılı verileri ile kıyaslandığında tarım sektöründeki istihdam payının yüzde 4,1’den 3,6’ya; sanayi sektörünün payının ise yüzde 10,2’den 9,8’e gerilediği gözlemlenirken, inşaat sektörünün payının yüzde 7,5’den 8,2’ye ve hizmetler sektörünün ise 78,2’den 78,4’e yükseldiği görülmektedir. Hizmetler sektörünün iç dağılımındaki en önemli pay yüzde 27,2 ile kamu sektöründeki istihdamın payıdır. 32.236 kişiyle kamu sektöründe istihdam edilenlerin sayısı, KKTC’de çalışan her dört kişiden birinin kamuda istihdam edildiğini göstermektedir.

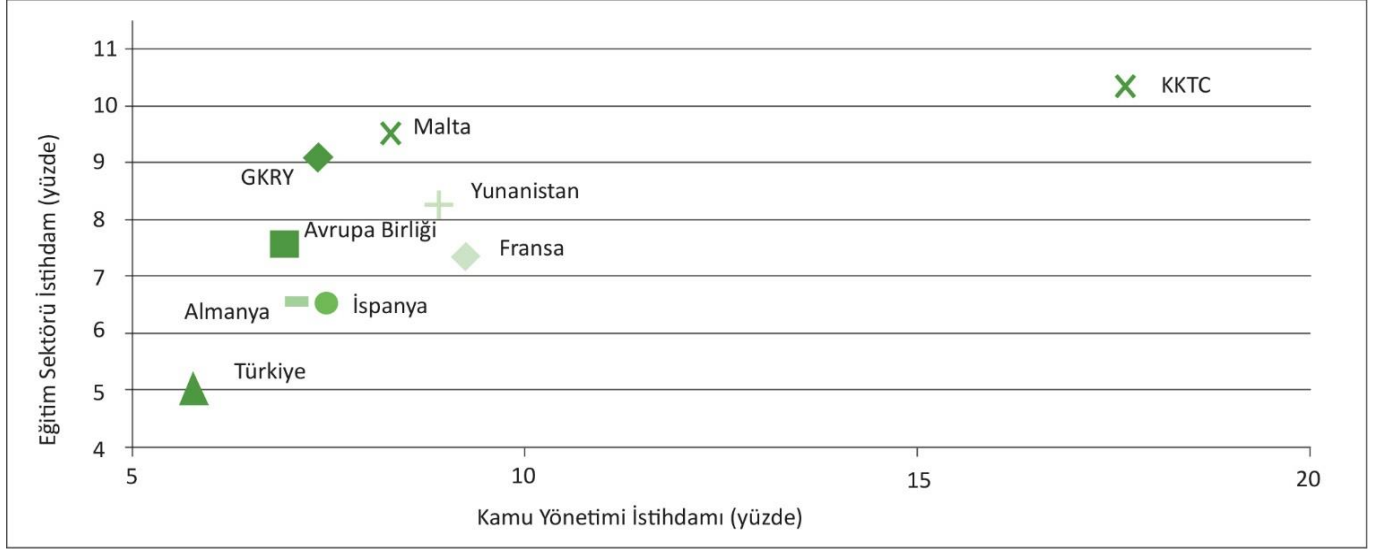
Tablo 8: İstihdamın Sektör Alt Gruplarına Dağılımı (%)

	KKTC
Tarım	3,6
Sanayi	9,8
İnşaat	8,2
Hizmetler	78,4
Kamu yönetimi	27,2

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

İstihdam edilenlerin yüzde 84,8’i Sosyal Sigortalar Dairesi’ne, yüzde 8,8’i Emekli Fonu’na, yüzde 0,9’u da diğer Sosyal Güvenlik kurumlarına kayıtlı olarak çalışmaktadır. İstihdam edilenlerin, KKTC genelinde yüzde 5,4’ü, ilçe merkezlerinde yüzde 5,0’ı, bucak ve köylerde ise yüzde 6,0’ı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışmaktadır. Herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışanların yüzde 65,0’ını erkekler oluşturmaktadır.

Grafik 7: Eğitim ve Kamu Yönetimi İstihdamları (%)

Kaynak: DPÖ, TÜİK, Eurostat.

Not: KKTC 2015, diğer ülkeler ise 2014 yılı verisidir.

KKTC'de yükseköğretim sektöründe gerçekleşen büyümeye paralel eğitim sektörünün toplam istihdam içerisindeki payı artarak 2015 yılı itibariyle yüzde 10,5'e ulaşmıştır. Benzer şekilde bir ada ülkesi olan ve eğitim sektörünün özellikle dil okulları vasıtasıyla gelişmiş olduğu Malta'da bu oran 2014'de yüzde 9,5 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik krizin devam ettiği GKRY'de ise istihdam kayıpları ağırlıklı olarak özel sektör kaynaklı olduğu için toplam istihdam oranı düşerken kamu ile bağlantılı sektörlerin fazla istihdam içerisindeki payı artmaktadır. Diğer taraftan KKTC'de kamunun gereğinden büyük olmasının bir yansıması olarak kamu yönetimi ve savunma istihdamı tüm diğer ülkelerden belirgin bir biçimde ayrılmakta ve aynı zamanda kamu sektöründe bir politika aracı olarak, ihtiyacın üzerinde istihdam yaratıldığına işaret etmektedir.

Bir önceki program döneminden itibaren azalma eğiliminde olan işsizlik oranı, geçen yıla kıyasla 1 puan gerileyerek 2016 yılını yüzde 6,4 seviyesinde tamamlamıştır. Yapısal Dönüşüm Programı sonuna kadar yüzde 7,7'ye düşmesi hedeflenen işsizlik oranının 2016 yılı itibariyle başarılı bir seyir izlediği görülmektedir. Program dönemi boyunca özellikle özel sektör yatırımlarının artırılması ve yeni istihdam alanlarının yaratılması ile birlikte yapısal işsizliğin azaltılmasına yönelik tedbirler güçlü bir şekilde sürdürülmelidir. 2016 yılında işsizlik erkeklerde yüzde 5,5, kadınlarda ise yüzde 7,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. KKTC'de eğitim arttıkça işsizlik oranları düşmekle birlikte yüksek eğitilmiş nüfusun toplam işgücü içerisindeki payının yüksek olması ve yeterince nitelikli istihdam yaratılamaması nedenleriyle eğitim düzeyi yüksek bireylerde işsizlik oranları yüksek seyretmektedir. Bu durum KKTC işgücündeki temel problemin yapısal işsizlik olduğunu göstermektedir.

Tablo 9: İşsizlik Oranları (%)

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam											
	KKTC	9,4	9,8	12,4	11,9	9,7	8,7	8,4	8,3	7,4	6,4
	Türkiye	9,2	10,0	13,1	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9	10,3	10,9
	GKRY	3,9	3,7	5,4	6,3	7,9	11,9	15,9	16,1	14,9	12,9
Kadın											
	KKTC	14,7	14,0	17,0	17,5	13,1	11,4	12,1	12,8	8,9	7,9
	Türkiye	11,0	11,6	14,3	13,0	11,3	10,8	11,9	11,8	12,6	13,7
	GKRY	4,6	4,3	5,5	6,4	7,7	11,1	15,2	15,1	14,8	13,3
Erkek											
	KKTC	6,7	7,6	9,9	8,9	8,0	7,2	6,3	5,8	6,5	5,5
	Türkiye	10,0	10,7	13,9	11,4	9,2	8,5	8,7	9,9	9,2	9,6
	GKRY	3,4	3,2	5,3	6,2	8,1	12,6	16,6	17,1	15,0	12,6

Kaynak: DPÖ, TÜİK, Cyprus Statistical Service, 2017.

GKRY’de yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle işsizlik oranları 2014 yılına kadar artarak yüzde 16,1 seviyesine yükselmiştir. 2016 yılında ise işsizlik düşüş göstererek 12,9 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde erkeklerde işsizlik yüzde 12,6; kadınlarda ise 13,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu verilere göre GKRY reel sektörü ve istihdam piyasasının toparlanmaya başladığı, ancak eski seviyesine gelmesinin zaman alacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 10: Genç Nüfus (15-24 Yaş Grubu) İşsizlik Oranı (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
KKTC	22,8	24,7	31,4	24,8	23,1	24,0	23,0	20,3	19,6	17,0
Türkiye	17,3	18,6	22,9	19,9	16,8	15,8	17,1	17,9	18,5	19,6
GKRY	10,2	9,0	13,8	16,6	22,4	27,7	38,9	35,9	32,8	29,1

Kaynak: DPÖ, TÜİK, Cyprus Statistical Service, 2017.

KKTC’de 2016 yılı itibariyle genç nüfus işsizlik oranı geçen yıla göre 2,6 puan gerileyerek yüzde 17,0 seviyesinde gerçekleşmiştir. GKRY’de aynı oran 2011 yılı seviyesi olan yüzde 22,4’ten 2013 yılı itibariyle yüzde 38,9’a yükselmiş; ekonomide devam eden toparlanma süreci ile bir miktar gerileyerek 2016 yılında yüzde 29,1’e düşmüştür. Türkiye’de ise söz konusu oran son güncellemeler ışığında yüzde 17 seviyesindedir.

E. DIŞ TİCARET

KKTC Ekonomi Bakanlığı Ticaret Dairesi’nin verilerine göre 2015 yılında; 1.500 milyon dolar ithalat, 118 milyon dolar da ihracat gerçekleşmişken, 2016 yılında ithalat yüzde 3,6 büyüme ile 1.554,9 milyon dolar olarak ihracat ise yüzde 10,7 küçülme ile 105,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında 1.382,5 milyon dolar olan dış ticaret açığı yüzde 4,8 artış ile 1.449,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Ticaret Dairesi, 2017).

2016 yılında dış ticaret dengesi üzerinde TL’deki değer kaybı ve kuraklık olumsuz etki ederken, petrol fiyatlarındaki düşüş olumlu etki etmiştir.

Tablo 11: Dış Ticaret

YILLAR	İHRACAT milyon \$	İTHALAT milyon \$	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2003	50,8	477,8	-427	10,6
2004	62,0	853,1	-791,1	7,3
2005	68,1	1.255,5	-1.187,4	5,4
2006	68,1	1.376,2	-1.308,1	4,9
2007	83,7	1.539,2	-1.455,5	5,4
2008	83,6	1.680,7	-1.597,1	5,0
2009	71,1	1.326,2	-1.255,1	5,4
2010	96,4	1.604,1	-1.507,7	6,0
2011	119,9	1.699,9	-1.580,0	7,1
2012	116,3	1.705,3	-1.589,0	6,8
2013	120,7	1.699,4	-1.578,7	7,1
2014	134,0	1.784,3	-1.650,3	7,5
2015	118,1	1.500,6	-1.382,5	7,9
2016	105,5	1.554,9	-1.449,4	6,8

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi, 2017.

İhracatın ithalatı karşılama oranı 2015 yılında yüzde 7,9 iken 2016 yılında yüzde 6,8’e düşmüştür.

Tablo 12: İthal Edilen Başlıca Ürünler

MAL ADI		2015		2016		2015-16 %
		milyon \$	% pay	milyon \$	% pay	
1	Taşıt Araçları	104,8	7,0	125,0	8,0	19,3
2	Yakıt	114,8	7,7	91,5	5,9	-20,4
3	Fuel Oil (Motorin)	107,4	7,2	88,7	5,7	-17,4
4	Konfeksiyon	38,7	2,6	46,6	3,0	20,6
5	Plastik Mamüller	14,7	1,0	40,0	2,6	172,7
6	İnşaat Demiri	31,6	2,1	37,9	2,4	19,8
7	Alkollü İçkiler	27,6	1,8	32,6	2,1	18,4
8	İlaçlar	27,4	1,8	32,3	2,1	17,9
9	Telefon Cihazları	21,6	1,4	28,6	1,8	32,3
10	Cep Telefonları	21,1	1,4	27,3	1,8	29,7
11	Diğer	991,0	66,0	1.004,3	64,6	1,3
TOPLAM		1.500,6	100,0	1.554,9	100,0	3,6

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi

2016 yılında KKTC'nin ithalatında en büyük payı taşıt araçları, yakıt, fuel oil, konfeksiyon, plastik mamuller ve inşaat demiri almıştır. 2009 yılından itibaren en çok ithal edilen ürün yakıt iken, 2016 yılında en çok ithal edilen ürün taşıt araçları olmuştur.

2016 yılında ithalattaki artış üzerinde arpa ithalinin bir önceki yıla göre yaklaşık 6,3 kat artarak 20 milyon dolara yükselmesi, taşıt araçları ithalinin yüzde 19 artarak 125 milyon düzeyine ulaşması ve diğer ithal mal kaleminde yaşanan artış etkili olmuştur. Buna karşın, petrol fiyatlarındaki düşüş, yakıt ve fuel oil (motorin) ithalatında yüzde 20 civarında azalmaya neden olmuştur.

Tablo 13: İhraç Edilen Başlıca Ürünler

MAL ADI		2015		2016		2015-14 %
		milyon \$	% pay	milyon \$	% pay	
1	Süt Ürünleri (Kg)	49,4	41,8	43,5	41,2	-11,9
2	Narenciye (Kg)	19,1	16,2	17,8	16,9	-6,9
3	Rakı (Lt)	12,0	10,1	12,3	11,7	2,8
4	Hurdalar (Kg)	3,9	3,3	4,6	4,4	18,9
5	Konfeksiyon	2,5	2,1	2,2	2,1	-10,2
6	Patates	4,7	4,0	1,4	1,3	-70,9
7	Yumurta	2,5	2,1	0,6	0,6	-75,8
8	Hurda Kağıt	4,7	4,0	0,4	0,4	-91,2
9	Tütün (Kg)	0,5	0,5	0,2	0,2	-62,4
10	Alçı Taşı (Ton)	0,4	0,3	0,0	0,0	-100,0
11	Diğer	18,4	15,6	22,4	21,3	22,1
TOPLAM		118,1	100,0	105,5	100,0	-10,7

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi, 2017.

2016 yılında tarım sektöründe yaşanan yüzde 7,3'lük küçülme ve TL'de yaşanan değer kaybı sonucunda ihracat düşmüştür. İhracat kalemleri içerisinde süt ürünleri yüzde 41 pay ile ilk sırada yer almıştır. Narenciye yüzde 16,9 ile ikinci sırada, sonrasında ise yüzde 11,7 ile rakı üçüncü sırada yer almıştır. Süt ürünleri ihracatında yüzde 12, narenciye ürünlerinde yüzde 7 küçülme yaşanırken, rakıda yüzde 3'lük bir büyümeye gerçekleşmiştir.

Tablo 14: KKTC'nin Ülke Gruplarına Göre İthalatı

YIL	TÜRKİYE		3. ÜLKELER							TOPLAM İTHALAT
	milyon \$	%	AB	UZAK DOĞU	DİĞER AVR.	ORTA DOĞU	DİĞER	TOPLAM	%	
2009	923,4	69,6	205,6	87,7	30,3	52,5	26,6	402,7	30,4	1.326,2
2010	1.137,4	70,9	251,3	90,3	29,9	69,0	26,4	466,8	29,1	1.604,1
2011	1.211,3	71,3	286,1	82,5	27,2	67,0	25,8	488,6	28,7	1.699,9
2012	1.235,4	72,4	247,8	81,0	28,2	81,5	31,3	469,8	27,6	1.705,3
2013	1.155,3	68,0	257,0	113,4	59,1	86,2	28,3	544,1	32,0	1.699,4
2014	1.185,7	66,5	270,2	137,6	72,5	82,2	36,0	598,6	33,5	1.784,3
2015	967,6	64,5	271,4	115,0	45,1	70,5	31,0	533,0	35,5	1.500,6
2016	939,0	60,4	326,6	133,7	51,9	69,5	34,2	615,9	39,6	1.555,0

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi, 2017.

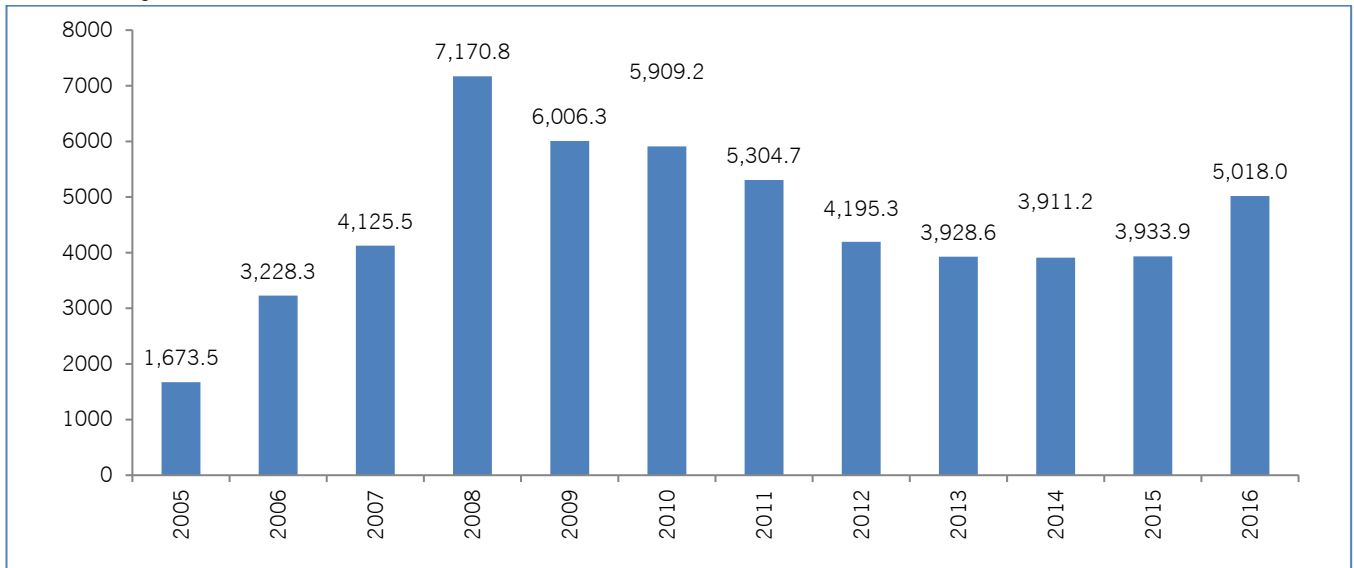
2016 yılında gerçekleştirilen toplam ithalatın 939 milyon dolarlık kısmı Türkiye'den gerçekleştirilmiştir. Geçen yıla kıyasla yüzde 3 azalma anlamına gelen bu tutar, toplam ithalatın yüzde 60,4'üne karşılık gelmektedir. 2016 yılında toplam ithalatın yüzde 21'i AB ülkelerinden, yüzde 8,6'sı Uzak Doğu ülkelerinden, yüzde 4,4'ü Orta Doğu ülkelerinden, geriye kalan kısmı da diğer ülkelerden gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında toplam ithalatta AB ülkelerinin payı yaklaşık 3 puan, Uzak Doğu ülkelerinden yapılan ithalat yüzde 1 artarken, Orta Doğu ülkelerinin payı yüzde 0,3 azalmıştır.

Kutu: 1

Yeşil Hat Tüzüğü Kapsamında Yapılan Ticaret

Kıbrıs Türk Ticaret Odası'nın derlediği istatistiklere göre Yeşil Hat Tüzüğü kapsamında 2016 yılında GKRY'ye 5 milyon 18 bin Euro tutarında ihracat gerçekleştirilmiştir (KTTO, 2017). Böylece bir önceki yıl yapılan 3 milyon 933 bin Euro tutarındaki ihracata kıyasla yüzde 27,6 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Elektrik talebi nedeniyle söz konusu ticaret hacminde 2011 ve 2012 yıllarında önemli bir artış gerçekleşmiştir. Elektrik ticareti dışarıda tutulduğunda ise 2008 yılından bu yana ticaret hacmi düzenli olarak gerilemektedir. 2016 yılında ihraç edilen başlıca ürünler taze balık, plastik ürünler, sebze, demir ve çelik ürünleri, hurda demir, mermer ve mobilya olmuştur. GKRY ile yapılan ihracatta, ekonomik kriz nedeniyle düşük seyreden yurtiçi talep ve Türk mallarına resmi otoritelerce uygulanan psikolojik baskı etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Grafik 8: Yeşil Hat Tüzüğü Kapsamındaki Ticaret (milyon Avro)

Tablo 15: KKTC'nin Ülke Gruplarına Göre İhracatı

YIL	TÜRKİYE		3. ÜLKELER							TOPLAM İHRACAT
	milyon \$	%	AB	UZAK DOĞU	DİĞER AVR.	ORTA DOĞU	DİĞER	TOPLAM	%	
2009	38,5	54,1	13,2	0,2	1,2	13,8	4,2	32,5	45,8	71,1
2010	44,7	46,4	11,8	0,3	3,5	31,1	5,0	51,7	53,6	96,4
2011	61,3	51,2	9,5	0,3	1,5	36,9	10,3	58,6	48,8	119,9
2012	56,9	48,9	8,7	0,2	0,5	39,8	10,0	59,2	50,9	116,3
2013	63,0	52,2	9,1	0,8	2,7	38,5	6,5	57,7	47,8	120,7
2014	78,4	58,5	8,3	0,5	0,8	40,6	5,3	55,5	41,5	133,9
2015	66,2	56,1	6,2	0,3	3,8	35,6	5,9	51,8	43,9	118,1
2016	65,9	62,5	10,7	0,2	0,9	24,0	3,7	39,5	37,4	105,5

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi, 2017.

KKTC'den 2016 yılında gerçekleşen toplam ihracatın 65,9 milyon dolarlık kısmı Türkiye'ye gerçekleştirilmiştir ve bu tutar toplam ihracatın yüzde 62,5'e karşılık gelmektedir. AB ve diğer ülkelere yapılan ihracat 39,5 milyon dolar iken toplam ihracat içerisindeki payı yüzde 37,4 olmuştur. 2016 yılında bir önceki yıla göre, Türkiye'ye yapılan ihracatın payı yüzde 6,4 artarken diğer ülkelerin payı aynı oranda azalmıştır.

F. ÖDEMELER DENGESİ

Tablo 16: Ödemeler Dengesi (milyon \$)

Sektörler	2014	2015	2016
	(milyon Dolar)		
1. Cari İşlemler			
1.1 Dış Ticaret			
1.1.1. Dışsatım	134,0	118,1	105,5
1.1.2. Dışalım	1.784,3	1.500,6	1.554,9
Dış Ticaret Dengesi	-1.650,3	-1.382,5	-1.449,4
GSYİH'daki Payı (%)	-40,8	-36,9	-37,8
1.2. Görünmeyen İşlemler			
1.2.1. Turizm (Net)	679,4	697,7	739,4
1.2.2. Diğer Görünmeyen İşlemler (Net)	959,2	956,4	999,9
Yükseköğrenim	589,8	636,2	694,8
T.C. Yatırımları	227,1	200,8	167,3
Diğer	142,3	119,4	137,8
Görünmeyen İşlemler Dengesi	1.638,6	1.654,1	1.739,3
Cari İşlemler Dengesi	-11,7	271,6	289,9
GSYİH'daki Payı (%)	-0,3	7,2	7,6
2. Sermaye Hareketleri			
2.1. T.C. Kredileri	180,2	100,0	72,9
2.2. Diğer Sermaye Hareketleri	6,7	68,9	-1,5
Sermaye Hareketleri Dengesi	186,9	168,9	71,4
Genel Dengesi	175,2	440,5	361,3
GSYİH'daki Payı (%)	4,3	11,7	9,4
3. Rezerv Hareketleri (- Artış, + Azalış)	-176,7	-75,8	-79,4

4. Net Hata ve Noksan	1,5	-364,7	-281,9
Ortalama ABD \$ Kuru (1\$=TL)	2,1926	2,7260	3,0228

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

Ödemeler dengesi bir ülkenin dış dünya ile olan ekonomik etkileşimleri sonucu oluşan pozisyonunu açıklaması açısından önem arz etmektedir. Yukarıdaki tabloda KKTC'nin Ödemeler Denge tablosu yer almaktadır (Devlet Planlama Örgütü, 2017).

Dış ticaret açığı 2014 yılında son beş yılın en yüksek seviyesi olan 1 milyar 650 milyon dolar seviyesine ulaşmışken 2015 yılında, ithalatın ihracata oranla daha fazla düşmesi nedeniyle 1 milyar 382 milyon dolara gerilemiştir. 2016 yılında ise ihracattaki düşüşün devam etmesi ve ithalatta artış yaşanmasıyla, açık bir önceki yıla göre artarak 1.449,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Görünmeyen işlemler dengesine baktığımızda, turizm gelirleri bir önceki yıla göre TL'deki değer kaybına rağmen yüzde 6 büyümüştür. Yükseköğrenimde yüzde 9,2'lik, görünmeyen işlemlerin diğer kaleminde de yüzde 15,4'lük bir büyüme sağlanmıştır. Buna karşın T.C. Yardımları yüzde 16,7 azalmıştır. Tüm bu gelişmeler neticesinde görünmeyen işlemler dengesindeki artış devam etmiş ve 2016 yılında 1 milyar 739 milyon dolar artı vermiştir. Bu iki ana kaleminde yaşanan olumlu gelişme cari işlemler hesabının 2015 yılının ardından 2016 yılında da artı vermesini sağlamıştır.

Buna göre, 2015 yılında 271,6 milyon dolar artıya geçen cari işlemler açığı yükselişini sürdürerek 2016 yılında 289,9 fazla vermiştir. 2015 yılında GSYH'ye oranla yüzde 7,2 gerçekleşen cari işlemler dengesi 2016 yılında yüzde 7,6 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılı öncesi sürekli açık veren cari işlemler dengesi son iki yılda dış ticaret açığının azalması ve hizmet sektöründeki (Turizm ve Yükseköğrenim) gelir artışlarının etkisiyle fazla vermiştir.

KKTC'de Sermaye Hareketleri, T.C. Kredileri ve Diğer Sermaye Hareketleri olmak üzere iki kalemin toplamı olarak takip edilmektedir. T.C. Kredileri ekonomik programlarda hedeflendiği gibi azalmaya devam etmekte olup, 2015 yılında 100 milyon dolar iken 2016 yılında 72,9 milyon dolara düşmüştür. Ülkeye giren yabancı sermaye ile ülkeden çıkan sermayenin izlendiği diğer sermaye hareketleri hesabı 2015 yılında 68,9 milyon dolar fazla verirken 2016 yılında -1.5 milyon dolar açık vermesi de ülkeye gelen yabancı sermaye girişinde ve yatırımında ciddi bir azalış olduğunu göstermektedir.

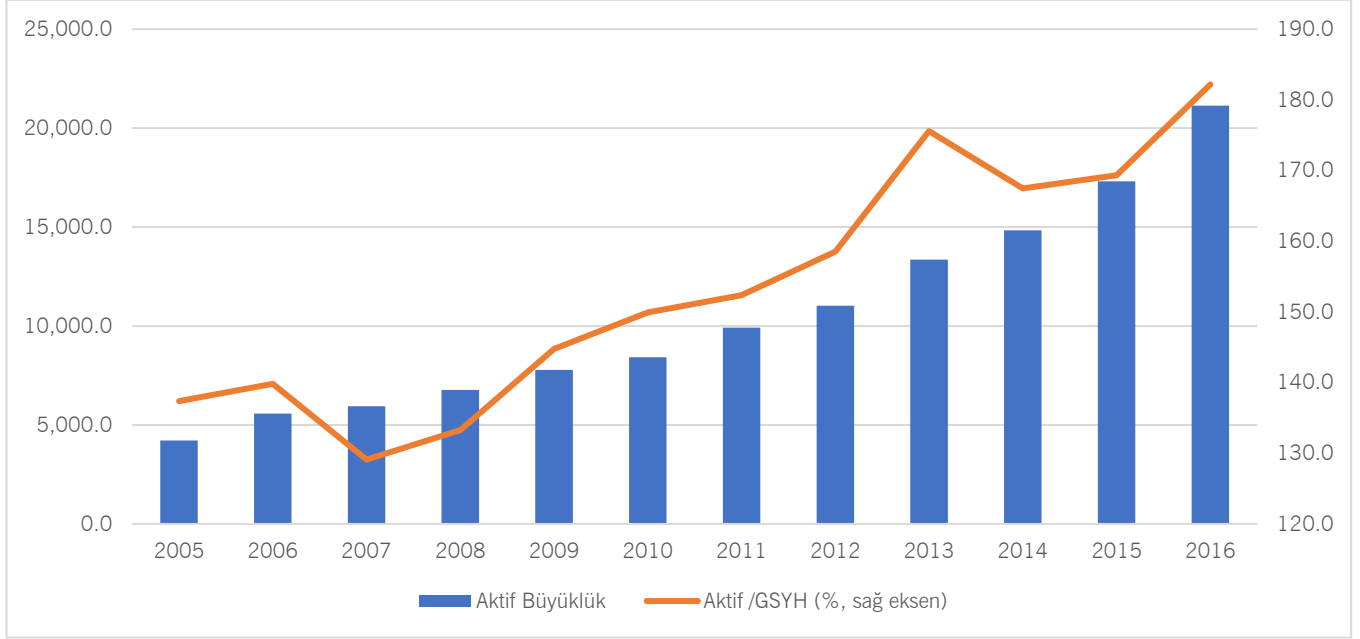
Bu gerçekleştirmeler çerçevesinde 2015 yılında 443 milyon dolar fazla veren cari işlemler hesabı ile sermaye ve finansal hesaplar toplamı 2016 yılında azalma göstererek 361,3 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2013 ve 2014 yıllarında sırasıyla 4,9 ve 1,5 milyon dolar düzeyinde, oldukça küçük rakamlarda gerçekleşen net hata ve noksan kaleminin 2015 yılında -364,7 milyon dolar (GSYH'ya oranı yüzde 9,7); 2016 yılında ise -281,9 milyon dolar (GSYH'ya oranı yüzde 7,3) gibi yüksek rakam ve oranlarda gerçekleşmesi dikkat çekicidir.

G. BANKACILIK

KKTC bankacılık sektörü aktif toplamı 2016 yılında, 2015 yılsonuna göre yüzde 22,1 oranında artarak 17 milyar 309 milyon TL'den 21 Milyar 134 milyon TL seviyesine ulaşmıştır. 2016 yılında sektörün büyüme hızı bir önceki yıla kıyasla artarken sektörün aktif büyüklüğünün milli gelire oranı yüzde 182,2 seviyesine yükselmiştir (KKTC Merkez Bankası, 2016).

Grafik 9: Bankacılık Sektörü Aktif Büyüklüğü (milyon TL)

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, KKTC Merkez Bankası, 2017.

Tablo 17: Banka Sayısındaki Gelişmeler

Banka Grupları	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kamu Mevduat Bankaları	3	2	2	2	2	2
Özel Sermayeli Bankalar	12	13	13	13	13	14
Şube Bankaları	7	7	7	7	7	6
Toplam	22	22	22	22	22	22

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

KKTC bankacılık sektöründe 2016 yılsonu itibariyle 22 banka faaliyet göstermektedir. 2016 yılında bir şube bankası faaliyetine son verirken yeni bir özel sermayeli banka faaliyete başlamıştır. 2016 yılsonu itibariyle sektörde faaliyet gösteren 14 özel sermayeli banka ve 6 şube bankasının payları sırasıyla yüzde 63,64 ve yüzde 27,27'dir. Kalan 2 kamu bankasının payı 27,7 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 18: Şube Sayısının Gelişimi

Banka Grupları	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kamu Mevduat Bankaları	35	34	38	36	36	36
Özel Sermayeli Bankalar	117	129	139	139	145	151
Şube Bankaları	44	45	47	45	46	45
Toplam	196	208	224	220	227	232
Yüzde Dağılım (%)						
Kamu Mevduat Bankaları	17,9	16,4	17,0	16,4	15,9	15,5
Özel Sermayeli Bankalar	59,7	62,0	62,1	63,2	63,9	65,1
Şube Bankaları	22,5	21,6	21,0	20,5	20,3	19,4

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

Tablo 19: Personel Sayısı

Banka Grupları	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kamu Mevduat Bankaları	552	537	561	524	518	548
Özel Sermayeli Bankalar	1459	1669	1780	1781	1827	1934
Şube Bankaları	474	503	541	540	555	562

Toplam	2485	2709	2882	2845	2900	3044
Yüzde Dağılım (%)						
Kamu Mevduat Bankaları	22,2	19,8	19,5	18,4	17,9	18,0
Özel Sermayeli Bankalar	58,7	61,6	61,8	62,6	63,0	63,5
Şube Bankaları	19,1	18,6	18,8	19,0	19,1	18,5

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

KKTC bankacılık sektöründe 2009 yılından bu yana düzenli olarak artan yeni açılan şube ve işe alınan personel sayısı 2014 yılında bir miktar gerilemeden sonra 2015 ve 2016 yıllarında artış göstermiştir. 2016 yılında şube sayısı 5 artarak toplam şube sayısı 232'ye ulaşmıştır. 2016 yılında özel sermayeli bankalar 6 yeni şube açarken şube bankalarının şube sayısı 1 azalmıştır. Kamu mevduat bankalarının şube sayısı değişmemiştir. 2016 yılında personel sayısı 2014 ve 2015 yıllarına kıyasla önemli bir artış göstererek 144 kişi artmıştır. Bu artışta, özel sermaye bankalarındaki 107 kişilik istihdam en önemli etken olmuştur.

Tablo 20: Bankacılık Sektörü Konsolide Bilançosu (milyon TL)

	2012	2013	2014	2015	2016	2015/2016 Yüzde Değişim
Likit Aktifler	2.957,3	3.463,2	3.310,5	3.953,2	5.275,8	33,5
MDC	560,1	416,6	890,9	1.031,3	1.587,8	54,0
Krediler (Brüt)	6.778,1	8.405,8	9.557,9	11.168,1	12.763,1	14,3
Diğer Aktifler	730,0	1.069,7	1.076,8	1.157,0	1.507,5	30,3
Toplam Aktif-Pasif	11.025,5	13.355,3	14.836,1	17.309,6	21.134,2	22,1
Mevduat	8.973,8	10.685,1	11.773,9	13.950,6	16.635,2	19,2
Bankalara Borçlar	310,3	638,5	799,4	961,3	1.597,9	66,2
Diğer Pasifler	538,2	670,4	759,1	779,7	834,9	7,1
Özkaynaklar	1.203,2	1.361,3	1.503,7	1.618,0	2.066,2	27,7

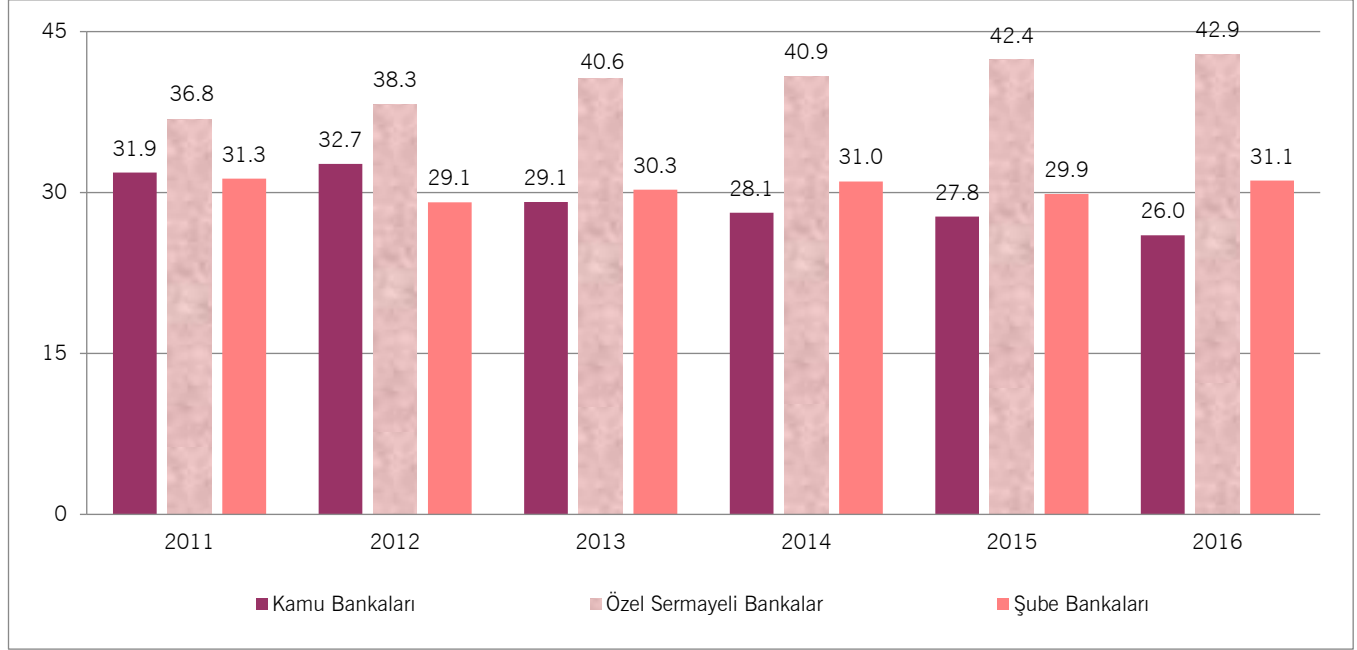
Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

Tahsili Gecikmiş Alacakları da içeren sektörün toplam brüt kredileri 2015 yılsonuna göre yüzde 14,3 seviyesindeki artışla 12 milyar 763 milyon TL'ye yükselmiştir. Böylece brüt kredilerin toplam bilanço içerisinde payı yüzde 60,39 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Ana kalemler itibarıyla incelendiğinde kredilerin ardından konsolide bilançonun aktif kısmının ikinci büyük kalemini halen likit aktifler oluşturmaktadır. 2016 yılsonu itibarıyla bu kalem yüzde 33,5 seviyesinde artarak 5 milyar 275 milyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu kalemden ağırlıklı olarak bankaların KKTC Merkez Bankası bünyesinde tutmak zorunda oldukları munzam karşılıklara ilişkin büyüklükler ve bankalar arası para piyasası işlemlerinden alacakları ile diğer nakit aktifleri yer almaktadır. Likit aktifler kaleminin toplam bilanço içerisindeki payının yüksekliği bankaların temel finansal aracılık fonksiyonunu yeterince yerine getiremediklerine işaret etmektedir.

Aktif kısmında yer alan ve ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkardığı DİBS'ler ve KKTC Kalkınma Bankası Tahvillerini içeren Menkul Değerler Cüzdanı kalemi 2016 yılında yüzde 54 artarak 1 milyar 587 milyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir.

Grafik 10: Banka Gruplarına Göre Sektör Aktifindeki Payları (%)

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

Sektör aktif toplamı, Aralık 2015 – Aralık 2016 dönemi değerlendirildiğinde, kamu bankaları grubunda yüzde 1.8 küçülme, özel sermayeli bankalar grubunda yüzde 0.5 ve şube bankaları grubunda ise yüzde 1.2 büyümeye görülmektedir.

Tablo 21: Bankacılık Sektörü Aktif/Pasif Dağılımı (%)

Aktif	2012	2013	2014	2015	2016
Likit Aktifler	26,8	25,9	22,3	22,8	25,0
MDC	5,1	3,1	6,0	6,0	7,5
Krediler (Brüt)	61,5	62,9	64,4	64,5	60,4
Diğer Aktifler	6,6	8,0	7,3	6,7	7,1
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Pasif	2012	2013	2014	2015	2016
Mevduat	81,4	80,0	79,4	80,6	78,7
Bankalara Borçlar	2,8	4,8	5,4	5,6	7,6
Diğer Pasifler	4,9	5,0	5,1	4,5	4,0
Özkaynaklar	10,9	10,2	10,1	9,4	9,8
Toplam	100	100	100	100	100

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

Konsolide bilançonun pasif kısmı incelendiğinde, sektörün fonlamasını ağırlıklı olarak mevduat kalemi üzerinden gerçekleştirdiği ve bu eğilimin süreklilik arz ettiği gözlenmektedir. Geçmiş yıllar incelendiğinde mevduat kalemi toplam yükümlülüklerin ortalama olarak yüzde 80'ini oluşturmakta ve bu kalemi ortalama yüzde 10 ve yüzde 5 payları ile sırasıyla öz kaynaklar ve diğer pasifler kalemleri izlemektedir.

Tablo 22: Kredilerin Dağılımı

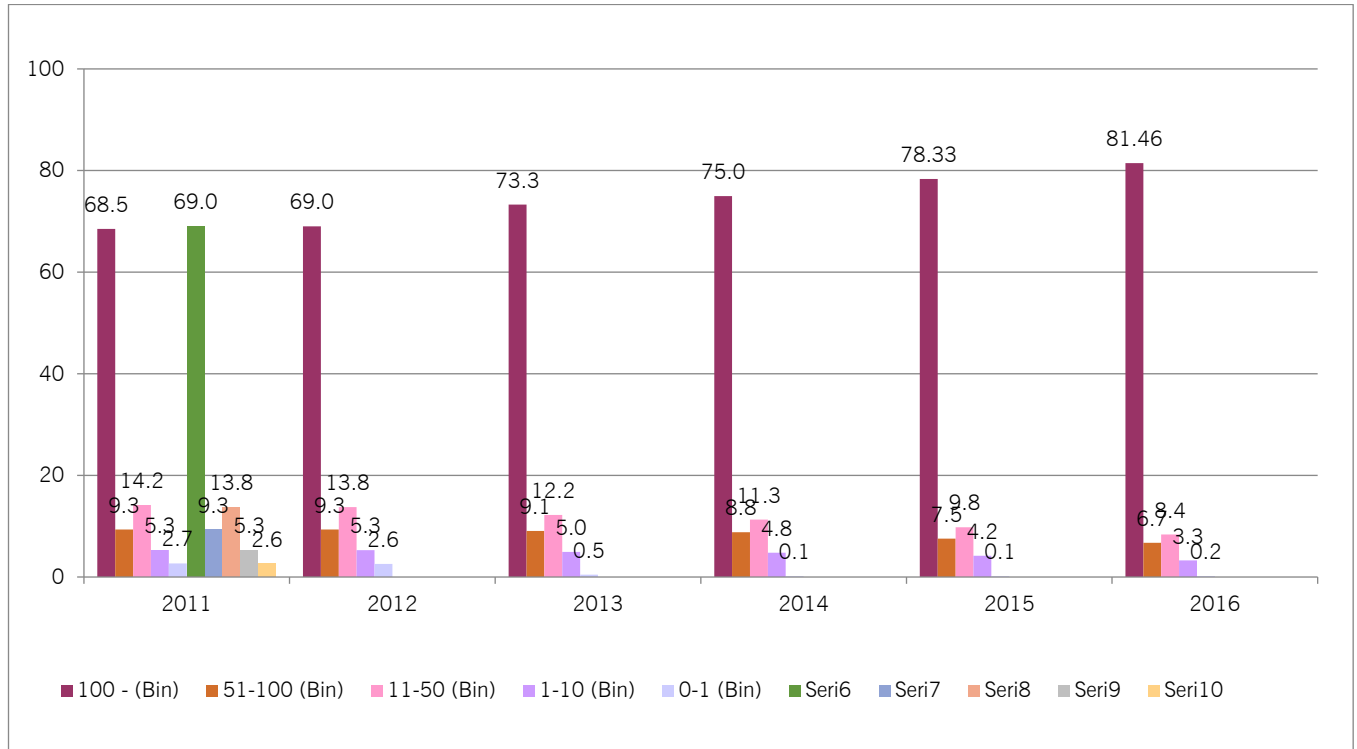
	2012	2013	2014	2015	2016	2015/2016 Yüzde Değişim	2016 Payları
İşletme Kredileri	3.465,3	3.964,7	4.802,6	5.740,9	6.910,7	20,4	58,0
Tüketici Kredileri	2.020,7	2.563,3	2.869,0	3.073,4	3.411,8	11,0	28,6
Kredi Kartları	199,8	217,1	229,1	265,0	324,8	22,6	2,7
İskonto ve İştirak Senetleri	71,2	90,4	95,9	138,5	165,8	19,7	1,4
Diğer Yatırım Kredileri	40,6	77,2	76,9	96,4	102,4	6,2	0,9

İhtisas Kredileri	13,6	16,7	27,0	3,5	3,7	5,7	0,0
Fon Kaynaklı Krediler	10,5	11,2	13,8	14,8	14,9	0,7	0,1
İhracat Kredileri	9,9	8,3	9,3	15,9	16,5	3,8	0,1
İthalat Kredileri	18,2	15,0	3,2	11,0	3,8	-65,5	0,0
Müşteri Adına Menkul Değer Alım Kredileri	0,4	4,0	0,1	0,0	4,9	-	0,0
İhracat Garantili Yatırım Kredileri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-	0,0
KKTC MB Kaynaklı Kredileri	0,4	0,0	0,0	0,0	0,1	-	0,0
KKTC MB Aracılığıyla Kullanılan Krediler	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-	0,0
Diğer Krediler	437,3	902,3	813,5	1.039,7	961,2	-7,6	8,1
Toplam Krediler	6.287,8	7.870,2	8.940,4	10.399,1	11.920,6	17,0	100,0

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

2016 yılında net krediler bir önceki yıla göre yüzde 17 artış göstererek 11 milyar 920 milyon TL seviyesinde gerçekleşirken, işletme kredilerinin ve tüketici kredilerinin toplam krediler içerisindeki payı sırasıyla yüzde 58 ve yüzde 28,6 olarak gerçekleşmiştir. Kredi kartları bir önceki yıla göre yüzde 22,6 artış göstermesine rağmen aldığı pay yüzde 2,7'ye tekabül etmektedir.

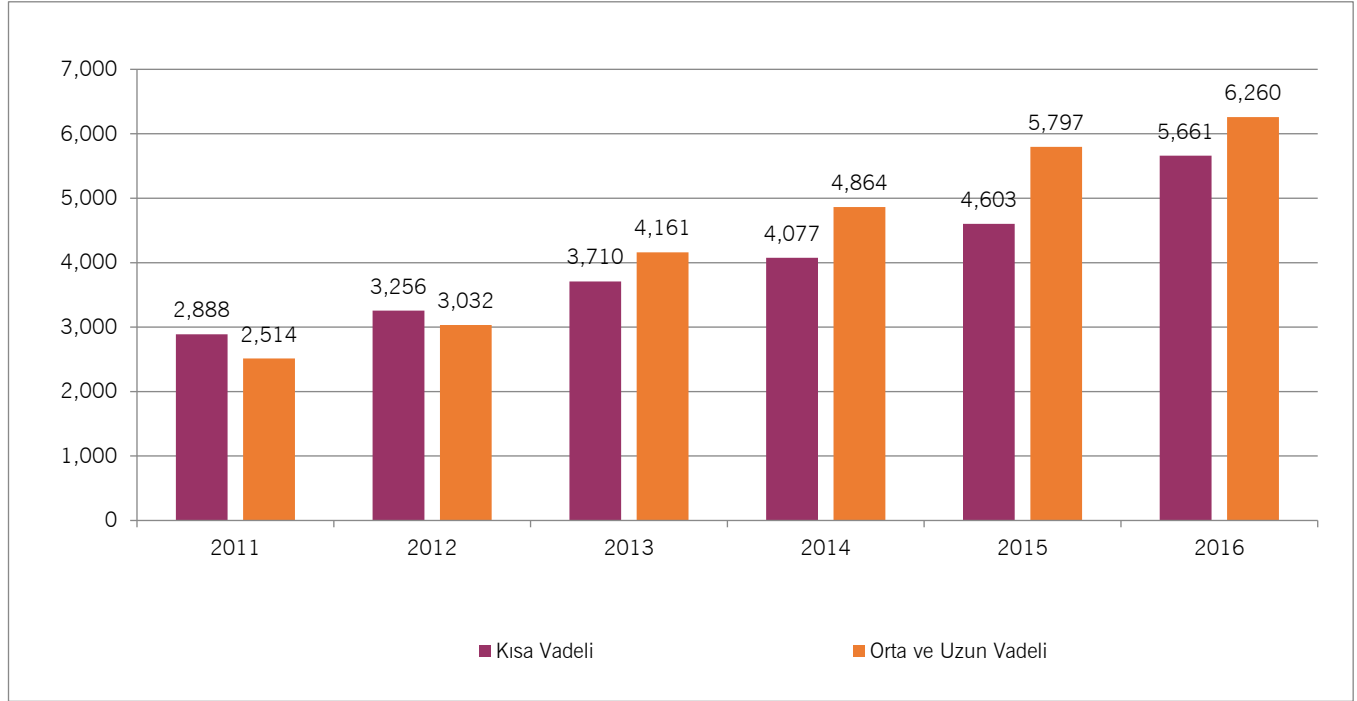
Grafik 11: Kredi Büyüklükleri (TL)

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

2016 yılsonu itibarıyla kredi büyüklüklerinin yapısında belirgin bir değişiklik olmazken 100 bin TL'den büyük kredilerin toplam krediler içindeki payı yüzde 81,46'ya yükselmiştir. Kredi büyüklüklerinde ikinci sırayı ise yüzde 8,37'lik payı ile 11-50 bin TL dilimi almıştır.

Grafik 12: Kredi Vade Yapısı

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

Vadelerine göre incelendiğinde ise 2016 yıl sonu itibarıyla kısa vadeli krediler bir önceki yıl sonuna göre yüzde 22,99 oranında artarak 4 milyar 603 milyon TL'den 5 milyar 660 milyon TL'ye ulaşmıştır. Aynı dönemde orta ve uzun vadeli krediler ise yüzde 7,99 oranında artış kaydetmiş ve 5 milyar 797 milyon TL'den 6 milyar 260 milyon TL'ye yükselmiştir.

Tablo 23: Mevduatın Türlerine Göre Gelişimi

	2012	2013	2014	2015	2016	2015/2016 Yüzde Değişim	2016 Payları
Resmi	782,9	749,1	760,5	822,7	991,7	20,5	6,0
Ticari	976,8	1.457,6	1.696,1	2.350,4	3.040,5	29,4	18,3
Tasarruf	6.952,3	8.056,6	9.016,1	10.537,9	12.287,2	16,6	73,9
Diğer	261,8	421,8	301,1	239,6	315,8	31,8	1,9
Toplam Mevduat	8.973,8	10.685,1	11.773,8	13.950,6	16.635,2	19,2	100,0

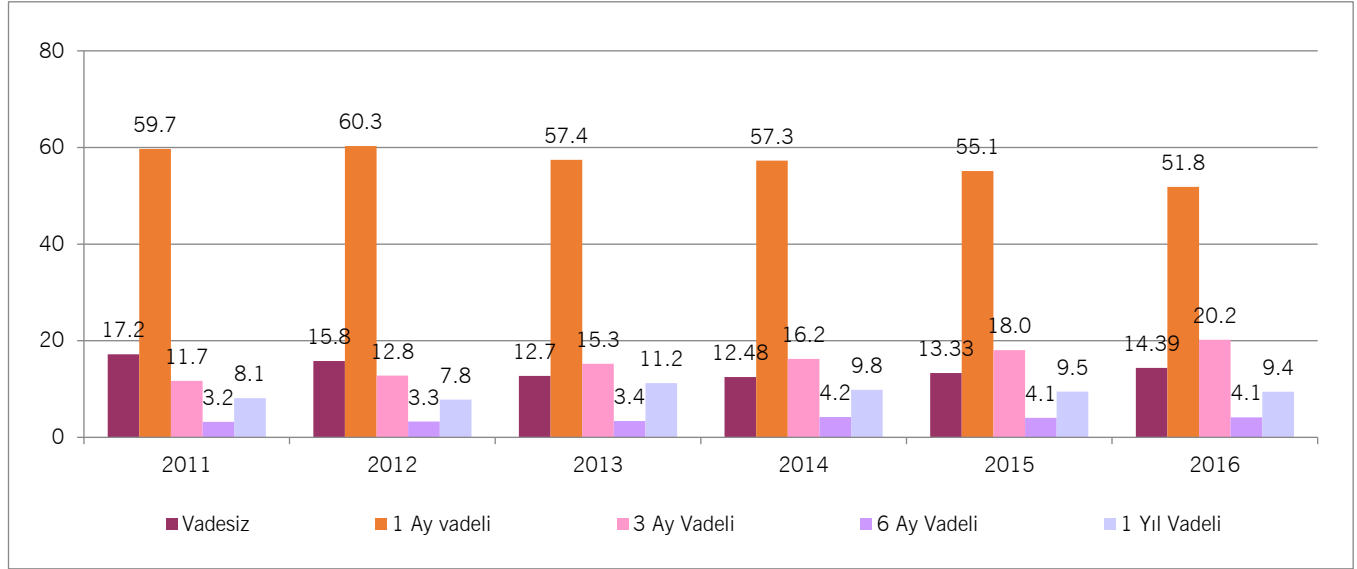
Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

2016 yılında bankacılık sektörü toplam mevduatları 2015 yılsonuna göre yüzde 19,2 oranında artarak 16 milyar 635 milyon TL'ye ulaşmıştır. Sektörün aracılık fonksiyonunun göstergesi olan kredilerin mevduata dönüşme oranı 2016 yılında bir önceki yıla göre 2,84 puan azalarak yüzde 71,66 seviyesine düşmüştür. KKTC bankacılık sektörünün aktif büyüklüğü milli gelire kıyasla yüksek olmakla birlikte, ağırlıklı olarak mevduat kalemiyle sağlanan fonlamanın kredilere yeterince yansıtılmadığı gözlenmektedir.²

Türlerine göre gelişimi incelendiğinde mevduatın geçmiş yıllarda olduğu gibi 2016 yılsonu itibarıyla 12 milyar 287 milyon TL tutar ve yüzde 73,86'lık pay ile tasarruf mevduatında yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bunu sırasıyla 3 milyar 40 milyon TL ve yüzde 18,28'lik pay ile ticari mevduat 991,7 milyon TL tutar ve yüzde 5,96'lık pay ile resmi mevduatlar izlemektedir.

² 2016 yılında Türkiye Bankacılık sektörünün aktif büyüklüğü milli gelirin yüzde 121'ini oluştururken sektörün kredi/mevduat oranı yüzde 120 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Grafik 13: Mevduatın Vade Yapısı (%)

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

Bankacılık sektörü toplam mevduatları önceki yıllarda olduğu gibi 1 aylık vadeli mevduatta yoğunlaşmaktadır. 2016 yılsonu itibarıyla 1 ay vadeli mevduatların toplam mevduat içindeki payı yüzde 51,8'e gerilemiştir. Bir ay vadeli mevduat yüzde 20,2 payı ile üç ay vadeli mevduat, yüzde 14,4 ile vadesiz mevduat yüzde 9,4 ile bir yıl vadeli mevduat ve yüzde 4,1 payı ile 6 ay vadeli mevduat izlemektedir.

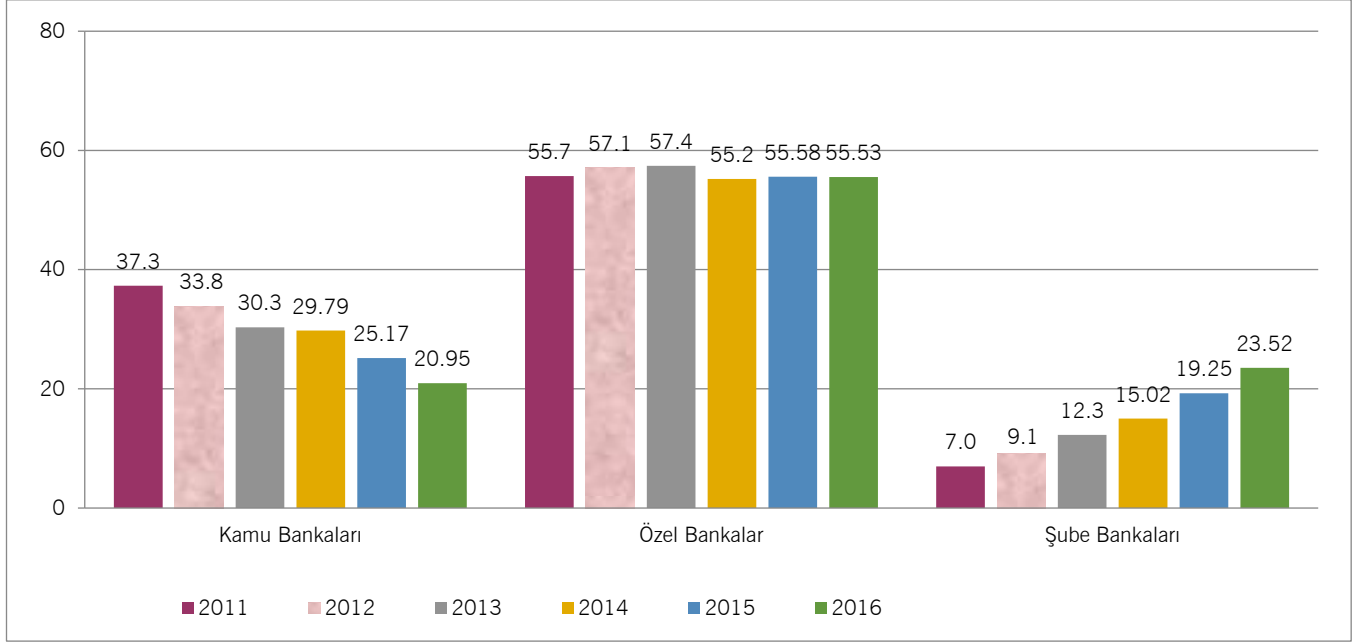
Tablo 24: Özkaynakların Gelişimi

	2012	2013	2014	2015	2016	2015/2016 Yüzde Değişim	2016 Payları
Ödenmiş Sermaye	683,0	738,1	800,7	791,4	976,7	23,4	47,3
Yedek Akçeler	166,8	210,8	261,6	367,3	426,4	16,1	20,6
Sabit Kıymet Yeniden Değerleme Fonu	3,5	3,7	1,5	0,2	0,3	50,0	0,0
Menkul Değerler Değer Artış Fonu	6,4	9,6	13,5	12,5	82,1	556,8	4,0
Dönem Karı (Zararı)	177,9	215,3	214,7	201,8	306,8	52,0	14,8
Geçmiş Yıllar Karı (Zararı)	165,6	183,8	211,7	244,8	273,9	11,9	13,3
Toplam	1.203,2	1.361,3	1.503,7	1.618,0	2.066,2	27,7	100,0

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

2016 yılında KKTC bankacılık sektörü öz kaynakları 2015 yılına kıyasla yüzde 27,7 oranında artarak 2 milyar 66 milyon TL seviyesine ulaşmıştır. Böylece öz kaynakların toplam bilanço büyüklüğü içerisindeki payı yüzde 9,8 seviyesinde gerçekleşmiştir. İlgili dönemde sektörün ödenmiş sermaye toplamında 185,3 milyon TL ve yedek akçelerde 59,1 milyon TL artış gerçekleşirken dönem karı geçen yıla göre yüzde 52 artarak 306,8 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 14: Banka Gruplarına Göre Takipteki Alacakların Dağılımı (%)

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

2016 yılında Tahsili Gecikmiş Alacaklarda (TGA) yıllık bazda yüzde 17,4'lük bir artış gerçekleşmiş ve TGA 717 milyon TL'den 842 milyon TL'ye yükselmiştir. Tahsili Gecikmiş Alacakların brüt kredilere oranı 2016 yılsonu itibarıyla yüzde 6,6 seviyesine yükselmiştir. Banka gruplarına göre dağılım incelendiğinde ise kredi vermeye daha hevesli olan özel sermayeli bankalar ve şube bankalarının toplam takipteki alacakların içerisindeki paylarında artış, kamu bankalarının payında ise azalış eğiliminin devam ettiği gözlenmektedir.

Tablo 25: Bankacılık Sektörü Rasyoları

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	24,4	26,8	25,9	22,3	22,8	25,0
SYR	20,6	20,6	18,6	17,5	17,1	18,0
Aktif Karlılığı	1,8	1,8	1,8	1,6	1,2	1,7
Özkaynak Karlılığı	16,5	15,6	16,9	15,1	12,8	16,6
Net Faiz Gelir / Toplam Aktifler	4,0	4,2	3,8	3,5	3,3	3,3
TGA / Brüt Krediler	7,9	7,2	6,4	6,5	6,9	6,6
Brüt Krediler / Mevduat	72,6	75,5	78,7	81,2	80,1	76,7
Brüt Krediler / Toplam Aktifler	59,2	61,5	62,9	64,4	64,5	60,4
Brüt Kredilerdeki Büyüme Hızı	26,7	15,5	24,0	13,7	2,5	10,8
Mevduatlardaki Büyüme Hızı	18,2	11,0	19,1	10,2	-0,4	11,1
Finansal Kaldıraç (FK)	8,0	8,2	8,8	8,9	9,7	9,2

Kaynak: KKTC Merkez Bankası, 2017.

Bankacılık sektörünün 2016 yılına ilişkin özet göstergeleri incelendiğinde bir önceki yıla kıyasla belirgin bir değişiklik olmamakla birlikte ve bazı temel göstergelerin bir miktar iyiye gittiği görülmektedir. Brüt kredilerin toplam aktiflere oranı 4,1 azalırken, takipteki kredilerin brüt kredilere oranında 0,3 puan azalma gerçekleşmiş ve konsolide bilançoda tutulan kredilerin azalmasının bir yansıması olarak SYR de yüzde 18'e ilerlemiştir. 2016 yılında sektörün aktif karlılığı 0,4 puan artarken, özkaynak karlılığında ise 3,8 puan artış olmuştur. Yabancı kaynakların toplam özkaynaklara oranı olarak tanımlanan Finansal Kaldıraç Oranı (FK) ise 0,5 puan düşüşle yüzde 9,2 seviyesinde gerçekleşmiştir.

H. GKRY EKONOMİSİ

Kıbrıs adasında 1974 yılından sonra Kıbrıslı Rumlar ve Türklerin iki ayrı siyasi yapı içerisinde birbirinden farklı bir biçimde ilerleyen ekonomileri, 2013-2015 yılları arasında her iki kesimde de dış finansmanla desteklenen ekonomik programların uygulanması açısından benzerlik göstermiştir.

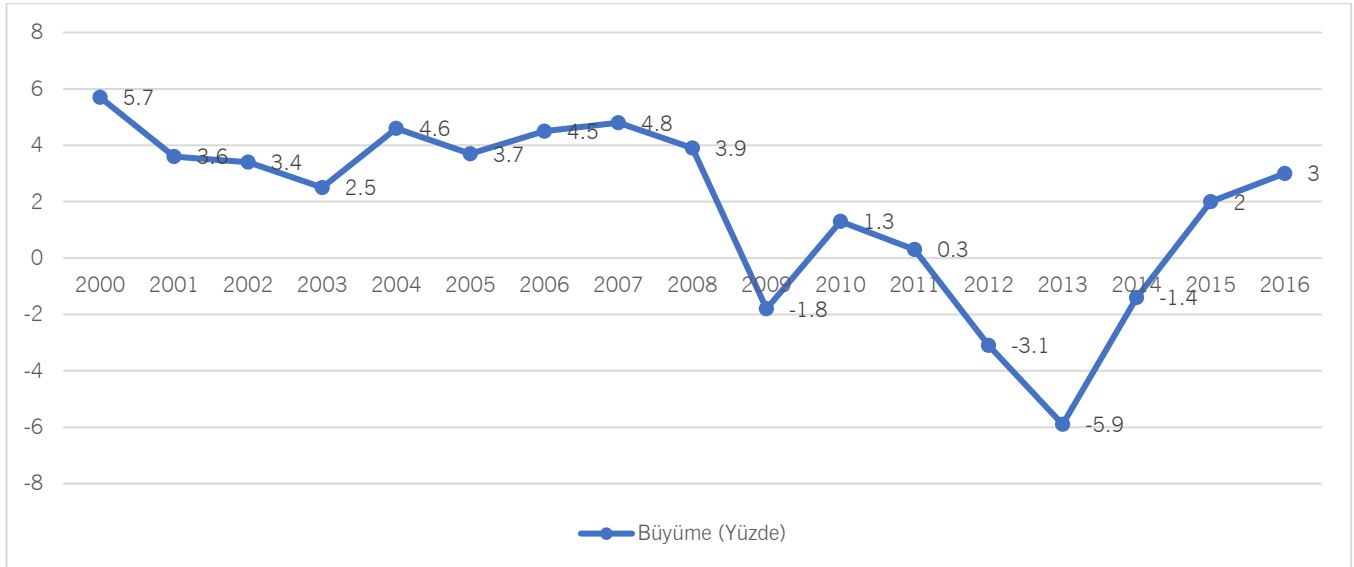
Rum kesimi açısından ise bir ilk yaşanmıştır. 1975 yılından itibaren sürekli büyüyen ekonomi, 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz, mali disiplinin bozulması, Evangelos Florakis Deniz Üssü'nde yaşanan patlama ve en son olarak Yunanistan'da yaşanan ekonomik krizle birlikte, gereğinden fazla büyüyen finans sisteminin çökmesi neticesinde ciddi bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Krizden çıkmak için Troyka (Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası ve IMF) ile 2013 yılı Mart ayında bir memorandum imzalanmıştır. Memorandumla Rum kesimine 10 milyar Euro finansman desteği sağlanırken, karşılığında bankadaki mevduatların tıraşlanmasını da içeren finans sistemine yönelik ciddi tedbirlerin alınması, mali disiplinin sağlanması ve yapısal reformların hayata geçirilmesi istenmiştir.

Kriz Süreci

2000'li yıllarda Rum kesimi ekonomisi üzerinde Avrupa Birliği süreciyle ilgili iki önemli olay meydana gelmiştir. Birincisi 2004 yılında Avrupa Birliği'ne giriş, ikincisi 2008 yılında Euro'ya geçiştir. Bu olumlu olayların etkisiyle, hizmet sektörü ağırlıklı ekonominin gelişim dinamiğinde, finans sektörü ve inşaat sektörü etkili olmuştur. 1999-2007 yılları arasında Euro Bölgesi yılda ortalama yüzde 2,3 büyürken, Rum kesimindeki büyüme yüzde 3,9 olmuştur. Yine, aynı dönemde Euro Bölgesi'nde yüzde 8,7 olan işsizlik ortalaması, yüzde 4,3 olarak gerçekleşmiştir (Hardouvelis, 2014). Bütçe açığının gayri safi yurt içi hasılaya oranı yüzde 2,7 ile Maastricht kriterlerine uyum göstermiştir.

2008 yılsonuna doğru ABD kaynaklı küresel finansal krizin başlaması ve krizin Avrupa'ya sıçraması Rum ekonomisini de olumsuz etkilemiş ve 2009 yılında 1975 yılından sonra ilk defa ekonomi küçülmüştür.

Grafik 15: Büyüme (%)

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus)

2008 yılında küresel ölçekte bu olumsuzluklar yaşanırken, iç siyasette de ilk defa AKEL partisi adayının (Demetris Christofias) seçilmesi Avrupa Birliği ve Euro'ya geçiş sürecinde izlenen liberal politikalardan sapılmasına yol açmıştır. Uygulanan genişletici mali politikalarla, 2008 yılında kamu personel ücretlerinin GSYH'a oranı yüzde 14,6 iken, 2012 yılında yüzde 15,8'e yükselmiş; sosyal transfer harcamaları ise yüzde 12,2'den yüzde 15,1'e yükselmiştir. Vergi gelirleri ise yüzde 43,1'den yüzde 40'a düşmüştür. AKEL tarafından uygulanan bu politikalar sonucunda 2008 yılında kamu borcunun GSYH'a oranı yüzde 49 iken, 2012 yılında yüzde 86'ya yükselmiştir (Michalides, 2014).

Suriye'ye gitmek üzere gönderilen mühimmatların içerisinde olduğu bir geminin el konularak çekildiği Evangelos Florakis deniz üssünde 2011 yılı Temmuz ayında meydana gelen patlama ve ülkenin en büyük elektrik santrali olan Vasilikos santralinde yol açtığı hasar zor durumdaki ekonomiye bir darbe daha vurmuştur. Patlamanın maliyetinin 2,4 milyar Euro

(GSYH'nın yüzde 14'ü) olduğu hesaplanmakla birlikte, yaşanan elektrik kesintileri ve enerji tasarrufu uygulamaları turizm ve diğer hizmet sektörlerini de olumsuz etkilemiştir. ³(Kouloudi, 2014).

Küresel finans krizine ilave olarak Yunanistan'da yaşanan ekonomik kriz Rum ekonomisini de oldukça olumsuz etkilemiştir. Yunanistan ile yüzde 20'lik dış ticaret hacmi olumsuz etkilenmiş, asıl öldürücü darbe ise Rum bankaların Yunan vatandaşlarına verdiği kredilerin geri ödenmemesi ile bankaların portföyünde önemli bir yer tutan Yunan devlet bonolarındaki erime olmuştur.⁴

Finans krizi ve Yunanistan'daki krizin birleşmesi neticesinde, diğer Avrupa ülkelerine göre GSYH'ye göre daha büyük ölçekte (kriz esnasında yaklaşık 8 katı) olan bankacılık sektörünü iflasa sürüklemiştir. Troyka ile görüşmeler esnasında bankalar kapalı kalmak zorunda kalmıştır. En büyük iki bankanın birisi yeniden yapılandırılırken, diğeri tasfiye edilmiş ve bankalarda 100 bin Euro üzerindeki mevduatların yüzde 37,5'i tıraşlanmıştır.

Troyka ile görüşmeler

2010 yılından itibaren Avrupa krizinin derinleşmesi üzerine Yunanistan, İrlanda, İtalya, İspanya ve Portekiz ile Avrupa Birliği mekanizmaları arasında "kurtarma (bail out)" anlaşmaları imzalanmıştır. Ancak, Rum kesimi ekonomisinde 2010 yılından itibaren olumsuz sinyaller gelmesine rağmen diğer ülkelere nazaran daha uzun bir anlaşma süreci yaşanmıştır.

Rum hükümeti, gerek Avrupa Birliğinden gerekse bağımsız Rum Merkez Bankasından gelen uyarıları dikkate almamıştır(Orphanides⁵, 2014). Bunun yerine, Kasım 2011'de Rusya'dan 2,5 milyar Euro borç alma yoluna gitmiştir. Hükümet ayrıca, 2013 yılında yapılacak seçimleri gözeterek tedbir alınmasını seçim sonrasına ötelemiştir. Yunanistan, İrlanda ve Portekiz'de 50 günde tamamlanan Troyka ile görüşme ve anlaşma süreci, Rum kesiminde 271 gün sürmüştür (Zenios, 2013). Alınan tedbirlerin uzaması neticesinde, Mart 2013'de bankalar 13 gün süreyle kapalı kalmış, 28 Mart'ta varılan anlaşmayla GKRY'ye memorandumda yer alan koşulları karşılaması kaydıyla Mayıs 2013-Mart 2016 arasında üçer aylık dilimlerde 10 Milyar Euro tutarında kredi verilmiştir.

Memorandum Anlaşması

Memorandum Anlaşması'nın 3 ana amacı bulunmaktadır: Finans sisteminin restore edilmesi, mali disiplinin sağlanması ve ekonominin rekabet edebilirliğini, sürdürülebilir ve dengeli büyümesini sağlayacak, özellikle ücret sistemini düzenleyen ve hizmet sektörünün önündeki engelleri kaldıracak yapısal reformların yapılması.

Mali Disiplin Kapsamında Alınan Önlemler

2012 yılı Kasım ayında Troyka ile müzakere süreci sonuçlanmadan bir tedbir paketi uygulamaya konulmuştur. Buna göre;

- 1.12.2012 – 31.12.2013 tarihleri arasında, kamu çalışanlarının ve emeklilerin maaşlarında aşamalı olarak yüzde 6,5'den yüzde 12,5'e kadar kesinti yapılması. (1000 Euro altında alanlarda kesinti yok)
- Kamu çalışanlarına yönelik 2016 yılını ilk çeyreğine kadar eşel mobil sisteminin durdurulması
- Kamu ve özel sektörde çalışanların ücretlerinin 2016 yılsonuna kadar dondurulması.
- 2016 yılsonuna kadar kamu çalışanlarının sayısının 4500 kişi azaltılması. Bu kapsamda; emekli olan her 4 kişiye karşılık bir yeni istihdam yapılması (sağlık ve güvenlik sektöründen her 5 emekliye bir kişi), bakanlıklar arasında geçişin artırılması, en az 1880 kadronun iptal edilmesinin gerçekleştirilmesi.
- Sosyal transfer harcamalarının azaltılması.
- 1.1.2013'ten itibaren geçerli olmak üzere, genel KDV oranının yüzde 17'den yüzde 18'e çıkarılması.
- Alkollü içecekler, sigara ve tütün ürünlerinden alınan ÖTV'nin 1.1.2013'ten geçerli olmak üzere 7 cent artırılması.
- Mevduattan alınan verginin yüzde 0,095'ten yüzde 0,11'e çıkarılması.

³ Patlama nedeniyle ihtiyaç duyulan enerji açığı 2011 ve 2012 yıllarında KKTC'den elektrik satın alınarak karşılanmıştır.

⁴ Haziran 2011'de Rum bankaları bilançosunda, 5 milyar Euro'su devlet bonolarında, 23 milyar Euro'su Yunan vatandaşlarına verilen krediler olmak üzere 28 milyar Euro bulunmaktadır. (Kouloudi, 2014)

⁵ Athanasios Orphanides, 2007-2012 yılları arasında Merkez Bankası başkanlığını yapmıştır.

2013 yılı Mart ayında Memorandum'un imzalanmasıyla birlikte 2013 ve 2014'te yeni tedbirler alınmış ve 2015 ve sonrası için ise yeni hedefler konulmuştur.

2013 yılı faiz hariç bütçe açığı hedefi 395 milyon Euro (GSYH'nin yüzde 2,4'ü) olarak belirlenmiştir. 2013 yılı bütçesi yasalaştığı için yapılacak ek bütçeyle 351 milyon Euro tedbirin hayata geçirilmesi ve 2013-2015 dönemi bütçe tahminlerinin Memorandum'daki hedeflere göre revize edilmesi kararlaştırılmıştır.

2013 tedbirleri:

- Taşınmaz vergilerinden ilave 75 milyon Euro gelir elde edilmesi
- Kurumlar vergisinin yüzde 10'dan yüzde 12,5'e çıkarılması
- Kamu çalışanlarının ve emeklilerin maaşlarında yüzde 0,8 ile yüzde 2 arasında ilave kesinti yapılması⁶
- Sosyal transfer harcamalarının 113 milyon Euro azaltılması
- Personel harcamalarının 29 milyon Euro azaltılması
- KİT ve iştiraklere yapılan katkının 25 milyon Euro azaltılması
- Harçların en az yüzde 17 oranında artırılması
- Sosyal güvenlik sistemi ve genel sağlık sigortasının giderlerini azaltacak ve gelirlerini artıracak önlemler alınması (emeklilik yaşı 2 yaş artırılacaktır)
- Şirketlere uygulanan 350 Euro tutarındaki muafiyetin kaldırılması
- Mevduattan alınan verginin yüzde 0,11'den yüzde 0,15'e çıkarılması
- Faiz gelirinden alınan verginin yüzde 30'a çıkarılması
- Şans oyunları ve motorlu taşıtlar vergisinde düzenlemeler yapılması
- Kamudaki öğretmenlerin sayısının azaltılması ve çalışma saatlerinin artırılması
- Standart KDV'nin yüzde 17'den yüzde 18'e çıkarılması
- Tekel ürünlerinde alınan vergilerin artırılması

2014 yılında faiz hariç bütçe açığının 678 milyon Euro (GSYH'nin 4,25'i) olması hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için aşağıdaki tedbirler alınacaktır.

2014 tedbirleri:

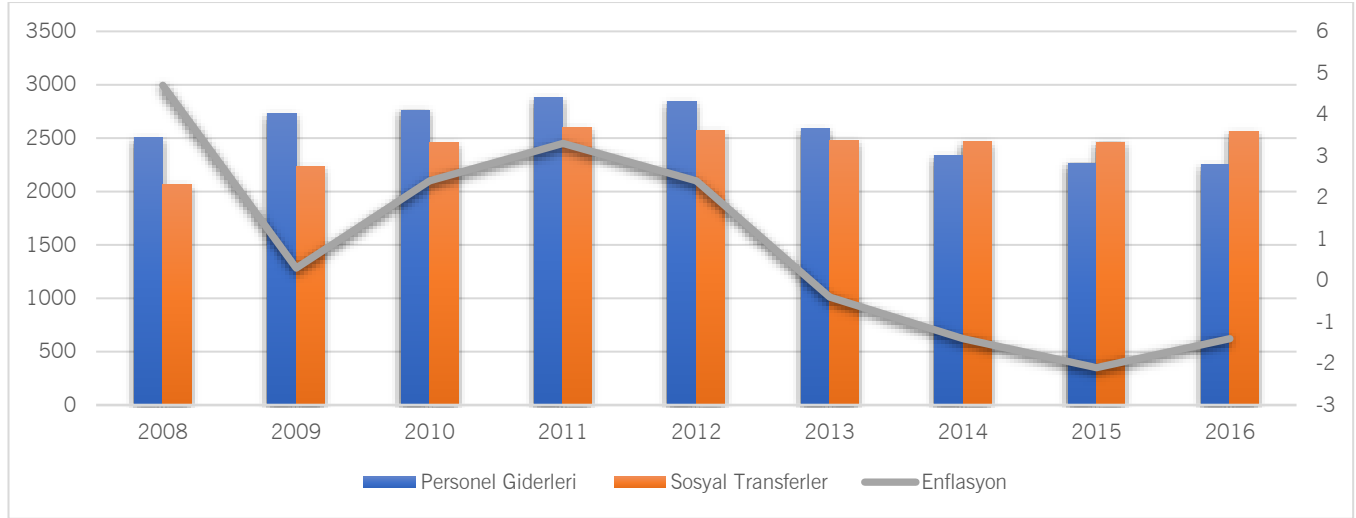
- Sosyal transfer harcamalarında en az 28,5 milyon Euro azaltılması
- Kamu çalışanlarının ve emeklilerin maaşlarında yüzde 3 kesinti yapılması
- Kamu çalışanlarının ve emeklilerin maaşları ile özel sektör çalışanlarından; 1500-2500 Euro arasından maaş alanlardan yüzde 2,5, 2501-3500 Euro arasında maaş alanlardan yüzde 3, 3501 Euro üzerinde maaş alanlardan yüzde 3,5 kesintinin 2016 yılsonuna kadar yapılması
- Standart KDV'nin yüzde 18'den yüzde 19'a çıkarılması
- Azaltılmış KDV'nin yüzde 8'den yüzde 9'a çıkarılması
- Akaryakıt ürünlerinden alınan verginin 5 Euro cent artırılması

⁶ Bu kesintilerle 2013 yılı maaşlarından yapılan toplam kesinti; 0-1000 Euro arası maaş alanlardan yüzde 0,8; 1001-1500 Euro arası maaş alanlardan yüzde 7,3, 1501-2000 Euro arası alanlardan yüzde 9,3, 2001-3000 Euro arası yüzde 10,5, 3001-4000 Euro arasında alanlar yüzde 13,0 ve 4001 Euro üzerinde maaş alanlardan yüzde 14,5 kesinti şeklinde olmuştur. (Theophanous, 2013)

2015 yılında faiz hariç bütçe açığının 344 milyon Euro'yu (GSYH'nın yüzde 2,1'i) aşmaması hedeflenmiştir. 2016 yılından itibaren ise faiz hariç bütçe fazlası hedeflenerek, faiz hariç bütçe fazlasının 2016 yılında 204 milyon Euro (GSYH'nın yüzde 1,2'si), 2017 yılında GSYH'nın yüzde 3'ü ve 2018 yılında GSYH'nın yüzde 4'ü olması öngörülmüştür.

Personel giderleri ve sosyal transfer giderleri 2008-2011 yıllarında genişletici mali politikaların etkisiyle, enflasyona oranla ciddi bir artış göstermiştir. 2008 yılında 2,5 milyar Euro olan personel giderleri 2011 yılında 2,9 milyon Euro'ya yükselmiştir. Aynı dönemde sosyal transferler 2,062 milyar Euro'dan 2,595 milyar Euro ile personel giderlerinden daha hızlı artış göstermiştir. 2012 yılında bir miktar azalarak 2,824 milyar Euro olan personel giderleri 2013 yılından itibaren alınan sert tedbirlerin neticesinde daha hızlı bir şekilde azalarak 2016 yılı sonunda 2,266 milyar Euro ile 2008 yılının bile çok altına düşmüştür. Sosyal transferlerdeki azalış ise nisbi olarak daha az olmuştur. Sosyal transferler ise 2011 yılından itibaren azalmaya başlamış ancak 2016 yılında artarak 2,559 milyar Euro olarak gerçekleşmekle birlikte 2011 yılındaki gerçekleşmenin biraz altında kalmıştır.

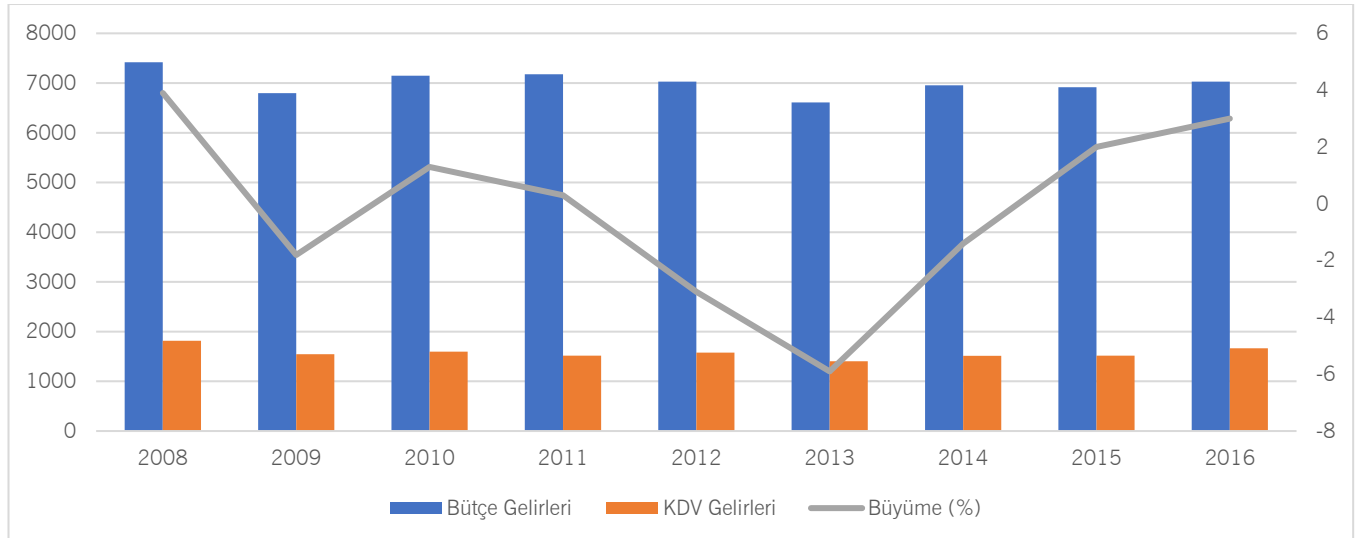
Grafik 16: Personel Giderleri ve Sosyal Transferler (milyon Euro)

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus)

2008 yılında 7,5 milyar Euro civarında olan bütçe gelirleri ekonomik krizin etkisiyle aşağı yönlü ve dalgalı bir seyir izlemiş; 2012 yılında 7,177 milyar Euro olmuş, 2013 yılında ise sert bir düşüşle 6,6 milyar Euro seviyesine düşmüş ve 2016 yılında 7 milyar Euro olarak gerçekleşmiş ancak alınan tedbirlere rağmen 2008 yılı seviyesinin altında kalmıştır. KDV'den elde edilen gelirler de benzer şekilde 2008 yılında 1,8 milyar Euro iken 2013 yılında 1,4 milyar Euro'ya kadar düşmüştür. Memorandum ile KDV oranlarının artırılmasıyla KDV gelirleri bir nebze artarak 2014 ve 2015 yıllarında 1,5 Milyar Euro civarında seyretmiş, 2016 yılında ise 1,666 milyar Euro olmuştur.

Grafik 17: Bütçe ve KDV Gelirleri (milyon €)

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus)

2008 yılında 164 milyon Euro bütçe fazlası ve 656 milyon Euro faiz hariç bütçe fazlası veren bütçenin, faiz hariç bütçe fazlasının GSYH'a oranı yüzde 3,9 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılından itibaren mali disiplindeki gevşeme ve ekonomik krizin etkisiyle bu veriler de kötüleşmeye başlamış ve 2009-2014 yılları arasında bütçe açık vermiştir.

2013 yılında, faiz hariç bütçe açığı 325 milyon Euro (hedef 395 milyon Euro) ve faiz hariç bütçe açığının GSYH'a oranı yüzde 1,8 (hedef yüzde 2,4) olarak gerçekleşmiştir.

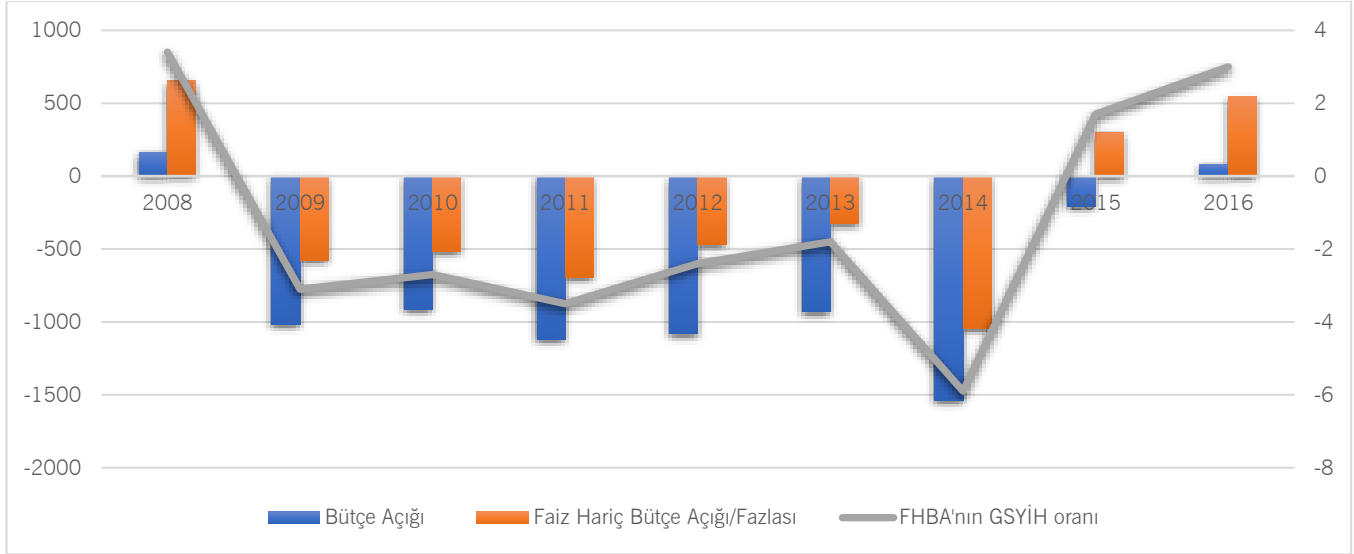
2014 yılı bütçesinde Kooperatif Merkez Bankası'na 1,5 milyar Euro aktarılmasının da etkisiyle bütçe açığı 1,5 milyar Euro ve faiz hariç bütçe açığı 1,045 milyar Euro (hedef 678 milyon Euro) civarında olurken, faiz hariç bütçe fazlasının GSYH'a oranı yüzde 5,9 (hedef yüzde 4,25) olarak gerçekleşmiştir.

2015 yılında alınan tedbirlerin etkisiyle 208 milyon Euro bütçe açığı verilirken 300 milyon Euro (hedef 344 milyon Euro açık) faiz hariç bütçe fazlası verilmiş ve bu fazlanın GSYH'a oranı yüzde 1,7 (hedef açığın yüzde 2,1 olması) olmuştur.

2016 yılında olumlu iyileşme devam etmiş ve 2008 yılından sonra ilk defa bütçe fazlası verilmiştir. Faiz hariç bütçe fazlası ise 547 milyon TL olmuştur.

Görüleceği üzere 2014 yılında ise Kooperatif Merkez Bankası'na aktarılan 1,5 milyar Euro nedeniyle belirlenen hedefler tutturulamamış, diğer yıllarda beklenenden çok iyi sonuçlar alınmıştır.

Grafik 18: Bütçe açığı ve Faiz Hariç Bütçe Açığı (€)

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus)

Yapısal reformlar:

Mali disipline yönelik alınması kararlaştırılan bu tedbirlerin yanı sıra, sosyal güvenlik sistemi, sağlık harcamaları ve özelleştirme konularında reform ihtiyacı vurgulanmıştır.

Sosyal güvenlik sisteminin aktüeryal dengesinin sağlanması amacıyla, kamuda çalışanların emeklilik yaşının iki yaş artırılması ve her beş yılda bir emeklilik yaşının ortalama yaşam süresi göz önüne alınarak güncellenmesi, yıllık emekli maaşlarının çalışırken alınan en yüksek yıllık maaşın yarısını geçmemesi ve kapsamlı bir reform hazırlanması başta olmak üzere değişiklikler yapılması kararlaştırılmıştır.

Sağlık harcamalarının azaltılması amacıyla, kronik hastalıklar hariç ücretsiz sağlık harcamalarından faydalanılması uygulaması kaldırılmış, kamu çalışanlarının ve emekliliklerinin brüt ücreti üzerinden yüzde 1,5 oranında sağlık harcamaları için kesinti yapılması ve sağlık hizmetleri ücretlerinin yüzde 30 artırılması gibi önlemler öngörülmüştür.

Kamu tarafından sunulan hizmetlerde kamu özel işbirliği modellerinin geliştirilmesi ve Telekom, elektrik ve limanlar başta olmak üzere kamu şirketlerinin özelleştirilmesi ve bunlara ait taşınmazların elden çıkarılması taahhüt edilirken,

program sonuna kadar 1 milyar Euro⁷ ve 2018 yılına kadar 400 milyon Euro olmak üzere toplam 1,4 milyar Euro özelleştirme geliri elde edilmesi hedeflenmiştir.

Ayrıca, kamu yönetiminin ve vergi sisteminin daha etkin ve verimli olarak işlemesi için kapsamlı reformların hayata geçirilmesine yönelik düzenlemelere yer verilmiştir.

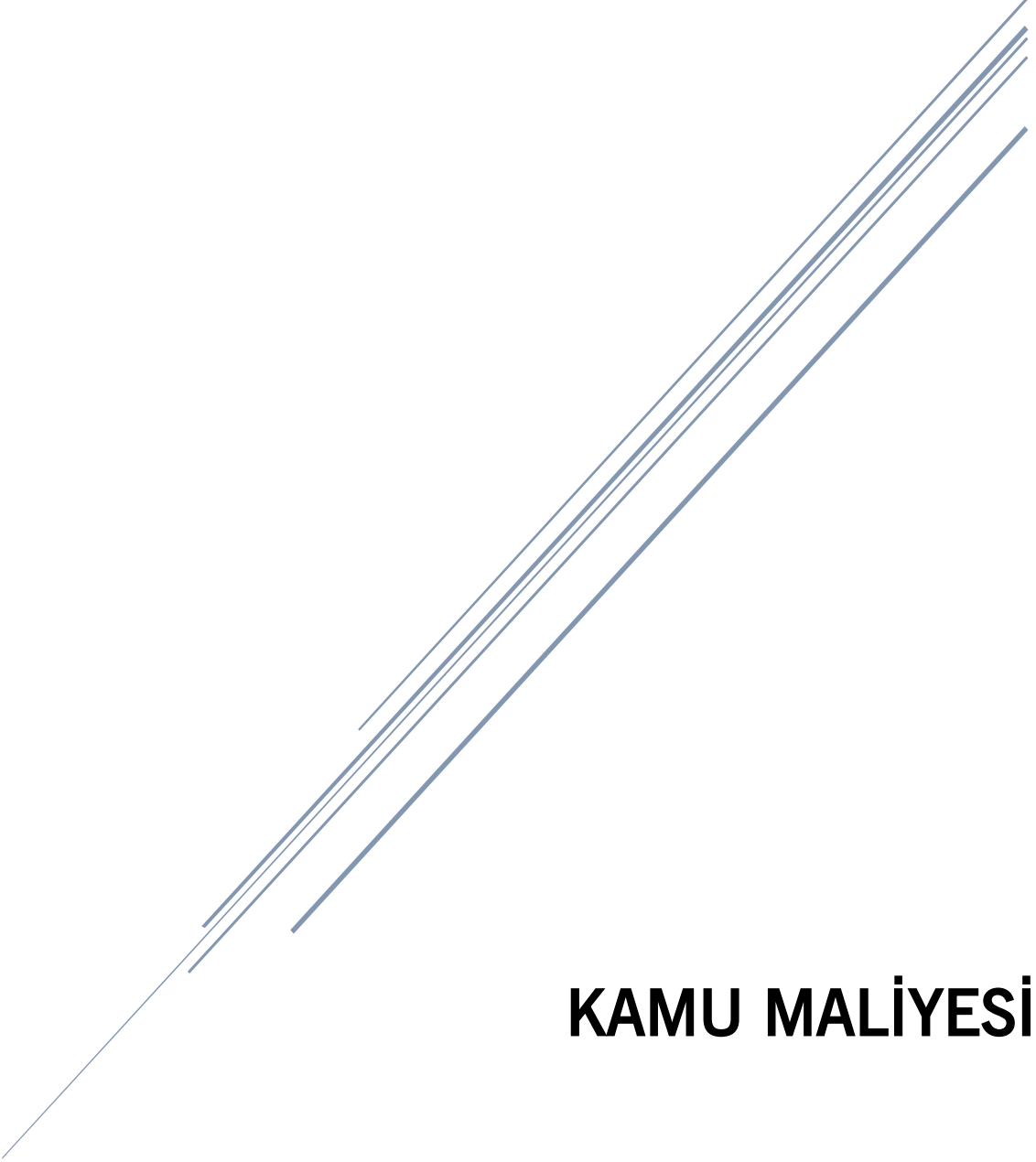
Sonuç olarak, 1974 yılında yaşanan siyasi bölünmenin yarattığı şok sonrası sürekli büyüyen GKRY ekonomisi, 2000'li yıllarda AB sürecinin yarattığı olumlu rüzgarın da etkisiyle bir başarı hikayesine dönüşmüştür. Ancak, 2008 yılından itibaren küresel ekonomik krizin AB ekonomisine de sirayet etmesi, yakın ekonomik ilişkilerinin olduğu Yunanistan'ın iflası, uygulanan popülist uygulamalar ve tüm bu sorunların yarattığı olumsuzlukları giderecek politikaların üretilmesi noktasında yaşanan gecikme GKRY ekonomisinin dibe vurmasına yol açmıştır. Krizden kurtulmak için Troyka'dan alınan 10 milyar Euro karşılığında maaş kesintileri, sosyal harcamaların azaltılması gibi acı reçetelerin olduğu 2013-2016'nın ilk çeyreğini kapsayan bir Memorandum kabul edilmek zorunda kalınmıştır. GKRY Hükümeti başarılı bir şekilde bu Memorandum'da belirlenen eylemleri hayata geçirmiş, işsizlik ve yüksek kamu borcunun yarattığı risklerin varlığını hiçe sayarak 2015 yılında faiz hariç bütçe açığı hedeflenmesine rağmen faiz hariç bütçe fazlası verilmiş ve yine küçülmesi beklenen ekonomi yüzde 2 büyümüştür. Olumlu gelişmeler 2016 yılında da devam etmiş, 2008 yılından sonra ilk defa bütçe fazlası verilmiş ve ekonomi yüzde 3 büyümüştür.

⁷ Özelleştirme kapsamında 2016 yılının Nisan ayında Limasol limanındaki bazı hizmetlerin, 25 yıl süreli olarak 1,9 milyar Euro bedel karşılığında özelleştirilmesi gerçekleştirilmiştir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Alexander, M. (2014). Cyprus, From Bppm to Bail-in. Ağustos 2016 tarihinde <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/CMS%20pdf/Events/2014-15-Events/Cyprus-Recovery-Plan-Conference/Michaelides.pdf> adresinden alındı
- Athanasios, O. (2014). What Happened in Cyprus? The Economic Consequences of the Last Communist Government in Europe. Temmuz 2016 tarihinde <http://www.lse.ac.uk/fmg/workingPapers/specialPapers/PDF/SP232-Final.pdf> adresinden alındı
- Devlet Planlama Örgütü. (2016, Ekim). Ekim 2016 Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları. Lefkoşa, KKTC. <http://www.devplan.org/Isgucu/2016.pdf> adresinden alındı
- Devlet Planlama Örgütü. (2017). *2016 Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*. Lefkoşa: Devlet Basım Evi.
- Devlet Planlama Örgütü. (2017). Ödemeler Dengesi (2014-2016). KKTC. http://www.devplan.org/Odemeler-Dengesi/TR/OdemelerDengesi2014-2016_tr.pdf adresinden alındı
- Devlet Planlama Örgütü. (2017). Tüketici Fiyatları Endeksi. Lefkoşa, KKTC. 2017 tarihinde <http://www.devplan.org/Frame-tr.html> adresinden alındı
- Hardouvelis, A. G. (2014). Overcoming the Crisis in Cyprus. Temmuz 2016 tarihinde <http://www.hardouvelis.gr/FILES/PROFESSIONAL%20WORK/20January2014Q.pdf> adresinden alındı
- IMF. (2017). *World Economic Outlook Database*. 2017 tarihinde <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=28> adresinden alındı
- KKTC Merkez Bankası. (2016). *2016 Dördüncü Çeyrek Üç Aylık Bülten*. KKTC Merkez Bankası. <http://www.kktcmerkezbankasi.org/sites/default/files/yayinlar/bulten/B%C3%9CLTEN%202016%20Q4.pdf> adresinden alındı
- Kouloudi, E. (2014). Temmuz 2016 tarihinde <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/16940/6/KouloudiEiriniMsc2014.pdf> adresinden alındı
- KTTO. (2017). Yeşil Hat Ticareti İstatistikleri. KKTC. <http://www.ktto.net/yesil-hat-ticareti-istatistikleri-2/> adresinden alındı
- Statistical Service, C. (2017). Consumer Price Index. Lefkoşa. http://www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/economy_finance_14main_en/economy_finance_14main_en?OpenForm&sub=4&sel=2 adresinden alındı
- Statistical Service, C. (2017, Temmuz 28). Labour Force Survey 1999-2016. http://www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/labour_32main_en/labour_32main_en?OpenForm&sub=2&sel=2 adresinden alındı
- Statistical Service, C. (2017, Kasım 10). National Accounts, 1995-2016. http://www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/economy_finance_11main_en/economy_finance_11main_en?OpenForm&sub=1&sel=2 adresinden alındı
- Theophanous, A. (2013). The Way Out of The Cyprus Economic Crisis. Ağustos 2016 tarihinde <http://www.institutdelors.eu/media/thewayoutofthecypruscrisistheophanous-ne-jdissept2013.pdf?pdf=ok> adresinden alındı
- Ticaret Dairesi, K. (2017). Güncel Dış Ticaret Raporu. KKTC. <http://www.ticaret.gov.ct.tr/Raporlar/%C4%B0statistik%C5%9EubesiRaporlar%C4%B1/01Gdtr.aspx> adresinden alındı
- TÜİK. (2017). Enflasyon ve Fiyat. Ankara, Türkiye. <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alındı
- TÜİK. (2017). İstihdam, İşsizlik ve Ücret. Türkiye. <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alındı
- TÜİK. (2017, Eylül 11). Türkiye İstatistik Kurumu Yıllık Hesaplar. 2017 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1108 adresinden alındı

Zenios, A. S. (2013). The Cyprus Debt: Perfect Crisis and A Way Forward. Ağustos 2016 tarihinde https://www.ucy.ac.cy/erc/documents/Zenios_3-45.pdf adresinden alındı

KAMU MALİYESİ

A. GENEL GÖRÜNÜM

Annan Planı döneminin yarattığı olumlu hava ve Türkiye ekonomisinin 2001 krizini atlatıp ivme kazanmasının etkisiyle 2003-2006 dönemini ortalama yüzde 13 büyüme ile tamamlayan KKTC ekonomisi, maalesef bu olumlu ekonomik iklimi, yapısal reformların yapılmasına ve mali disipline yansıtamamıştır. Yüksek büyümeden elde edilen kazanımlar kamu görevlilerinin özlük haklarının genişletilmesi ve cari transferlerin artırılması amacıyla kullanılmıştır. Bu durumun yarattığı kırılgan mali yapı, 2007 yılından itibaren başlayan küresel finansal krizin etkisi ve inşaat sektörünün küçülmesi ile birleşmesi sonucunda 2009 yılında bütün mali ve ekonomik göstergeler dibe vurmuştur.

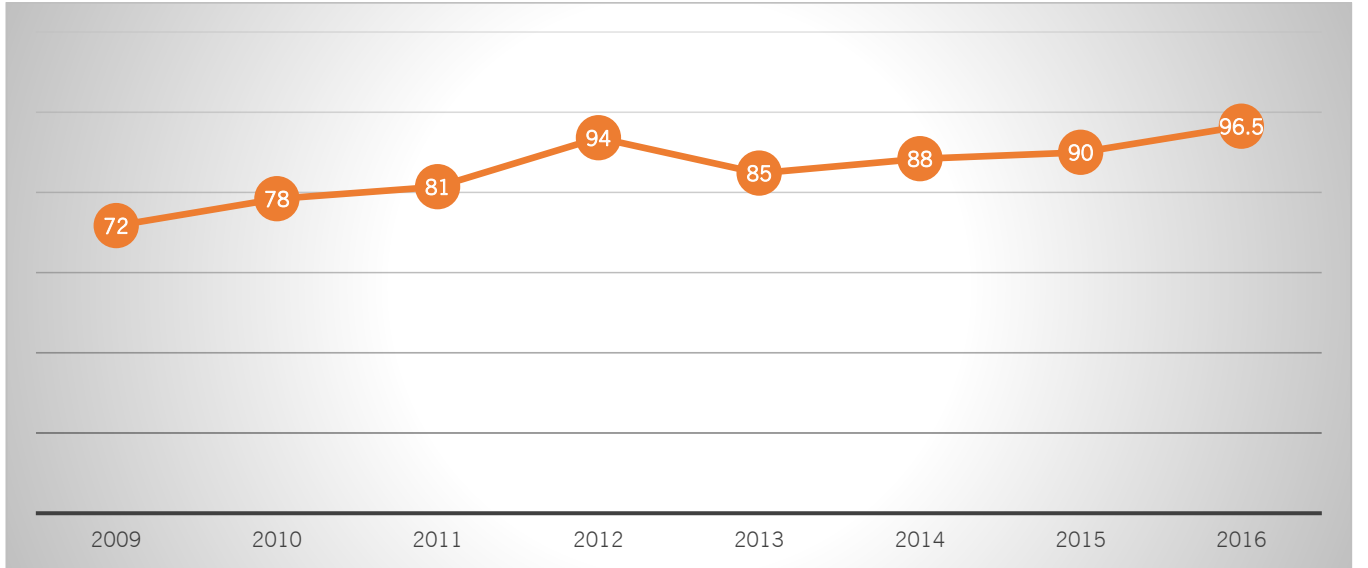
Krizden çıkmak için 2010 yılından itibaren ana hedeflerinden biri kamu mali disiplininin tesis edilmesi olan ekonomik programlar uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda uygulanan, 2010-2012 dönemi Kamunun Etkinliğinin ve Özel Sektörün Rekabet Gücünün Artırılması Programı ve 2013-2015 dönemini kapsayan Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı; kamunun ekonomi içindeki payının azaltılmasını, kamu harcamalarının disiplin altına alınmasını, vergi gelirlerinin özel sektörün gelişmesine engel olmayacak şekilde gözden geçirilmesini, iç borç faiz ödemelerinin başlatılmasını, kayıtdışılığın azaltılmasını, özel sektöre dayalı, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir ekonomik ortamın yaratılmasını hedef almıştır.

Mali disiplin açısından iç borç faiz ödemeleri hariç iki program döneminde de önemli ilerleme sağlanmıştır. Bundan sonra detayları ile görüleceği üzere bütçe açıkları giderek azalmış, yerel gelirlerin yerel giderleri karşılama oranı giderek yükselmiş, maaş ve maaş benzeri ödemelerin bütçe içerisindeki payı giderek azalmıştır. Bu gelişmeler oldukça önemli olmakla birlikte, yapısal reform ile desteklenmeyen mali disiplin sürdürülebilir olmaktan uzak olup, ilk ekonomik durgunluk veya kriz anında tekrar mali bir krizle karşı karşıya kalınması kaçınılmazdır.

2015 sonunda biten ekonomik programın imzalanmasının 2016 yılının ilk yarısını bulması ve bu durumun Türkiye'den gelen kaynak akışına engel olması bazı olumsuzluklar yaratsa da mali disiplinden uzaklaşılması önemli bir kazanımdır.

2016 yılında da mali disiplinde sağlanan iyileşme devam etmiş, 2009 yılında yerel giderlerin yüzde 72'sini karşılayan yerel gelirler her yıl sürekli artarak, (2012 yılında özelleştirme geliri hariç yüzde 71) 2016 yılında bu oran yüzde 96,5 seviyesine yükselmiştir.

Grafik 1: Yerel Gelirlerin Yerel Giderleri Karşılama Oranı (%)

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

KKTC hazinesinin en önemli sorunlarından biri olmaya başlayan nakit açığı, 2014 yılsonundaki 134 milyon TL seviyesinden 2015 yılsonunda 104 milyon TL'lik bütçe açığının da ilave edilmesiyle 239 milyon TL'ye yükselmişti. 2016 yılsonunda genel bütçe dengesi 20,8 milyon TL fazla verdiği için nakit açığı 218 milyon TL'ye gerilemiştir.

B. BÜTÇE

Tablo-1 Bütçe Gerçekleşmeleri (2009-2017)

(1.000.000 TL)	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016					2017	
								Ödenek	Yıl Sonu	Sapma	% Pay	%Artış	Bütçe	
GİDERL. GEN. TOPL. (A+B)	2.575	2.661	2.845	2.964	3.261	3.635	3.842	4.515	4.160	0,92	100	8	5.001	
MAHALLİ GİD. TOP.(A)	2.200	2.285	2.399	2.499	2.698	3.063	3.240	3.705	3.579	0,97	86	10	4.214	
Personel Gid.	902	911	952	974	1.049	1.188	1.267	1.286	1.363	1,06	33	8	1.371	
Maaş	846	871	890	918	992	1.110	1.182	1.286	1.274	0,99	31	8	1.371	
Ek Mesai	56	39	62	56	57	77	85	0	89	0,00	2	5	0,02	
Sos. Güv. Kur.	32	32	34	38	43	49	54	60	59	0,98	1	9	62	
Mal ve Hiz. Al.	135	146	132	165	211	211	226	240	237	0,99	6	5	278	
Faiz Giderleri	22	38	29	10	5,7	2,5	4,8	150	3,4	0,02	0	-29	200	
Carli Transferler	954	1.015	1.092	1.145	1.204	1.402	1.456	1.582	1.652	1,04	40	13	1.780	
Görev Zaranı	71	68	67	78	81	85	75	78	78	1,00	2	4	81	
Hazine Yardımı	292	300	339	408	419	461	511	571	571	1,00	14	12	649	
Kar Amacı G. K.T.	31	28	40	44	45	55	48	40	42	1,05	1	-13	50	
Hane Halkına T.	556	611	618	587	640	727	788	864	890	1,03	21	13	966	
Yurt Dışına T.	2	2	4	1	0	0	1	1	3,7	3,70	0	270	1	
Diğer Cari T.	2	5	24	27	18	73	34	28	67	2,39	2	97	33	
Mahalli Yatırım	25	19	34	34	32	43	56	60	60	1,00	1	7	97	
Sermaye Trans.	1	0	0	2	1	1	0	0	0	0,00	0	0	0	
Borç Verme	1	2	3	2	2	1	1	1	1	1,00	0	0	0,1	
Yedek Ödenek	0	0	0	0	0	0	0	137	0	0,00	0	0	202	
Fon Giderleri Toplamı	128	122	122	130	149	166	168	181	197	1,09	5	17	216	
Fiyat İstikrar Fonu Gid.	124	118	118	125	110	130	135	145	158	1,09	4	17	170	
Döner Ser. Gid.	4	4	5	5	5	6	7	36	39	1,08	1	457	7	
TC YARDIM VE KRED.DEN HARC. (B)	375	376	445	465	562	571	600	810	581	0,72	14	-3	787	
GELİRLER GENEL TOPL. (A+B)	2.510	2.643	2.793	3.141	3.216	3.603	3.738	4.142	4.181	1,01	100	11,9	4.794	
YEREL GELİR TOP.(A)	1.578	1.791	1.952	2.339	2.287	2.709	2.916	3.042	3.455	1,14	83	18,5	3.632	
Vergi Gelirleri	1.150	1.277	1.391	1.506	1.634	1.957	2.146	2.255	2.505	1,11	60	16,7	2.639	
Fon Gelirleri	286	353	410	442	508	568	601	659	738	1,12	18	22,8	803	
Vergi Dışı Gelirler	149	169	161	176	163	197	181	146	231	1,58	6	27,6	155	
Sermaye Gelirleri	6	4	5	3	4	1	1	1,4	1,5	1,07	0	50,0	1	
Alacaklardan Tah.	3	6	14	3	0	8	4	0	0	0,00	0	-100,0	0	
Diğer Gelirler	0	0	0	237	0	0	0	0	0	0,00	0	0,0	0	
Red ve İadeler (-)	-15	-18	-29	-29	-22	-23	-25	-28	-28,5	1,02	-1	14,0	-29	
TC YARDIM VE KREDİL. TOPLAMI (B)	932	851	840	802	928	893	820	1.100	726	0,66	17	-11,5	1.162	
Genel Bütçe Dengesi	-65	-18	-52	177	-45	-32	-104	-373	20,8	-0,06		-120,0	-207	
Yerel Açık (Yerel Gider - Yerel Gelir)	-622	-494	-447	-160	-411	-355	-324	-663	-124	0,19		-61,7	-582	
TC Yardım ve Kredil. Bütçe Açığının Finansm. Giden Kısmı	557	475	395	337	365	322	216	200	145	0,73		-32,9	150	
Bütçe Dışı Gelir			41	0	0	0	0	0	0	0,00				
Finansmanı Öngörülme-yen Bütçe Açığı	-65	-18	-11	179	-45	-32	-104	-373	20,8	-0,06			-432	
Yerel Açık/GSYİH	-11,6	-8,8	-6,9	-2,3	-5,4	-4,0	-3,2	-5,7	-1,1	0,19			-4,5	

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Sapma: Yılsonu gerçekleşmesinin bütçe ödeneğine oranı

Pay: Yılsonu gerçekleşmeler dikkate alındığında alt kalemin Toplam içindeki ağırlığı

Artış: 2015 yılsonu gerçekleşmelerine göre 2016 yılsonu gerçekleşmelerindeki değişim.

Genel Bütçe Dengesi

2009-2016 dönemi bütçe gerçekleştirmeleri yıllar itibariyle yukarıdaki tabloda yer almaktadır. 2016 yılında genel bütçe giderleri yüzde 8 oranında artarak 4 milyar 160 milyon TL'ye, genel bütçe gelirleri yüzde 11,9 oranında artarak 4 milyar 181 milyon TL'ye ulaşmıştır. Genel bütçe fazlası ise 20,8 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında özelleştirme gelirlerinin getirdiği istisnai gelir hariç KKTC bütçesi bu dönemde ilk defa fazla vermiştir. KKTC'de farklı bütçe dengesi tanımları olduğundan bu tanımlar Kutu 1'de açıklanmış ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Kutu 1: Bütçe Kavramı ve Bütçe Dengesi

KKTC bütçesi hakkında ekonomik ve mali değerlendirmeler yapabilmek için kendine has özelliklerini dikkate almak gerektiğinden, her yıl olduğu gibi, farklı ihtiyaçları karşılayacak tanımlar oluşturulmuştur.

Genel Bütçe: Yerel Bütçe ile T.C. yardımlarının toplamını,

Yerel Bütçe: Mahalli Bütçe ile Fon ve Döner Sermaye toplamını,

Bütçe Dengesi (1): Genel bütçe gelirleri ile genel bütçe giderleri arasındaki farkı,

Bütçe Dengesi (2): Genel bütçe gelirlerinden kredi nitelikli T.C. yardımlarının çıkarılması suretiyle elde edilen tutardan, genel bütçe giderinin çıkarılması sonucu elde edilen bütçe dengesini,

Bütçe Dengesi (3): Yerel gelirlerden tüm genel bütçe giderlerinin çıkarılması sonucunda ulaşılan bütçe dengesini,

Bütçe Dengesi (4): Yerel gelirlerden yerel giderlerin çıkarılması sonucu elde edilen bütçe dengesini,

ifade etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nden gelen yardımları da içeren Bütçe Dengesi (1), 2016 yılında 20,8 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında -65 milyon TL olarak gerçekleşen Bütçe Dengesi (1), 2012 yılında Ercan Havaalanı işletme hakkı devri nedeniyle 177 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında reform destekleme ödeneğinden faydalanılamaması ve bütçe açığına katkı için ayrılan 200 milyon TL ödeneğin, 120 milyon TL olarak gerçekleşmesine rağmen, Bütçe Dengesi'nde (1)'de fazla verilmesi KKTC maliyesinin önemli bir başarısıdır.

Kredi olarak verilmiş olan tutarların uluslararası standartlara göre bütçe geliri olarak değerlendirilmemesi nedeniyle Bütçe Dengesi (2) tanımı oluşturulmuştur. Bütçe Dengesi (2), 2016 yılında bir önceki yıla göre 188 milyon TL azalarak -199 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Tablo-2 Bütçe Büyüklükleri (2006-2016)

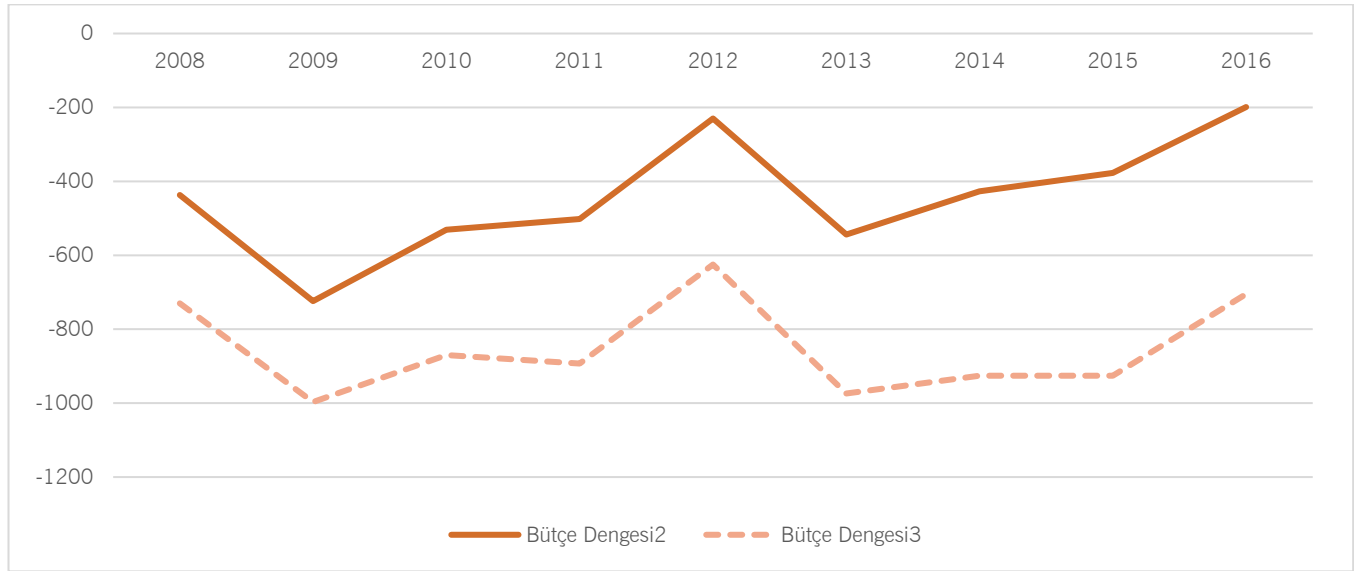
(milyon TL)	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Genel Bütçe Giderleri	1.924	2.125	2.365	2.575	2.661	2.845	2.964	3.261	3.635	3.842	4.160
Yerel Giderler	1.471	1.796	2.007	2.200	2.285	2.399	2.499	2.698	3.063	3.240	3.579
T.C. Yardım Gid.	453	329	358	375	376	445	465	562	571	600	581
Genel Bütçe Gelirleri	1.830	2.183	2.361	2.510	2.643	2.793	3.141	3.216	3.603	3.738	4.181
Yerel Gelirler	1.216	1.628	1.635	1.578	1.791	1.952	2.339	2.287	2.709	2.916	3.455
T.C. Yardım Gel.	614	555	726	932	851	840	802	928	893	820	726
Hibe			293	273	338	390	395	430	499	548	506
Kredi			433	659	513	450	407	499	395	273	220
Bütçe Dengesi (1)	-94	58	-4	-65	-18	-52	177	-45	-32	-104	21
Bütçe Dengesi (2)			-437	-724	-531	-502	-230	-544	-427	-377	-199
Bütçe Dengesi (3)	-708	-497	-730	-997	-870	-893	-625	-974	-926	-926	-705
Bütçe Dengesi (4)	-255	-168	-372	-622	-494	-447	-160	-411	-354	-324	-124
GSYİH	3.988	4.604	5.080	5.376	5.614	6.509	6.955	7.607	8.858	10.223	11.601
Bütçe Dengesi (4) / Yerel Gider	-17,3	-9,4	-18,5	-28,3	-21,6	-18,6	-6,4	-15,2	-11,6	-10,0	-3,5
Bütçe Dengesi (4) / GSYİH	-6,4	-3,6	-7,3	-11,6	-8,8	-6,9	-2,3	-5,4	-4,0	-3,2	-1,1

Bütçe Dengesi (3) / GSYİH	-17,8	-10,8	-14,4	-18,5	-15,5	-13,7	-9,0	-12,8	-10,5	-9,1	-6,1
Bütçe Dengesi (3) / G.Büt. Gid.	-36,8	-23,4	-30,9	-38,7	-32,7	-31,4	-21,1	-29,9	-25,5	-24,1	-16,9

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Genel bütçenin piyasadan ne kadar kaynak çekip, piyasaya ne kadar kaynak aktardığını göstermek amacıyla oluşturulan Bütçe Dengesi (3), 2016 yılında -705 milyon TL olarak gerçekleşmiş, yani piyasaya çektiği miktardan 705 milyon TL daha fazla kaynak aktarılmıştır. Bütçe Dengesi (3); Bütçe Dengesi (2) yani borçlanma ile T.C. tarafından gönderilen yatırım, reel sektör destekleri ve savunma gibi hibe nitelikli harcamaların etkilediği bir değerdir. Bu değer ne kadar fazla açık verirse piyasaya o kadar fazla para girmiş olur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus; bu açığın Bütçe Dengesi (2)'den, yani borçlanmadan kaynaklanmaması gerektiğidir. Raporun T.C. Yardımları kısmında detaylı bir şekilde açıklanacağı gibi T.C. yardımları kredi nitelikli yardım olan bütçe açığından ziyade son yıllarda hibe nitelikli yardım alanlarına kaymıştır. Bütçe Açığı (3), iç dağılım açısından 2014 yılından itibaren borçlanılan tutarın azaldığı, hibe tutarının arttığı bir dağılım arz etmektedir.

Grafik 2: Bütçe Dengesi (2) ve Bütçe Dengesi (3)'ün Gelişimi (milyon TL)

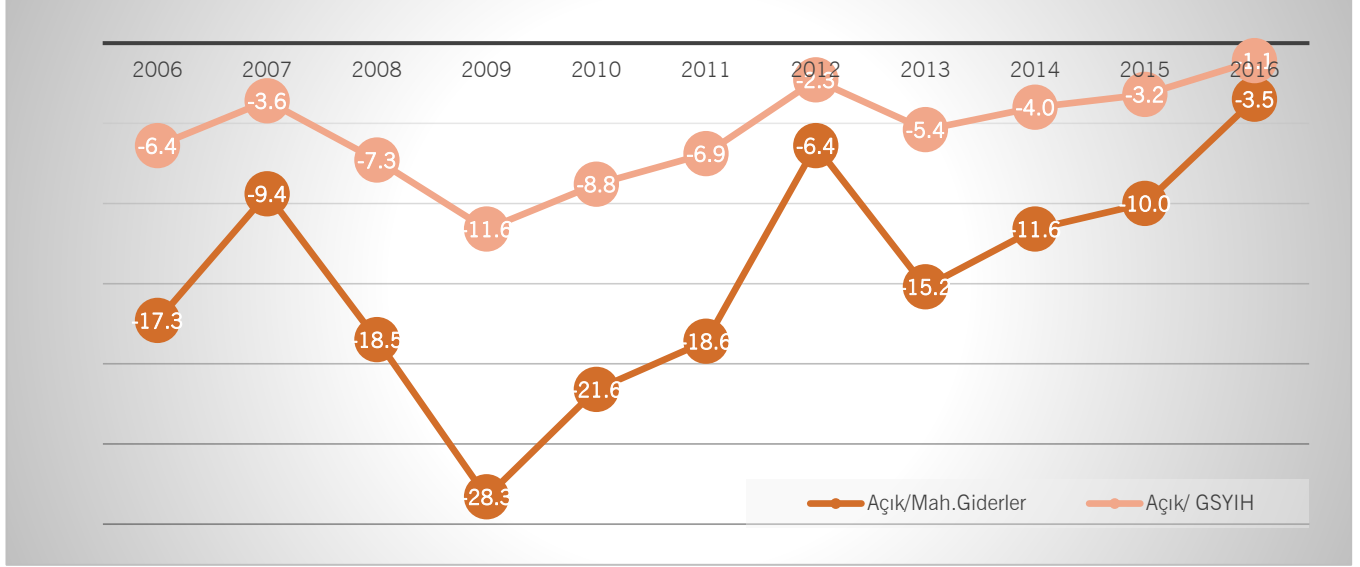

Önemle üzerinde durulan bu hususun yukarıdaki grafiğe yansıması, iki çizginin birbirinden ayrılması şeklinde kendini gösterecektir. Bu bağlamda 2009 yılına kadar birbirine yakın seyreden Bütçe Dengesi (2) ve (3), 2010 yılından itibaren açılmaya başlamıştır.

Öte yandan Bütçe Dengesi (3)'ün sürekli ve yüksek oranda açık vermesi KKTC'de genişletici bütçe politikası uygulandığını göstermektedir. Genişletici bütçe politikasının ekonomiye olumlu yansıması büyüme ve dolayısıyla istihdam artışı olurken, olumsuz tarafı ise enflasyon, borç stokunun artması ve crowding out olarak isimlendirilen kamunun kredi piyasasından özel sektörü dışlamasıdır. Türk Lirası kullanılması enflasyonun artmasını engellerken veya Türkiye'deki enflasyona paralel bir seyir izlemesini sağlarken, kaynağın Türkiye'den gelmesi borç stokunda bir baskı oluşmasına engel olmaktadır. Özellikle 2010 yılından itibaren genel bütçenin iç piyasadan kısa süreli borçlanmalar hariç borçlanmaması ve yıllık faizler dışında yeni borç yapılmaması para piyasalarında crowding out etkisini azaltmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'den gelen yardımların genişletici bütçe politikalarının olumsuz etkilerini ortadan kaldırdığını söyleyebiliriz. Açık bütçe politikasının beklenen olumlu etkisini elde etmek için yapılması gereken, daha büyük bütçe açıkları ve dolayısıyla Türkiye'nin daha fazla yardım yapması değil, genel bütçeden yapılan harcamalarda kalitenin artırılmasıdır. Yani tasarruf sızıntılarının giderilmesi ve yatırım ikliminin düzeltilmesidir.

Yerel gelirler ile yerel giderler arasındaki aritmetik farkı ifade eden Bütçe Dengesi (4)'ün hem gider bütçesine oranının hem de GSYİH'ya oranının gelişimi aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 3: Bütçe Dengesinin Gelişimi (2006-2016) (%)

2003-2007 yıllarında uygulanan popülist politikalar ve 2008 yılında herhangi bir tedbir alınmayarak hükümetin seçim kararı alması, mali disiplinin üzerinde fevkalade olumsuz bir etki yapmış ve bu nedenle bazı tedbirler alınmaya başlanmış olmasına rağmen küresel ekonomik krizin turizm, yükseköğretim ve ithalata olan olumsuz etkileriyle 2009 yılı, mali disiplin açısından KKTC’de görülen en kötü yıllardan biri olmuştur. Bütçe Dengesi (4), 2009 yılında -622 milyon TL’ye ulaşmış ve gider bütçesinin yüzde 28,3’ü açık bütçe olarak gerçekleşmiştir. Bu tutar GSYİH’nın yüzde 11,6’sına tekabül etmektedir. 2009 yılı gibi mali disiplin açısından olumsuz kapanan bir yılın ardından uygulamaya geçen Ekonomik Program sonucunda gider artışı dizginlenmiş ve gelir artırıcı önlemlerin, ekonominin tekrar yükselişe geçmesinin de etkisiyle olumlu sonuç vermesi, bütçe açıklarının nispeten azalmasını sağlamıştır. 2010 yılında -494 milyon TL olarak gerçekleşen Bütçe Dengesi (4), 2011 yılında -447 milyon TL’ye düşmüş, 2012 yılında mali disipline devam edilmesinin yanı sıra gerçekleştirilen özelleştirme sonucunda Bütçe Dengesi (4) -160 milyon TL’ye kadar düşmüştür. 2013 yılında siyasi istikrarsızlık nedeniyle ekonominin beklendiği kadar büyümemesi neticesinde Bütçe Dengesi (4) yeniden yükselişe geçerek eski trendine ulaşmış ve -411 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2014 ve 2015 yıllarında bu iyileşme devam etmiş, sırasıyla açık 354 milyon TL ve 324 milyon TL’ye; 2016 yılında ise Bütçe Dengesi (4) vergi gelirlerinde sağlanan önemli artışın etkisiyle bir önceki yıla göre 200 milyon TL azalarak -124 milyon TL’ye düşmüştür.

2009 yılında GSYİH’nın yüzde -11,6’sı olan Bütçe Dengesi (4), 2010-2012 Ekonomik Programı sonucunda yüzde -2,3 (Özelleştirme geliri hariç yüzde -5,8) oranına gerilemiştir. 2013-2015 Ekonomik ve Mali İşbirliği Protokolü döneminde de bu trend devam etmiş, 2015 yılında yerel açığın GSYİH’a oranı yüzde 3,2’e düşmüştür. 2016 yılında ise oldukça düşük bir oran olan yüzde 1,1’e düşmüştür. Bu oran AB standartlarına göre oldukça iyi olsa da, KKTC bütçesinin faiz ödemesi yapmadığı unutulmamalıdır.

Gider Bütçesi

2016-2018 dönemi Ekonomik Programının ilk yılı olan 2016 yılında genel bütçe giderleri, bir önceki yıla göre yüzde 8 oranında artarak, 4 milyar 160 milyon TL’ye yükselmiştir. 2012 ve 2013 yılında GSYİH’nın yüzde 42’sine karşılık gelen genel bütçe giderleri, 2014 yılında yüzde 41’e, 2015 yılında yüzde 37,5’e, 2016 yılında yüzde 35,8’e düşmüştür. Gider Bütçesi yerel bütçe ile hibe nitelikli T.C. yardım harcamalarından oluşmaktadır (bütçe açığının kapatılması amacıyla verilen T.C. yardımları, yerel bütçe içinde harcamaya dönüşmektedir). Yerel bütçede gerçekleşen artış bir önceki yıl yüzde 10 olup, hibe nitelikli T.C. yardımlarında ekonomik programın geç imzalanmasının etkisiyle yüzde 3 küçülme yaşanmıştır.

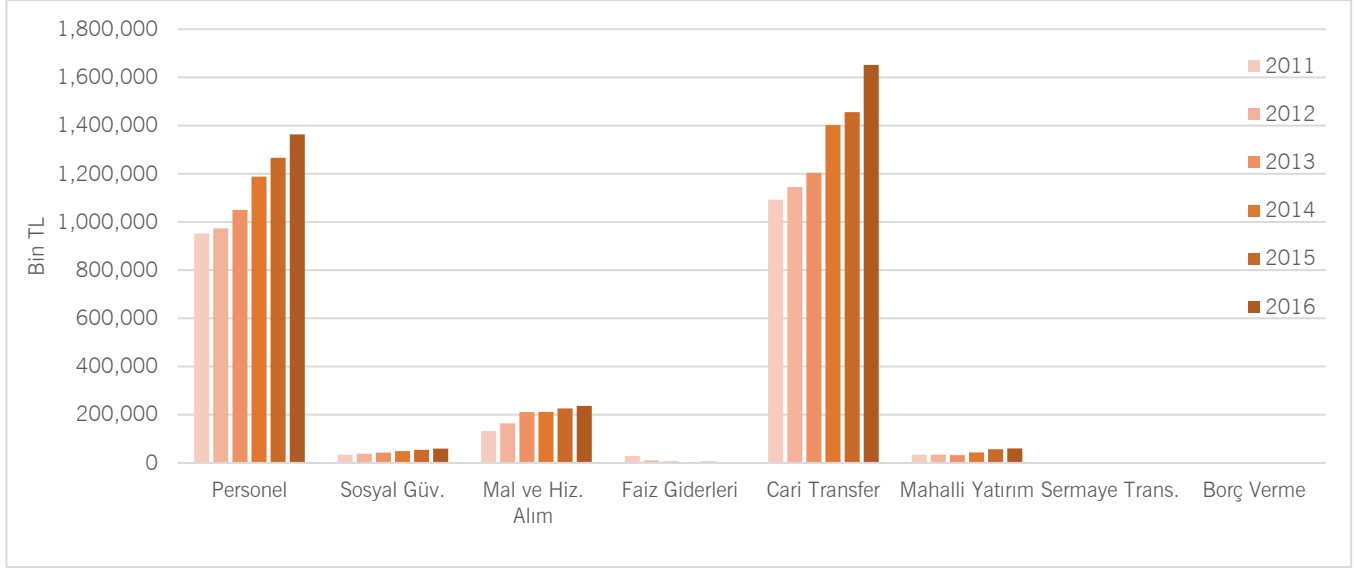
Bir önceki yıla göre yüzde 10 oranında artan yerel giderler, 3 milyar 359 milyon TL’ye ulaşmıştır. 2012 yılında GSYİH’nın yüzde 36’sına tekabül eden yerel giderler, 2016 yılında yüzde 30,8 seviyesine düşmüştür.

Yerel giderler içinde fon ve döner sermaye giderleri ayrı bir başlık altında incelenmelidir. Çünkü bu harcama başlığı altında yapılan harcamalar uluslararası kodlamaya göre ekonomik kodlama kapsamında bulunmamaktadır. Fon ve döner sermaye harcamalarının yüzde 80’ini tarım destekleri oluşturmaktadır. Tarım destekleri için yapılan harcamalar,

konjonktürel olmaktan çok kazanılmış hak olarak değerlendirildiğinden, bütçenin artış trendine paralel olarak artmakta ve hatta çoğu zaman bütçe ödeneği yetersiz kaldığından ödemeler ertesi yıla sarkmaktadır.

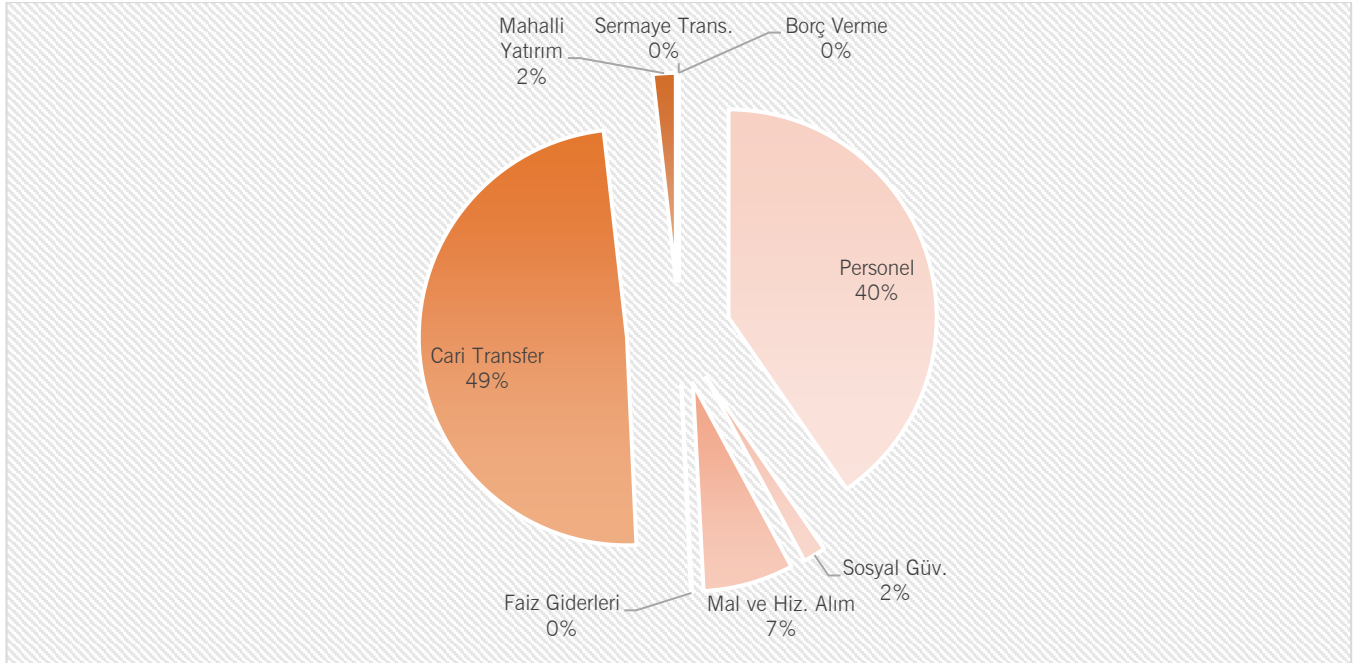
Fon ve döner sermaye hariç 2016 yılı yerel giderlerinin kalemler itibarıyla dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. Buna göre yerel giderlerin yüzde 40'ı prim dahil personel giderlerinden, yüzde 49'u ise içerisinde daha çok maaş benzeri giderler olan cari transferlerden oluşmaktadır. Bu orana kamunun tüketimi için yaptığı yüzde 7 oranındaki mal ve hizmet alımı harcamaları eklendiğinde oluşan cari harcamalar oranı yüzde 96'ya ulaşmaktadır. Kalan kısım yerel yatırımlar başta olmak üzere diğer kalemler arasında dağılmaktadır. Bütçenin kalitesini ve esnekliğini göstermesi açısından değerlendirilen bu veriler, KKTC bütçesinin yatırım yapma kabiliyetinin olmadığını göstermektedir.

Grafik 4: Harcama Kalemlerinin Gelişimi (2011-2016) (bin TL)

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Grafik 5: 2016 Yılı Bütçesinin Alt Kalemler İtibarıyla Görünümü

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Yukarıdaki grafikte fon ve döner sermaye harcamaları hariç yerel bütçe gider kalemlerinin yıllar itibarıyla gelişimi yer almaktadır. Bu grafiğe göre yerel giderlerin yüzde 89'u iki ana kalemden oluşmaktadır. Bunlardan personel giderleri yüzde

8 oranında artarak 1 milyar 363 milyon TL'ye, cari transferler ise yüzde 13 oranında artarak 1 milyar 652 milyon TL'ye ulaşmıştır.

Cari transferler 2008 yılında personel giderlerinden daha az bir seviyede iken 2009 yılından itibaren personel giderlerinin üzerine çıkmıştır. Cari transferlerin 2015 yılında yüzde 13 artmış olması endişe vericidir. Bu artışın kaynağı hane halkına yapılan transfer ile görev zararından kaynaklanmaktadır.

Mal ve hizmet alımı kaleminde 2013 yılında birikmiş elektrik faturalarının tamamının ödenmesi nedeniyle oluşan sıçrama 2014 yılında bazın oluşmasını sağlamış ve 2015 yılında enflasyona paralel bir artış olmuştur. 2016 yılında ise yüzde 5 artış olmuştur.

Aşağıdaki tabloda 2007 ile 2012 yılları arasında yerel bütçenin ekonomik sınıflandırma itibarıyla gelişimi yer almaktadır.

Tablo 3: 2011-2016 Dönemi Gider Bütçesinin Oransal Dağılımı

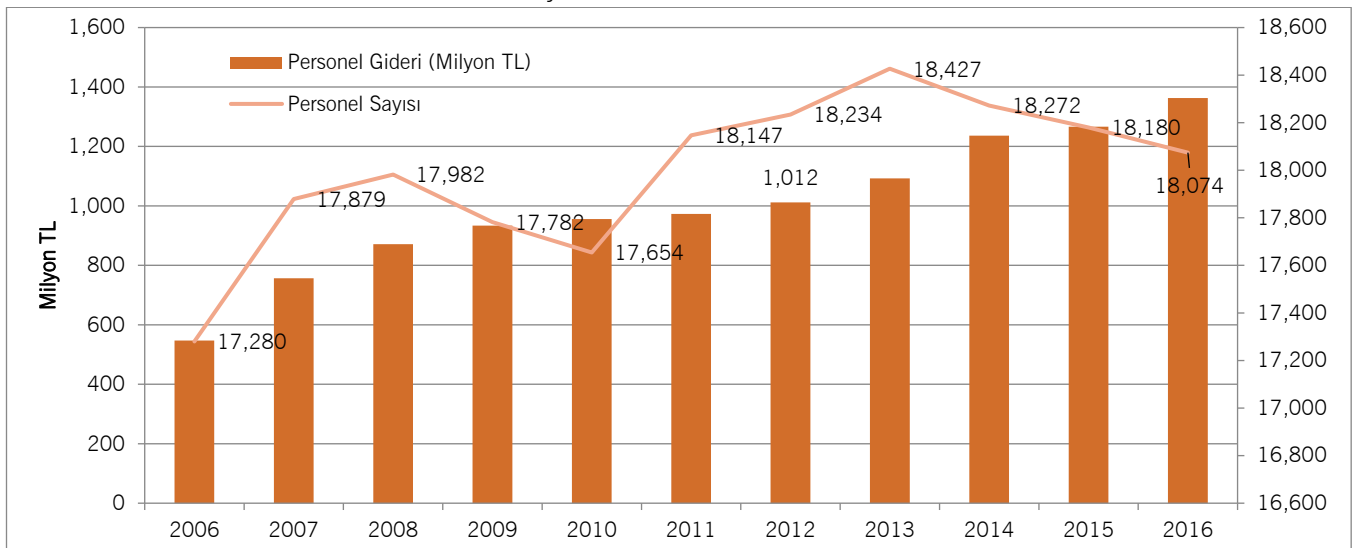
bin TL	2011		2012		2013		2014		2015		2016	
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
Personel	951.928	41,8	973.731	41,1	1.049.566	41,2	1.187.722	41,0	1.266.516	41,3	1.363.267	40,4
Sosyal Gv.	34.457	1,5	38.426	1,6	43.029	1,7	48.755	1,7	54.152	1,8	59.398	1,8
Mal ve Hiz. Alım	131.960	5,8	164.544	6,9	210.551	8,3	211.277	7,3	225.978	7,4	237.023	7,0
Faiz Giderleri	28.724	1,3	10.466	0,4	5.734	0,2	2.477	0,1	4.859	0,2	3.430	0,1
Cari Transfer	1.092.402	48	1.144.760	48,3	1.204.156	47,3	1.401.676	48,4	1.455.839	47,5	1.651.651	48,9
Mahalli Yatırım	34.279	1,5	34.131	1,4	32.399	1,3	43.333	1,5	56.547	1,8	60.194	1,8
Sermaye Trans.	288	0	1326	0	803	0,0	1086	0,0	207	0,0	42	0,0
Borç Verme	2.930	0	1.802	0	2.166	0,1	992	0,0	884	0,0	181	0,0
TOPLAM	2.276.969	100	2.369.187	100	2.548.405	100	2.897.318	100	3.064.982	100	3.375.186	100,0

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Personel Giderleri

Fon ve Döner Sermaye giderleri hariç KKTC yerel bütçesinin 2015 yılında yüzde 43,1'i prim dahil personel giderlerinden oluşmakta iken bu oran 2016'da yüzde 40,4'e düşmüştür. Ülkelerin istihdam şekli ve ölçek durumuna göre değişmekle birlikte T.C. bütçesinde bu oran yüzde 29,7, GKRY bütçesinde ise yüzde 32'si civarındadır. Bu karşılaştırma KKTC personel giderinin bütçedeki ağırlığının oldukça fazla olduğunu göstermektedir.

Grafik 6: Personel Harcaması (2006-2016) (milyon TL)

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Yukarıdaki grafikte sol sütun personel giderlerini gösterirken sağ sütun personel sayısını göstermektedir. 2006 yılında 17.280 olan personel sayısı yüzde 3 artışla 2009 yılında 17.782'ye ulaşırken aynı dönemde 547 milyon TL olan personel giderleri yüzde 70 artışla 934 milyon TL'ye ulaşmıştır. 2010-2012 program döneminde personel sayısı yüzde 2,5 artarak 2012 yılında 18.234'e yükselirken, personel giderleri yüzde 8,5 oranında artarak 1 milyar 12 milyon TL'ye yükselmiştir. 2013-2015 dönemi Ekonomik Programı sonunda ise istihdam sayısı 54 kişi azalarak 18.810'a düşmüştür. 2016 yılında ise personel sayısı 2015 yılına göre 106 kişi azalarak 18.074 olmuş, ancak personel giderleri yüzde 8 oranında artış göstermiştir.

2010 yılından sonra gider bütçesinde birçok harcamanın disiplin altına alınmasına rağmen ek mesai harcamalarının bütçe üzerindeki yükü giderek artmaya devam etmiştir. Bu duruma mesai saatlerinin verimsiz olması ve sağlık, gümrük gibi alanlarda maaş kadar ek mesai ücreti alma uygulamalarının neden olduğu değerlendirilmektedir. 2016 yılında bir önceki yıla göre ek mesai ödemelerinde yüzde 2'lik bir artış sağlanması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, 2014 yılında yaşanan yüzde 35'lik artışın yarattığı baz etkisi hala yüksekliğini korumaktadır.

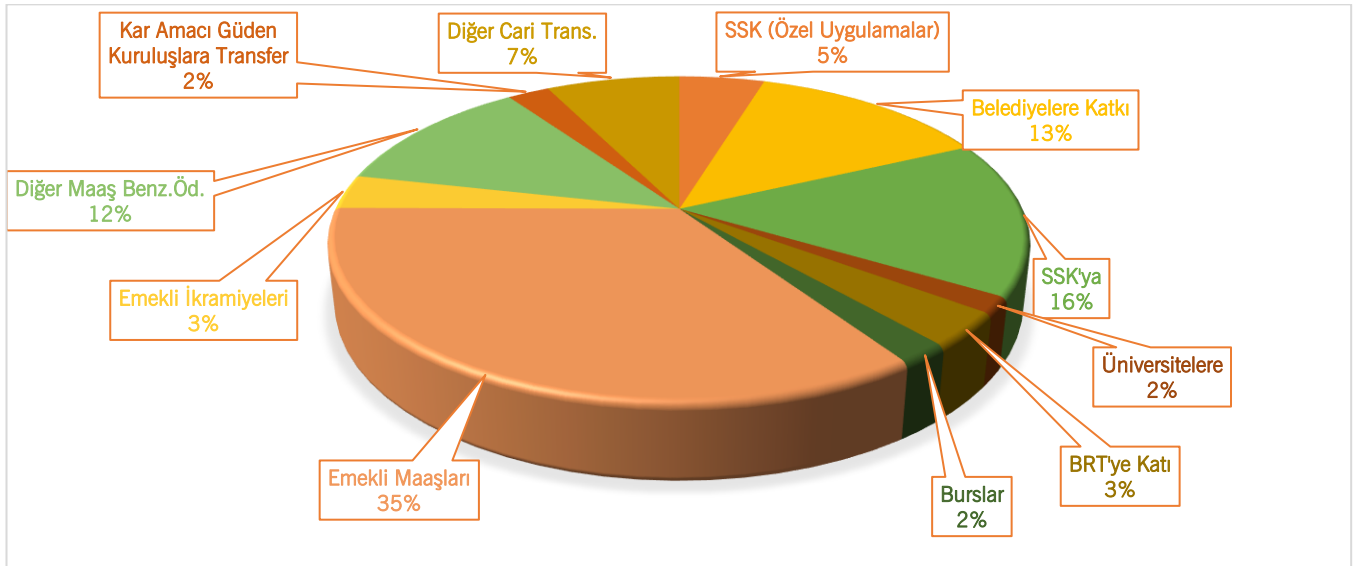
Bütçeden yapılan maaş, ek mesai ödemesi ve sosyal güvenlik kurumuna devlet primi ödemesinin toplamından oluşan harcamanın personel sayısına ve 12 aya bölünmesi suretiyle bulunan personel başına düşen ortalama brüt maaş ödemesi, (2015 yılında yüzde 7,4 artışla 6.054 TL) 2016 yılında yüzde 8,3 artışla 6.559 TL'ye yükselmiştir.

Cari Transferler

Cari transfer harcamaları bir önceki yıla göre yüzde 13 oranında artarak 2016 yılında 1 milyar 652 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki grafikte 2016 yılında yapılan cari transferlerin alt kalemler itibariyle dağılımı yer almaktadır. 2016 yılında cari transferler içinde en büyük kalem önceki yıllarda olduğu gibi emekli maaşları olmuştur. Cari transferlerin yüzde 35'ini oluşturan emekli maaşlarından sonra en yüksek payı yüzde 16 ile Sosyal Sigortalara yapılan katkı, yüzde 13 ile belediyelere yapılan katkı ve diğer maaş benzeri ödemeler oluşturmaktadır.

Cari transferlerin önemli bir kısmı maaş benzeri ödemelere harcandığı için, bu kalemdaki artış doğrudan gerçekleşen enflasyon ile ilişkilidir. 2016 yılında cari transferdeki artışta enflasyonun yanı sıra, belediyeler için ayrılan katkı payının yerel gelirlerinin yüzde 8,5'inden yüzde 9,25'ine (nüfusu 6 binden büyük belediyelere yüzde 9) çıkarılması ile 2016 yılında kuraklık tazminatı ödemesi etkili olmuştur.

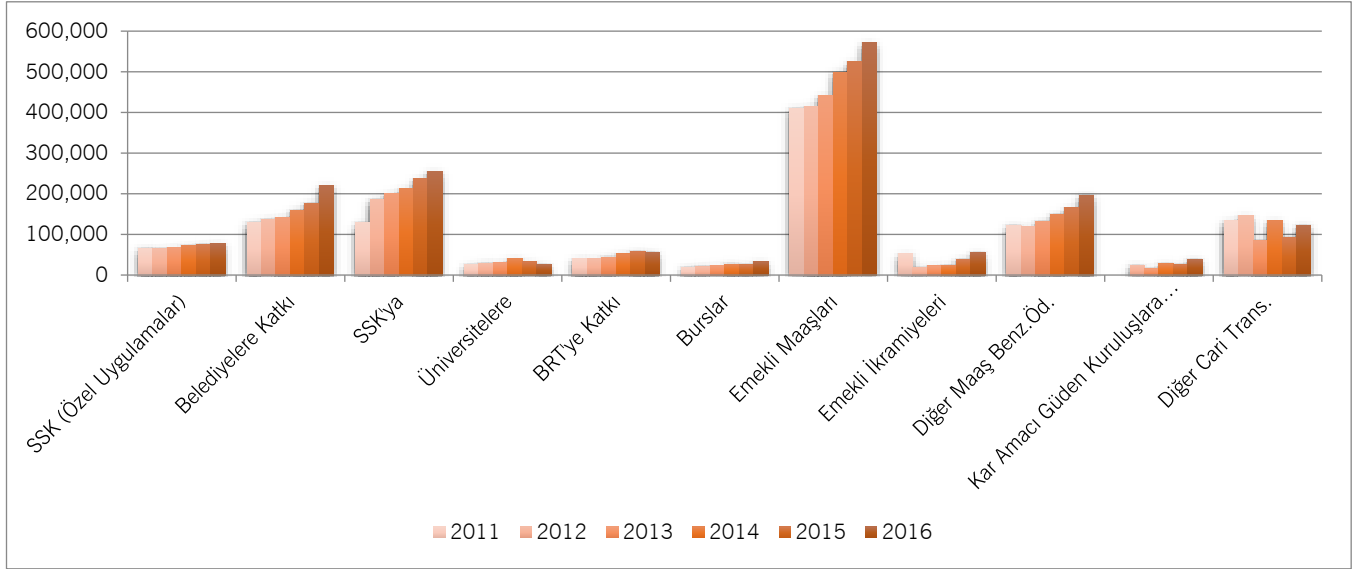
Grafik 7: Cari Transferlerin Dağılımı

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Aşağıdaki tabloda cari transferlerin seçilmiş alt kalemleri itibariyle dağılımı tutar olarak yer almaktadır. Cari transferlerin alt kalemleri arasında en büyük gider kalemi emekli maaşlarına yapılan ödemelerdir.

Grafik 8: Cari Transferlerin Gelişimi

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Cari transferler içinde en önemli ikinci kalem Sosyal Sigortalar Dairesine yapılan ödemeler olup, harcamalar 2016 yılında bir önceki yıla göre yüzde 7,2 oranında artarak 255 milyon TL'ye yükselmiştir.

Tablo 4: Cari Transferlerin Gelişimi (bin TL)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016 / 2015 Artış %	2016 / 2010 Artış%
Sosyal Sigortalar Kur. (Özel Uyg)	65.559	65.362	64.442	68.281	73.186	74.725	77.873	4,2	18,78
Belediyelere Katkı	110.752	129.936	137.795	141.301	159.991	177.232	220.425	24,4	99,03
Sosyal Sigortalar Kurumuna	119.600	129.400	185.961	199.455	213.312	237.764	254.999	7,2	113,21
Vakıf Üniversitelere	16.457	26.464	29.500	30.600	41.304	32.964	26.470	-19,7	60,84
BRT'ye Katkı	38.953	41.329	41.385	43.913	51.849	58.563	56.350	-3,8	44,66
Burslar ve Harçlıklar	17.669	19.234	20.001	23.656	27.068	25.820	33.281	28,9	88,36
Maaş Benzeri Ödemeler	581.651	585.121	552.973	595.189	672.558	729.937	821.935	12,6	41,31
Emekli Maaşları	382.966	410.923	415.288	441.033	499.032	525.191	570.927	8,7	49,08
Emekli İktisadileri	79.670	53.065	18.939	22.278	24.517	39.266	55.830	42,2	-29,92
Diğer Maaş Benz. Öd.	119.015	121.133	118.746	131.878	149.009	165.480	195.178	17,9	63,99
Kar Amacı Güden Kurumlara Tr.		19.885	24.692	16.319	28.561	26.346	38.158	44,8	0,00
Cari Transferlerin Diğerleri	86.842	113.335	146.764	214.817	207.030	92.488	122.161	32,1	40,67
TOPLAM	1.037.481	1.130.066	1.203.513	1.333.531	1.474.859	1.455.839	1.651.652	13,5	59,20

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Belediyelere yapılan katkı 2016 yılında 220 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre artış oranı, katkı payının artmasının etkisiyle yüzde 24,4 olmuştur. Belediyelere ayrılan pay önemli bir tutar olmakla birlikte, ayrılan kaynağın belediyeler tarafından nasıl kullanıldığı da önem taşımaktadır. Özellikle belediyelerin kendilerine aktarılan kaynağın 1/6'sını yatırıma dönüştürmesi yasal zorunluluk olmasına rağmen, bu kuralın gerçekleşip gerçekleşmediğine merkezi hükümet, denetim organları ve kamuoyu yeterince hassasiyet göstermemektedir.

Cari transferlerin içinde dikkat edilmesi gereken bir diğer kalem diğer maaş benzeri ödemelerdir. Bu kalemden yapılan harcamalar, son üç yılda, bir önceki yılın enflasyon oranının çok üzerinde artış olduğunu göstermektedir. Bu durum yardıma muhtaç veya engelli sayısında yani sisteme yeni katılımların sayısında net artış olduğunu göstermektedir.

Ekonomik kodlama açısından farklı kalemler altında yer alsa da, KKTC bütçesi, nihayetinde sadece maaşların ödendiği bir bütçe görüntüsündedir. Aşağıdaki tablo bu tezin ne kadar doğru olup olmadığının ve bu konuya ilişkin gelişmenin hangi yöne olduğunu görülmesini sağlamak üzere düzenlenmiş bir tablodur.

Doğrudan yapılan maaş ve maaş benzeri ödemelerin toplamı 2015 yılında 2 milyar 077 milyon TL iken 2016 yılında 2.236 milyon TL'ye yükselmiştir. Ödemenin önce bir kuruma yapılması ve akabinde bu kurumun kişiye ödeme yapması şeklinde olan dolaylı maaş ve maaş benzeri ödemeler toplamı 2015 yılında 501 milyon TL iken 2016 yılında 556 milyon TL'ye yükselmiştir. Bu iki ödemenin toplamı da 2015 yılında 2 milyar 578 milyon TL iken 2016 yılında 2 milyar 792 milyon TL'ye yükselmiştir.

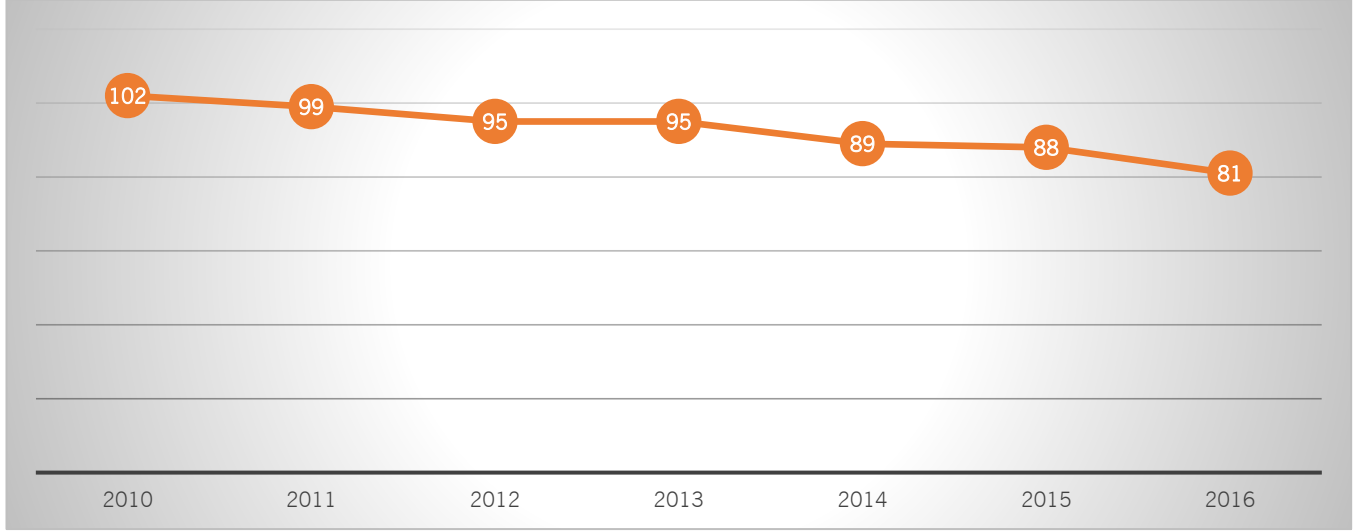
Tablo 5: 2016 Yılında Yapılan Maaş ve Maaş Benzeri Ödemeler (bin TL)

Ödemenin Türü	Tutar
DOĞRUDAN MAAŞ VE MAAŞ BENZERİ ÖDEMELER	2.236.191
Maaş/Ücret	1.274.099
Ek Mesai	89.168
Sosyal Güvenlik Kurumuna Devlet Primi Giderleri	59.398
Sosyal Güvenlik Kurumuna (Özel Uygulama)	77.874
TÜK (Kamuda Görevlendirilen Personel)	1.500
Muhtaç ve Yoksullara Yardım	44.474
Malul Gazi Ödenekleri	7.803
Malullere Yardımlar	2.666
Şehit Aileleri Ödenekleri	16.166
Şehit Ebeveynlerine Yardımlar	1.684
Cemile Yardımları	213
Özürlülere Yardım	63.075
Emekli Maaşları	570.927
Müc.Taz. Y. Öd. Emekli Maaşları	27.144
DOLAYLI MAAŞ VE MAAŞ BENZERİ ÖDEMELER	556.774
BRT Hazine Yardımı	56.350
Belediyelere Hazine Yardımı	220.425
Sosyal Sigortalar Kurumuna Hazine Yardımı	254.999
DAÜ ve LAÜ'ye Katkı	25.000
GENEL TOPLAM	2.792.965

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

2016 yılında 3 milyar 455 milyon TL olarak gerçekleşen yerel gelirlerin yüzde 65'i (2015 yüzde 71) kişilere doğrudan, yüzde 16'sı (2015 yüzde 17) dolaylı olmak üzere, yüzde 81'i maaş ve maaş benzeri ödemeler için kullanılmıştır. Aşağıdaki grafikte bu oranın gelişimi yer almaktadır. Buna göre yerel gelir içinde maaş ve maaş benzeri ödemeler için kullanılan tutarda 2010 yılından itibaren önemli bir azalma kaydedilmiştir. Bu da bütçe imkânlarının başka alanlarda kullanılma imkânını artırmakta yani bütçenin esnekliğine katkı sağlamaktadır.

Grafik 9: Maaş ve Maaş Benzeri Ödemelerin Yerel Gelirlere Oranı

Mal Ve Hizmet Alımı

Aşağıdaki tabloda genel bütçeye dahil kamu idarelerinin hizmetlerini yürütürken ihtiyaç duydukları “mal ve hizmet alımı” harcamalarının ana kalemler itibarıyla ağırlıklarının gelişimi yer almaktadır.

Mal ve hizmet alımı alt kalemleri arasındaki gelişimin daha net görülmesi için incelenen dönemin biraz daha geniş olmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle aşağıdaki tabloda 2010-2016 dönemi mal ve hizmet alımı alt kalemlerinin ağırlık dağılımı gösterilmiştir. Tıbbi Malzeme ve İlaç Alımları yüzde 22,7 ile ilk sırada yer alırken, müteakiben Enerji alımları yüzde 20 ve Taşıma Giderleri yüzde 10,9 ile tabloda yer almaktadır.

Tablo 6: Mal ve Hizmet Alımı Detay Ağırlık Dağılımı

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Enerji Alımları	23,4	15,0	20,1	32,6	25,3	23,9	20,0
Yiyecek, İçecek ve Yem Alımları	4,2	4,4	3,9	3,2	3,6	3,4	4,7
Tıbbi Malzeme ve İlaç Alımları	21,4	22,3	24,1	19,0	21,7	22,0	22,7
Müşavir Firma ve Kişilere Ödemeler	6,4	8,3	6,6	4,4	5,2	6,4	9,5
Taşıma Giderleri	8,9	11,7	10,2	9,0	11,3	10,3	10,9
Temsil ve Tanıtma Giderleri	4,9	5,0	4,7	3,5	3,2	3,2	3,2
Menkul Mal. Gayrimaddi Hak.Alım. Bakım ve Onarım	4,5	5,2	4,5	3,8	4,2	4,5	4,7
Diğer	26,4	28,2	26,0	24,4	25,5	26,2	24,3
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Fonksiyonel Sınıflandırma

Fonksiyonel sınıflandırma, toplanan vergilerin hangi alanlarda kullanıldığını ve dolayısıyla bütçenin kalitesini göstermektedir. Burada bütçenin mali işlevinden çok siyasi ve ekonomik işlevi ön plana çıkmakta ve hükümetin sektörler arasında hangisini desteklemeye çalıştığı, kaynakları hangi alana harcadığı konusunda bir bakış açısı yakalanmaktadır. Aşağıda T.C. yardımlarını da içeren genel bütçe giderlerinin fonksiyonlar itibarıyla gerçekleşmeleri yer almaktadır. 2016 yılında İskan ve Toplum Refahı Hizmetleri yüzde 19,6, Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri yüzde 14,2 ve Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri yüzde 12,3 ile en fazla artış gösteren alanlar olmuştur. Tüm ülkeler için oldukça önemli olan eğitim ve sağlık hizmetleri ise sırasıyla yüzde 9,3 ve yüzde 6,9 artış göstermiştir.

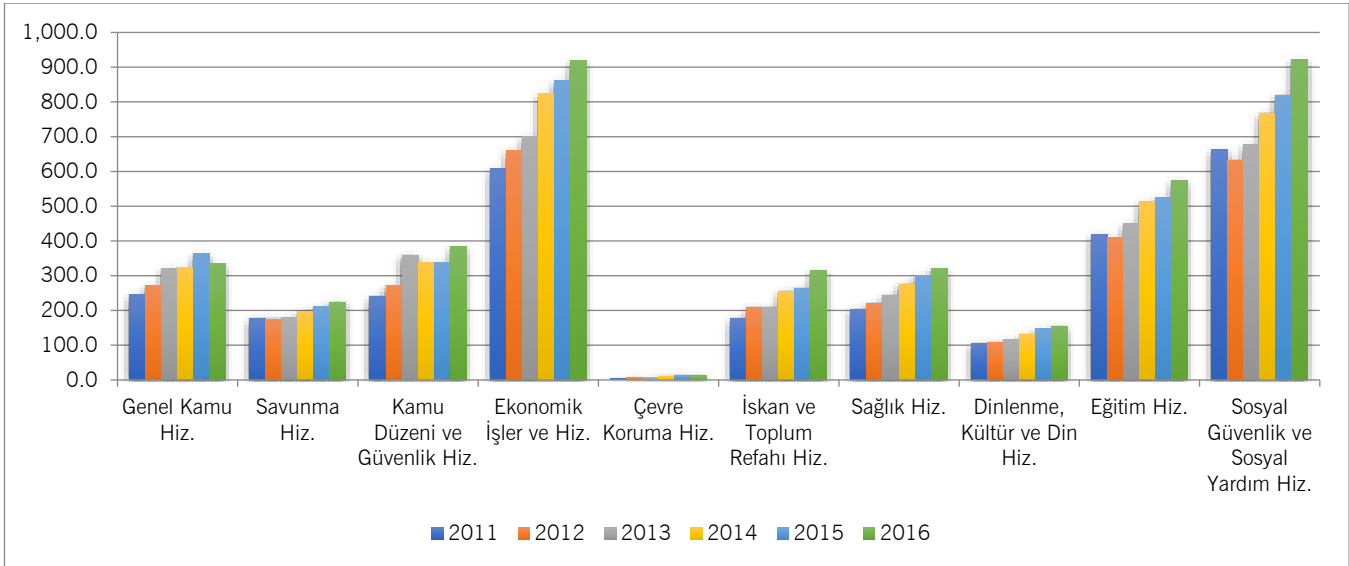
Tablo 7: Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Bütçe Giderleri (milyon TL)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Genel Kamu Hiz.	236,0	246,6	271,6	319,8	323,5	364,3	335,5
Savunma Hiz.	153,3	177,5	175,0	178,3	195,6	211,0	224,1
Kamu Düzeni ve Güvenlik Hiz.	220,7	241,0	272,1	359,3	338,3	336,9	384,9
Ekonomik İşler ve Hiz.	543,7	607,6	660,7	699,9	824,6	861,2	919,5
Çevre Koruma Hiz.	3,8	4,0	8,1	7,2	11,1	13,6	12,5
İskan ve Toplum Refahı Hiz.	151,7	176,9	207,2	209,4	255,7	262,5	314,1
Sağlık Hiz.	193,7	203,6	219,2	243,7	275,9	300,0	320,7
Dinlenme, Kültür ve Din Hiz.	111,4	106,3	107,8	116,7	129,6	147,3	153,7
Eğitim Hiz.	385,8	417,5	410,0	450,6	513,3	525,1	573,9
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hiz.	660,8	663,4	632,7	676,5	767,8	820,0	921,2
	2.661,0	2.844,4	2.964,3	3.261,4	3.635,4	3.841,9	4.160,1

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Fonksiyonel sınıflandırmaya göre son yedi yılın seyri aşağıdadır.

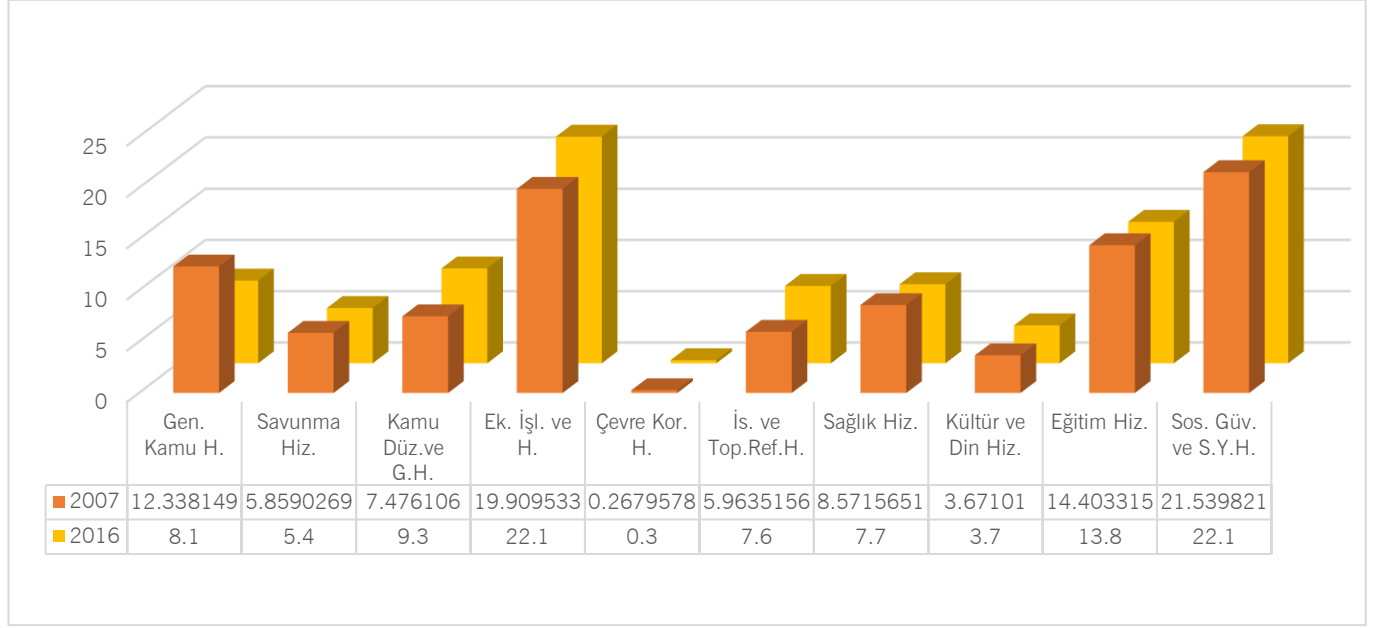
Grafik 10: Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Bütçe Giderleri (Bin TL)

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Fonksiyonel sınıflandırmadaki değişimlerin birkaç yıl içinde belirgin bir şekilde ortaya çıkması zordur. KKTC genel bütçesi ağırlıklı olarak personel giderlerinden yani zorunlu ödemelerden oluştuğundan, fonksiyonel sınıflandırma alt kalemlerindeki değişimin fark edilmesi daha da uzun zaman almaktadır. Aşağıdaki grafikte KKTC'nin ilk fonksiyonel dağılımına sahip yıl olan 2007 yılından 2016 yılına kadar yaşanan değişim görülmektedir. Bu grafiğe göre Genel Kamu Hizmetleri uzunca bir yıl nominal bazda sabit kalarak nisbi olarak azalmış, bütçeden aldığı pay bu yedi yıl boyunca yüzde 12,3'ten yüzde 8,1'e düşmüştür. Bu durum merkezi devlet dairelerinde politika oluşturan birimlerin zayıfladığını göstermesi açısından önemlidir. Savunma Hizmetlerinin bütçeden aldığı pay neredeyse aynı kalmıştır. Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri'nin bütçeden aldığı pay yüzde 7,5'ten yüzde 9,3'e çıkmıştır. Eğitim Hizmetlerinin aldığı pay az da olsa azalarak yüzde 13,8'e düşmüş, aynı şekilde Sağlık Hizmetlerinin payı da yüzde 8,6'dan yüzde 7,7'e düşmüştür.

Grafik 11: Bütçe Giderlerinin Fonksiyonel Değişimi 2007-2016 (%)

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

GELİR BÜTÇESİ

2010-2016 dönemi genel bütçe gelir gerçekleştirmeleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 8: Bütçe Gelirleri (2010-2016) (milyon TL)

(milyon TL)	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	% Değişim	% Pay
GELİRLER GENEL TOPLAMI (A+B)	2.643,0	2.792,8	3.140,5	3.216,1	3.603,6	3.737,7	4.181,1	11,9	100
A-YEREL GELİR TOPLAMI	1.791,6	1.952,6	2.338,8	2.287,7	2.708,6	2.917,3	3.454,7	18,4	82,6
1-VERGİ GELİRLERİ	1.276,8	1.391,1	1.506,1	1.633,7	1.957,0	2.146,1	2.505,0	16,7	59,9
GELİR, KAR, SER. ÜZ. ALINAN V.	482,6	501,5	529,6	587,7	718,2	779,1	889,5	14,2	21,3
Gelir Vergisi	326,0	347,9	376,9	418,8	505,3	558,2	625,7	12,1	15,0
Kurumlar Vergisi	157,0	153,6	152,7	168,9	212,9	220,9	263,8	19,4	6,3
SOS. GÜVENLİK KATKI PAYLARI	6,4	4,5	4,4	5,5	6,7	8,8	11,2	27,3	0,3
MÜLKİYET ÜZ. ALINAN V.	35,5	38,4	44,7	52,1	62,8	69,5	82,5	18,7	2,0
Banka ve Sigorta İşlemleri Vergisi	24,0	27,6	33,6	38,2	45,1	50,4	57,6	14,3	1,4
Diğer	11,5	10,8	11,1	13,9	17,7	19,1	24,9	30,4	0,6
DAHİLDE AL. MAL VE HİZ. VER.	352,7	396,8	436,2	455,4	561,3	595,8	680,8	14,3	16,3
Dahilde Alınan KDV	158,4	191,8	222,5	226,0	301,3	312,3	366,1	17,2	8,8
Özel İletişim Vergisi	79,7	79,2	83,1	86,5	89,1	92,3	99,3	7,6	2,4
Şans Oyunları Vergisi	26,4	34,0	31,3	35,6	52,4	67,3	78,7	16,9	1,9
Motorlu Taşıtlar Vergisi	72,2	75,5	81,8	88,3	97,6	100,1	109,9	9,8	2,6
Diğer	16,0	16,3	17,4	19,0	20,9	23,8	26,8	12,6	0,6
UL.AR. T. VE MUAMEL. ALINAN V.	283,2	316,8	327,8	376,9	431,1	499,7	610,9	22,3	14,6
İthalattan Alınan Gümrük Vergisi	19,1	23,6	27,1	29,9	34,9	40,0	47,4	18,5	1,1
İthalattan Alınan Katma Değer Vergisi	251,5	278,0	284,2	328,8	375,2	436,8	535,6	22,6	12,8
Diğer	12,6	15,2	16,4	18,2	21,0	22,9	27,9	21,8	0,7
DİĞER VERGİLER	39,2	38,2	43,7	49,7	55,7	56,3	62,9	11,7	1,5
Damga Vergisi	30,0	33,5	38,8	43,8	49,4	49,5	56,1	13,3	1,3
Diğer	9,2	4,7	4,9	5,9	6,3	6,8	6,8	0,0	0,2
İDARİ HARÇ. VE ARIZİ SATIŞ.	77,1	94,8	119,7	106,4	121,0	136,9	166,9	21,9	4,0
Tapu Harçları	26,1	35,0	41,9	47,8	55,6	63,5	81,9	29,0	2,0
Liman Hizmetlerinin Geliştirilmesi	8,7	12,8	14,1	4,1	5,4	0,0	0,4	0,0	0,0
Sair Harçlar	32,7	37,9	53,8	43,6	51,8	57,9	68,6	18,5	1,6
Diğer	9,6	9,1	10,0	10,9	8,2	15,5	16,0	3,2	0,4
2-VERGİ DİŞİ GELİRLER	522,3	571,3	617,8	670,9	764,3	789,9	976,7	23,6	23,4
TEŞEBBÜS VE MÜLKİYET GEL.	103,8	98,8	95,5	90,0	94,5	92,4	89,4	-3,2	2,1
Telefon Telgraf ve Teleks Gelirleri	40,9	35,3	37,5	39,9	41,9	36,2	33,4	-7,7	0,8
Tıbbi Tedavi ve İlaç Ücretleri	5,8	6,7	3,3	2,4	2,5	2,9	3,5	20,7	0,1
Yurt Dışına Çıkış Ücretleri	6,8	10,0	11,8	4,2	4,3	0,5	0,5	0,0	0,0
GSM Gelirleri	1,6	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,1	-70,0	0,0
Chip Kart Satış Geliri	9,9	8,2	4,9	5,2	3,7	1,7	0,3	-82,4	0,0
Diğer	38,8	38,6	37,9	38,3	41,6	50,9	51,6	1,4	1,2
MALİ OLM. T. VE KAMU MALI K. A.	40,4	29,0	45,6	44,4	45,8	49,9	82,9	66,1	2,0
Merkez Bankası Kar Payı	40,4	29,0	45,6	44,4	45,8	49,8	82,9	66,5	2,0
DİĞER MÜLKİYET GELİRLERİ	10,4	15,1	16,0	7,7	9,5	10,8	13,4	24,1	0,3
PARA CEZALARI VE CEZALAR	18,6	21,7	23,2	26,5	34,2	33,9	47,6	40,4	1,1
ÇEŞİTLİ VERGİ DİŞİ GELİRLER	349,1	406,6	437,4	502,3	580,2	602,9	743,5	23,3	17,8
Fiyat İstikrar Fonu	265,5	349,1	370,4	428,3	483,6	535,1	665,6	24,4	15,9
Turizm Teşvik Fonu	14,1	13,9	19,8	28,0	33,2	34,3	42,2	23,0	1,0
Spor Fonu	13,6	15,5	15,4	20,7	21,9	19,5	21,2	8,7	0,5
Emekli Sandığı Fonu	47,0	19,5	24,8	17,4	14,7	4,7	0,0	-100,0	0,0
Diğer	8,9	8,6	7,0	7,9	26,8	9,3	14,5	55,9	0,3
3-SERMAYE GELİRLERİ	3,5	5,3	3,8	3,7	1,4	1,2	1,5	25,0	0,0
4-ALINAN BAĞIŞ, YARDIMLAR	0,3	0,5	0,0	1,2	1,4	0,8	0,7	-12,5	0,0
5-DİĞER GELİRLER	0,0	0,0	236,7	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
6-ALACAKLARDAN TAHSİLAT	6,3	14,0	3,2	0,0	8,7	3,8	0,0	-100,0	0,0
7-RED VE İADELER (-)	17,6	29,5	28,9	22,3	22,8	-25,1	-28,5	13,5	-0,7
B-T.C. YARDIMLARI	851,4	840,2	801,7	928,4	893,0	820,4	726,3	-11,5	17,4

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

2016 yılı genel bütçe gelirleri toplamı bir önceki yıla göre yüzde 11,9 oranında artarak 4 milyar 181 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bu artış oranı incelenen dönemdeki en büyük artış olmuştur (2012 yılı özelleştirme geliri hariç). Genel bütçe

gelirlerini oluşturan ana kalemlerden yerel gelirler yüzde 18,4 oranında artarken, T.C. yardımları yüzde -11,5 oranında azalmıştır. Yerel gelirlerde yaşanan artış 2010 yılından sonra yapılan reformların başarısını göstermektedir. T.C. yardımları ile ilgili analiz, Raporun “T.C. Yardımları” bölümünde yer almaktadır.

Genel bütçe gelirlerinin 2016 yılında yüzde 82,6’sı yerel gelirlerden, yüzde 17,4’ü T.C. yardımlarından oluşmaktadır. 2015 yılında ise bu oranlar sırasıyla yüzde 78,1 ve yüzde 21,9 olmuştur. 2016 yılı yerel gelirlerinin yüzde 72,5’ini vergi gelirleri, yüzde 27,5’ini vergi dışı gelirler oluşturmuştur. Bir önceki yıla göre yerel gelirlerin bileşenlerinde vergi gelirlerinde yüzde 16,7, vergi dışı gelirlerde ise yüzde 23,6 oranında artış olmuştur.

2016 yılında en fazla artış gösteren gelir kalemi yüzde 66 ile Merkez Bankası Kar Payı olurken diğer başlıca artış gösteren gelir kalemleri, yüzde 24,4 ile Fiyat İstikrar Fonu, yüzde 22,6 ile İthalattan Alınan Katma Değer Vergisi, yüzde 19,4 ile Kurumlar Vergisi, yüzde 18,5 ile İthalattan Alınan Katma Değer Vergisi, yüzde 17,3 ile Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi ve yüzde 12,1 ile Gelir Vergisi olmuştur. Bir önceki yıla göre Şans Oyunları Vergisi yüzde 9,9 ve Telefon, Telgraf ve Teleks Gelirleri yüzde 7,7 azalmıştır. Öte yandan, Özel İletişim Vergisi, Spor Fonu geliri ve Motorlu Taşıtlar Vergisinde artış oranı ortalama artış oranının altında kalmıştır.

Tablo 9: Yerel Gelirler (2010-2016) (milyon TL)

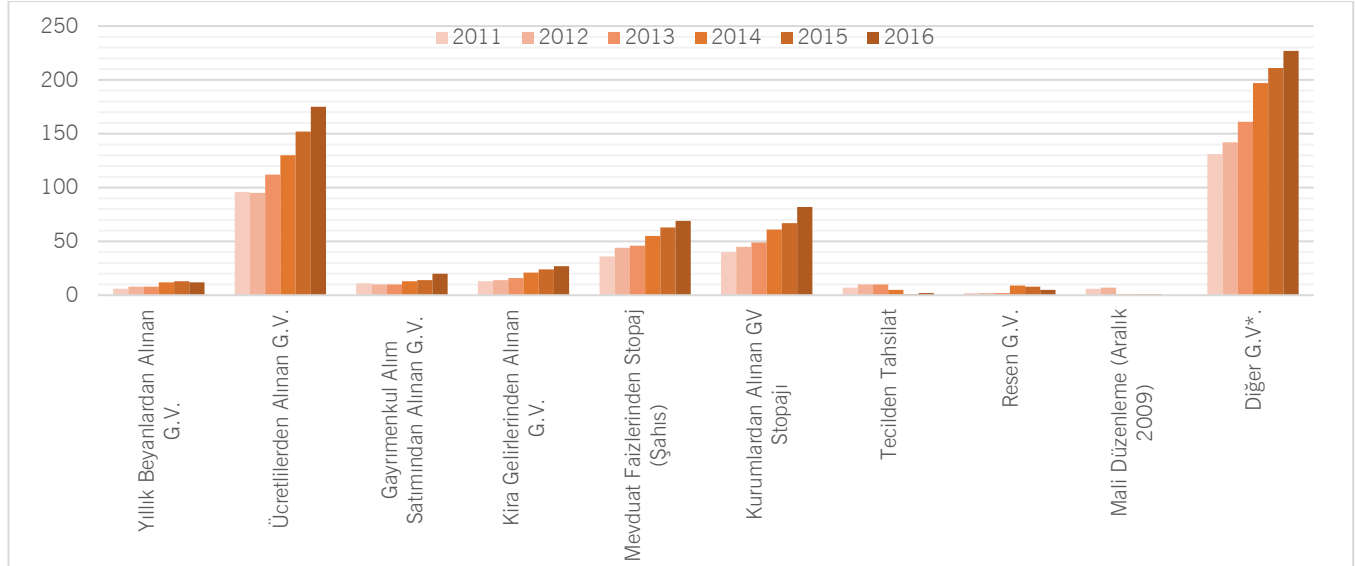
YEREL GELİRİN NEVİ (milyon TL)	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/15 %	% Pay
								Değişme	
Gelir Vergisi	325,6	347,9	376,9	418,8	505,3	558,2	625,8	12,1	19,1
Kurumlar Vergisi	157	153,6	152,7	168,9	212,9	220,9	263,8	19,4	7,6
Banka ve Sigorta İşlemleri Vergisi	24	27,6	33,6	38,2	45,1	50,4	57,6	14,3	1,7
Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	158,4	191,8	222,5	225,9	301,4	312,2	366,1	17,3	10,7
İthalattan Alınan Katma Değer Vergisi	251,5	278	284,2	328,8	375,2	436,9	535,6	22,6	15,0
Özel İletişim Vergisi	79,7	79,2	83,1	86,5	89,1	92,3	99,3	7,6	3,2
Şans Oyunları Vergisi	26,4	34	31,3	35,6	52,4	87,3	78,7	-9,9	3,0
Motorlu Taşıtlar Vergisi	72,2	75,5	81,8	88,2	97,6	100	109,9	9,9	3,4
İthalattan Alınan Gümrük Vergisi	19,1	23,6	27,1	29,9	34,9	40	47,4	18,5	1,4
Damga Vergisi	30	33,5	38,8	43,8	49	49,5	56	13,1	1,7
Tapu Harçları	26,1	35	41,9	47,8	55,6	63,5	81,9	29,0	2,2
Telefon Telgraf ve Teleks Gelirleri	40,9	35,3	37,5	39,9	41,9	36,2	33,4	-7,7	1,2
Merkez Bankası Kar Payı	40,4	29	45,6	44,4	45,8	49,9	82,9	66,1	1,7
Fiyat İstikrar Fonu	265,5	349,1	370,3	428,2	483,7	535	665,6	24,4	18,3
Turizm Teşvik Fonu	14,1	13,9	19,9	28	33,2	34,3	42,1	22,7	1,2
Spor Fonu	13,6	15,5	15,4	20,7	21,9	19,5	21,2	8,7	0,7
Emekli Sandığı Fonu	47	19,5	24,8	17,4	14,7	4,8	0	-100,0	0,2
Para ve Vergi Cezaları	18,6	21,7	23,2	26,5	34,2	33,9	47,6	40,4	1,2
Uluslararası Kuruluşlardan Alınan	0,3	0,5	0	1,2	1,3	1,4	0,1	-92,9	0,0
Ercan Hava Limanı İşl. H. Devir Gel.	0	0	236,7	0,5	0	0	0	0,0	0,0
Diğer Gelirler (Red ve iadeler dahil)	199,8	209,9	191,4	169	213,5	185,7	239,7	29,1	6,4
GENEL TOPLAM	1.791,6	1.952,6	2.338,8	2.287,7	2.708,7	2.915,9	3.454,7	18,5	100,0
Ercan H. İş.H.D. Geliri Hariç TOPLAM	1.791,6	1.952,6	2.102,1	2.287,2	2.708,7	2.915,9	3.454,7	18,5	100,0

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

2009-2016 dönemi gelir vergisi tahsilatının hangi alt kalemlerden oluştuğu ve bu alt kalemlerde yıllar itibarıyla kaydedilen gelişmeler aşağıdaki grafikte yer almaktadır. Grafiğe göre, Gelir Vergisi tahsilatı içindeki en önemli kalemler, Ücretlilerden Tahsil Edilen Gelir Vergisi, Mevduat Faizlerinden ve Kurumlar Vergisi Mükelleflerinden alınan Gelir Vergisi stopajıdır. Kurumlardan alınan gelir vergisi stopajı bir önceki yıla göre yüzde 22,4 artarken, Ücretlilerden tahsil edilen gelir vergisi yüzde 15,1 artmıştır.

Gelir vergisi tahsilâtında en büyük paya sahip olan Diğer G.V. tahsilatı grafikte her ne kadar Gelir Vergisi alt kalemi olarak yer alsada bu kalem esasen bir gelir vergisi olmayıp, Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi dışındaki vadesi geçmiş olan diğer gelir türlerinden cari dönemde yapılan tahsilatların kaydedildiği bir kalemdir. Bu kalemden bir önceki yıla göre artış oranı yüzde 7,6 olmuştur. Bu değişimlerin anlamı özetle, maliye yönetiminin vergi toplamadaki ve vadesi geçmiş alacaklarındaki takip başarısını göstermektedir.

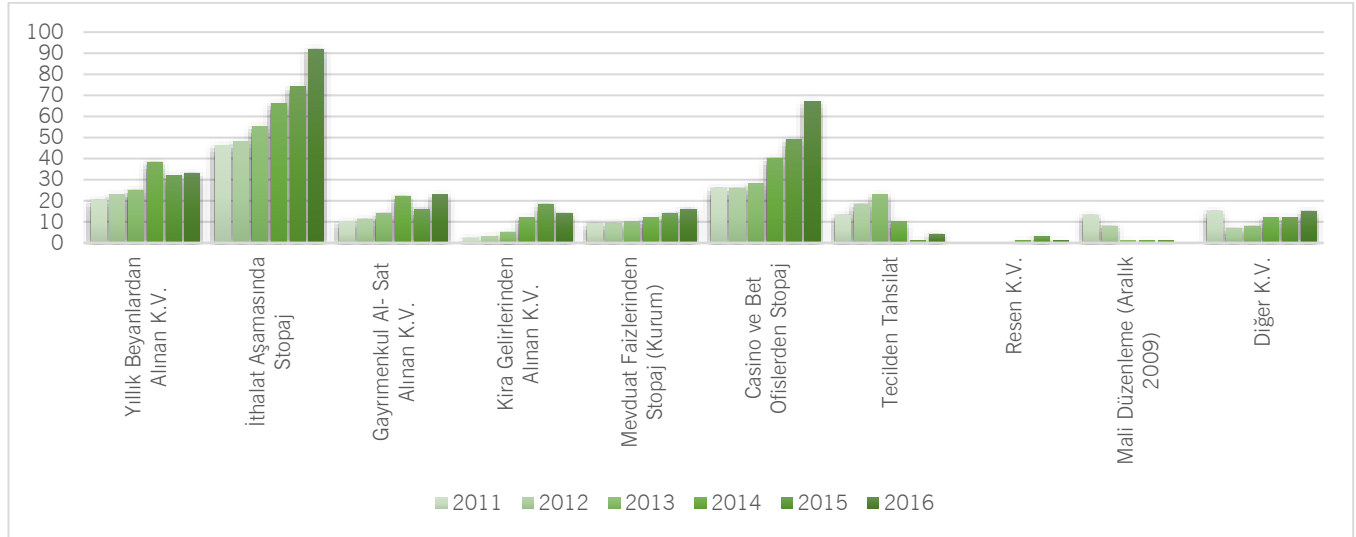
Grafik 12- Gelir Vergisi Tahsilâtının Açılımı (milyon TL) (2011-2016)

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, Gelir ve Vergi Dairesi, 2017.

Aşağıdaki grafikte 2010-2016 dönemi Kurumlar Vergisi Tahsilâtlarının alt kalemler itibariyle dağılımı yer almaktadır.

Grafik 13- Kurumlar Vergisi Tahsilâtının Dağılımı (milyon TL) (2011-2016)

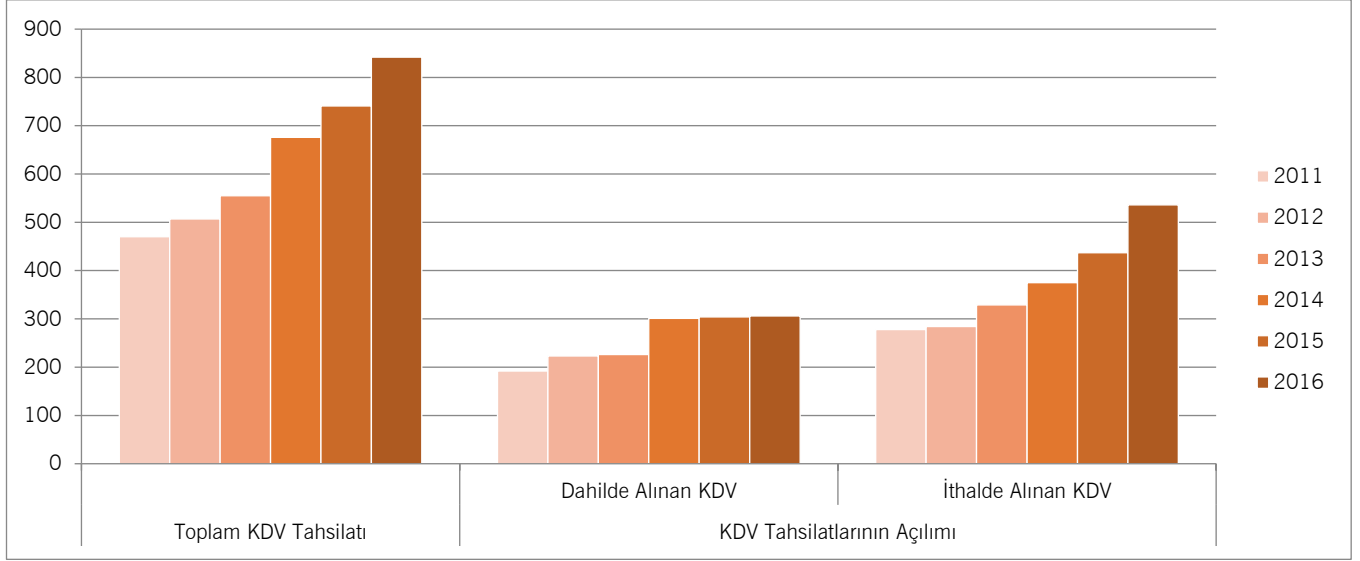

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, Gelir ve Vergi Dairesi, 2017.

2016 yılında Kurumlar Vergisi yüzde 19,4 oranında artış göstermiştir. Bu artışta, Casino ve Bet Ofislerinden alınan stopajda gerçekleşen yüzde 44,9'luk artış ile ithalat aşamasında stopajda gerçekleşen yüzde 24,3'lük artış etkili olmuştur. Öte yandan, yıllık beyanlardan alınan Kurumlar vergisi sadece yüzde 3 artarken, Kira Gelirlerinden alınan Kurumlar Vergisinde yüzde 22,2'lik azalma dikkat çekicidir.

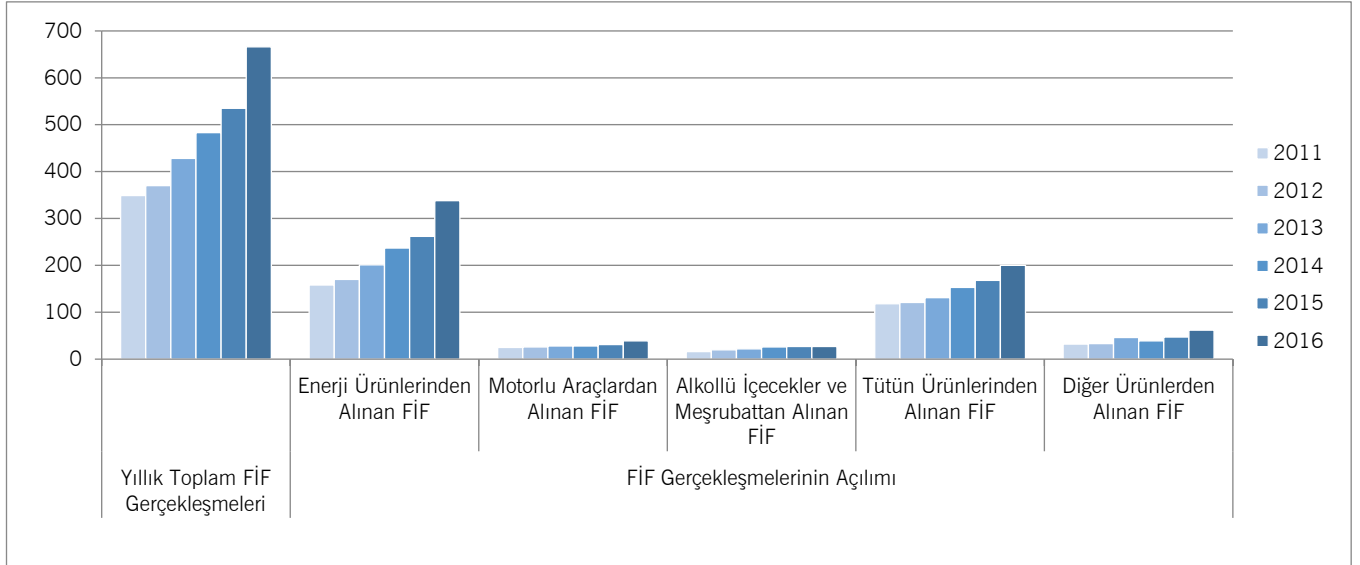
2016 yılında toplam KDV tahsilatı bir önceki yıla göre yüzde 13,6 artış göstermiştir. Ancak bu artışın neredeyse tamamı ithalatta alınan KDV tahsilatından kaynaklanmıştır. İthalatta alınan KDV'deki artışın bir kısmı döviz kaynaklı olmakla birlikte, dahilde alınan KDV'de çok düşük bir artış göstermesi bu alanda atılması gereken adımlar olduğunu göstermektedir.

Grafik 14- KDV Tahsilatının Açılımı (2011-2016) (milyon TL)

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, Gelir ve Vergi Dairesi, 2017.

Grafik 15- FİF Tahsilatının Açılımı (milyon TL) (2011-2016)

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, Gelir ve Vergi Dairesi, 2017.

Yukarıdaki grafikte 2008-2016 dönemi FİF tahsilât tutarları hem toplam olarak hem de ana mal grupları itibariyle yer almaktadır. 2016 yılı FİF tahsilatı 2015 yılına göre yüzde 10,6 oranında artış göstermiş olup, KKTC yerel gelirlerinin yüzde 14,3'ünü oluşturmuştur. Bu geçen yıla göre yüzde 3 oranında bir daralmaya tekabül etmektedir. 2015 ve 2016 yıllarında önemli bir sıçrama gösteren Enerji Ürünlerinden Alınan FİF tahsilâtı sırasıyla toplam tahsilatın yüzde 49 ve yüzde 51'ini oluşturmaktadır.

T.C. Yardımları

2016 yılında KKTC genel bütçesinden yapılan harcamanın 726 milyon TL'si Türkiye Cumhuriyeti kaynaklarından karşılanmıştır.

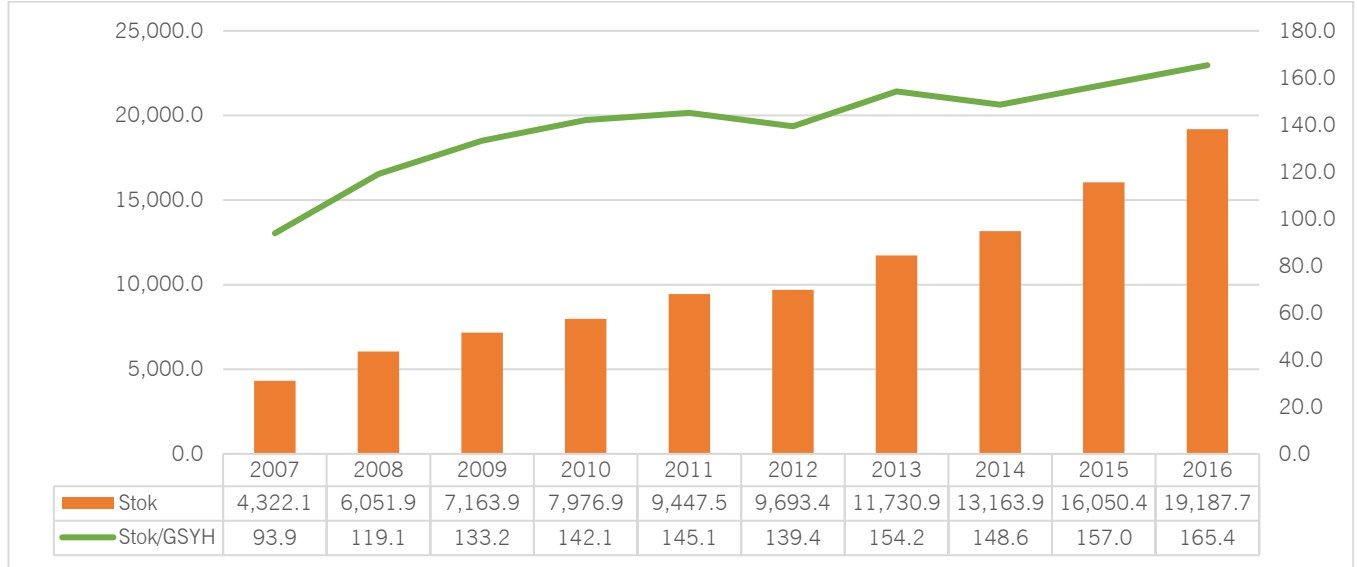
2010 yılından itibaren uygulanan ekonomik programlar sayesinde KKTC'de mali disiplin kısmen de olsa sağlanmıştır. 2013-2015 döneminde uygulanan ekonomik programda da mali disipline devam edildiğinden programlarda öngörülen yardım miktarının dışında yardım yapılmamıştır. 2016 yılında yapılan yardımın tutarı 2015 ve 2014 yıllarına göre azalmıştır. Bunun başlıca nedeni reform destekleme ödeneğinin kullanılamaması ve Protokolün zamanında imzalanamamasıdır.

T.C. Yardımlarının Gelişimi bölümünde detaylı olarak açıklanan altyapı yatırım harcamaları, reel sektörün desteklenmesine yönelik harcamalar ve savunma harcamalarının toplamı 2015 yılına göre yüzde 7 azalarak 506 milyon TL krediler ise yüzde 20 azalarak 220,5 milyon TL'ye düşmüştür.

C. BORÇLANMA

KKTC'nin 2016 yılsonu itibarıyla toplam kamu borç stoku 4 milyar 937 milyon TL ve 4 milyar 42 milyon ABD doları olmak üzere 19 milyar 187,7 milyon TL'ye ulaşmıştır. Böylece 2016 yılsonu itibarıyla toplam kamu borç stoku bir önceki yıla kıyasla yüzde 19,5 oranında artmıştır.

Grafik 16: Kamu Borç Stoku Gelişimi

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

Kamu borcunun GSYH'ya oranı, 2016 yılında bir önceki yıla kıyasla 8,4 puan artarak yüzde 165,4'e yükselmiştir. Bu artışın önemli bir bölümü kur artışından ve ödenmeyen yıllık faiz tutarlarının borç stokuna eklenmesinden kaynaklanmıştır.

2016 yılsonu itibarıyla toplam stokun yüzde 80,3'ünü Devlet Borcu oluşturmaktadır. Devlet Borcu kalemi altında T.C. Kredileri, Emekli Sandığı ve İhtiyat Sandığı kaynaklı borçlar yer almaktadır.

Bunu toplam stoktaki yüzde 13,9'luk ağırlığı ile geçen yıla göre yarım puan azalan Devlet Kefaleti Nedeniyle Üstlenilen Krediler izlemektedir. Bu borçlar, geçmişte Devlet Kefaleti ile borçlanan KİT'lerin zaman içerisinde borçlarını ödeyemez duruma gelmeleri neticesinde üstlenilen borçlardır.

Tablo 10: Kamu Borç Stoku

(milyon)	31.12.2012		31.12.2013		31.12.2014		31.12.2015		31.12.2016		
	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL Karşılığı* Toplam
Devlet Borcu	1.415	3.301	1.563	3.474	1.689	3.656	1.807	3.760	2.021	3.822	15.414
Devlet Kefaleti Nedeniyle Üstlenilen Krediler	1.395	109	1.552	118	1.699	126	1.910	136	2.147	145	2.659
Devlet Kefaletli Krediler	468	121	603	116	676	98	658	84	712	65	939
Devlet Kefaleti Bulunmayan Kamu Borçları	62	16	75	6	77	5	77	4	57	11	96
TOPLAM KAMU BORÇ STOKU	3.339	3.548	3.792	3.713	4.140	3.884	4.451	3.982	4.937	4.042	19.187

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

*1 USD (3,52550) döviz satış kuru esas alınmıştır.

Bunu toplamda yüzde 4,9'luk ağırlığı ile geçen yıla göre 0,7 puan azalan Devlet Kefaletli Krediler kalemi izlemektedir. Bu başlıkta KIB-TEK ve Sosyal Sigortalar Dairesi gibi kamu bağlantılı kuruluşların halen canlı ve dönen kredilerinin yanı sıra KKTC Kalkınma Bankası Tahvilleri, Eti Teşebbüsleri ve tasfiye halindeki Kıbrıs Türk Havayolları kaynaklı borçlar yer almaktadır.

Tablo 11: Devlet Kefaletli Krediler (milyon TL/USD)

DEVLET KEFALETLİ KREDİLER	31.12.2012		31.12.2013		31.12.2014		31.12.2015		31.12.2016		
(milyon)	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL Karşılığı Toplam*
KIBTEK	104,7	84,9	206,5	69,3	213,8	50,2	168,5	32,0	171,4	4,5	187,5
ETİ Teşebbüsleri	0,2	0,0	0,2	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0	0,3	0,1	0,4
Süt Endüstrisi Kurumu	0,0	0,0	0,0	0,0	4,0	0,0	10,5	0,0	0,0	0,0	0,0
KKTC Kalkınma Bankası Tahvilleri	120,8	21,3	136,1	29,4	158,2	29,6	179,9	32,8	178,9	40,3	321,1
Sosyal Sigortalar	228,1	0,0	245,1	0,0	283,4	0,0	281,4	0,0	341,9	0,0	341,9
Kıbrıs Türk Hava Yolları	13,5	15,0	14,8	17,2	16,1	18,0	17,5	18,8	19,2	19,6	88,4
TOPLAM	467,5	121,2	602,7	116,0	675,7	97,9	657,8	83,6	711,7	64,5	939,3

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

*1 USD (3,52550) döviz satış kuru esas alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda borçlulara göre detaylandırılan Devlet Kefaletli Kredilere yer verilmiştir. Devlet Kefaletli Krediler, toplam stok içerisindeki ağırlığı Devlet Borcu ile Devlet Kefaleti Nedeniyle Üstlenilen Krediler kalemlerine kıyasla düşüktür. Bu kalem altında ağırlıklı olarak bazı kamu iktisadi teşebbüslerinin halen canlı ve dönen kredilerinin yanı sıra KKTC Kalkınma Bankası Tahvilleri ile Sosyal Sigortalar Dairesi'nin bankalardan nakit ihtiyacı çerçevesinde borçlanması ile borç stokuna eklenen yük yer almaktadır. Sosyal Sigortalar Dairesinin 2016 yılında borç yükü devam etmektedir. Bankacılık faaliyeti gereği borç stoku bulunan KKTC Kalkınma Bankasından sonra üçüncü sırada bulunan KIB-TEK'in 2016 yılındaki borç stokunda azalma söz konusudur. Orta vadeli bir projeksiyonla bakıldığında KIB-TEK'in 2012 yılında 84,9 milyon dolar olan döviz cinsinden borcunun 2016 yılsonu itibarıyla 4,5 milyon dolara gerilediği, Türk Lirası borcunun ise 2012'deki 104,7 milyon TL'den 171,4 TL'ye yükseldiği görülmektedir. KIB-TEK'in bazı borçlarının Borç Komitesi'nden izin alınmaksızın yapılması nedeniyle yukarıdaki rakamlara dahil değildir.

Bunları son başlıkta yüzde 0,5'lik payıyla ağırlıklı olarak Belediyelerin borcunu kapsayan Devlet Kefaleti Bulunmayan Krediler izlemektedir.

Aşağıdaki tabloda alacaklılara göre borç stokunun dağılımı gösterilmiştir. Buna göre 2016 yılında kamu borç stokunun yüzde 70'i dış borç, yüzde 30'u ise iç borçlardan oluşmaktadır.

İç borcun alacaklılara göre dağılımında en önemli iki alacaklı Kooperatif Merkez Bankası ile İhtiyat Sandığıdır. Bu borçlar 2009 yılına kadar yapılan borçlanmaların ana parası ile faizinden oluşmaktadır. Henüz bütçenin borç ödeyecek kapasiteye ulaşmaması yeni borçlanma yapılmassa dahi borç stokunu faizler kadar artırmaktadır. Bu iki borca 2016 yılında yeni borç alınmaksızın sadece faizden kaynaklanan ilave borç yaklaşık 437 milyon TL'dir. Bu iki alacaklı dışında başka bir alacaklıya önemli bir borç stoku bulunmayıp, belediyelerin borçları dışında kalan borçları mali yönetimin doğal süreci kapsamında yapılan borçlar olarak görmek mümkündür.

Tablo 12: Alacaklılara Göre Kamu Borç Stoku (milyon TL/USD)

(milyon)	31.12.12		31.12.13		31.12.14		31.12.15		31.12.16		
	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL Karşılığı* Toplam
I. İÇ BORÇ	3.330,2	349,9	3.782,7	258,3	4.131,6	248,5	4.442,6	243,5	4.928,6	231,8	5.751,4
K.Vakıflar Bankası Ltd.	293,2	153,6	301,9	20,2	321,0	17,8	325,5	12,2	305,0	8,3	334,3
K.Türk Koop.Merkez Bank.Ltd.	1.573,3	106,6	1.686,3	107,8	1.913,3	115,6	2.196,7	120,6	2.443,0	130,5	2.908,7
KKTC Merkez Bankası	102,4	0,0	81,6	0,0	69,1	0,0	63,5	0,0	56,8	0,0	56,8
İhtiyat Sandığı	1.107,4	26,0	1.347,3	44,4	1.347,3	44,4	1.405,7	48,5	1.553,3	50,7	1.732,0

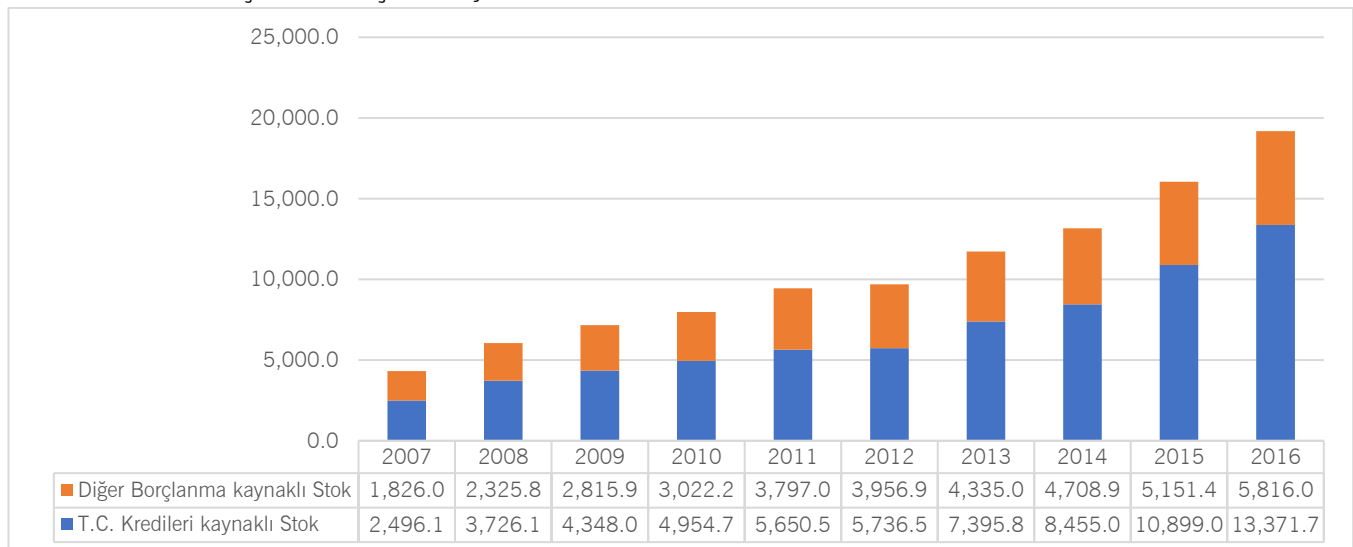
Türk Bankası	21,9	0,0	19,1	0,0	26,1	0,0	21,5	6,4	32,3	0,0	32,3
KKTC Kalkınma Bankası	121,7	21,3	136,1	29,4	158,2	29,6	179,9	32,8	178,9	40,3	321,0
Asbank Ltd.	7,3	0,0	16,4	0,0	11,0	0,0	18,2	3,1	4,9	0,0	4,9
İktisat Bankası Ltd.	23,0	0,0	37,8	0,0	63,4	0,0	51,0	0,0	30,3	1,8	36,6
Creditwest Bank Ltd.	5,0	0,0	21,4	3,2	16,2	8,0	15,5	5,3	9,0	0,0	9,0
Şekerbank Ltd.	2,3	0,0	1,8	0,0	1,2	3,5	0,5	2,7	15,8	0,0	15,8
Yakın Doğu Bank Ltd.	19,6	0,0	17,2	0,0	40,2	0,0	45,5	0,0	30,4	0,0	30,4
T.C. Ziraat Bankası	0,0	0,0	0,0	0,0	40,0	0,0	12,8	3,0	8,2	0,0	8,2
T.İŞ Bankası Ltd.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	2,6	0,0	2,6
Türk Petrolleri Ltd	0,0	30,4	0,0	51,8	0,0	28,9	0,0	8,4	0,0	0,0	0,0
Limasol Türk Koop.Bankası	9,3	0,0	25,8	0,0	18,5	0,0	7,8	0,0	33,1	0,0	33,1
Universal Bank Ltd.	0,0	0,0	24,9	0,0	26,2	0,0	15,6	0,0	5,6	0,0	5,6
Viyabank	0,0	0,0	13,6	0,0	10,5	0,0	6,9	0,0	12,5	0,0	12,5
Kapitalbank	0,0	0,0	0,0	0,0	6,5	0,0	11,5	0,0	28,5	0,0	28,5
Nova Bank	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,0	0,0	5,0
Aksa Enerji	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	44,5	0,0	44,5
Belediyelerin Bankalara Borçları	43,8	12,0	51,5	1,5	62,9	0,7	64,1	0,5	48,9	0,2	49,6
Hazine Bonosu		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	80,0	0,0	80,0
II. DIŞ BORÇ	8,8	3.197,8	8,8	3.455,0	8,8	3.635,9	8,8	3.738,7	8,8	3.810,3	13.436,3
T.C. Kredisi	8,6	3.189,5	8,6	3.446,5	8,6	3.627,2	8,6	3.729,8	8,6	3.790,4	13.371,7
Türkiye İhracat Kredi Bankası	0,0	8,3	0,0	8,5	0,0	8,7	0,0	8,9	0,0	9,1	32,1
TOKİ	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2		0,2
Toprak Mahsulleri Ofisi									0,0	10,8	32,4
TOPLAM KAMU BORÇ STOKU	3.339,0	3.547,7	3.791,5	3.713,3	4.140,4	3.884,4	4.451,4	3.982,2	4.937,4	4.042,1	19.187,7

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

*1 USD (3,52550) döviz satış kuru esas alınmıştır.

Toplam borç stoku T.C. kredileri ve diğer borçlanma olarak iki başlıkta incelendiğinde 2016 yılında toplam borç stokunda gerçekleşen artışın ağırlıklı olarak T.C. kredileri kaynaklı olduğu daha net görülebilmektedir. T.C. kredileri kaynaklı stokun toplam stok içerisindeki ağırlığı 2016 yılsonu itibarıyla 3 puan artışla yüzde 70'e yükselmiştir.

Grafik 17: Kamu Borç Stoku Gelişimi (milyon TL)

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

KKTC'de yakın geçmişe kadar etkin bir borç yönetiminin olmaması ve mali projeksiyondan yoksun gerçekleştirilen borçlanmalar neticesinde kamu borç stoku oldukça yüksektir. 2010-2012 program döneminde kamu maliyesi alanında atılan kararlı adımlar neticesinde kontrol altına alınan bütçe dengesine rağmen, yüksek borç stoku bir yandan kamu sektörü açısından kırılganlık yaratırken diğer yandan özel sektörün krediye olan erişimini zorlaştırarak ekonomik aktiviteyi baskılamaya devam etmektedir.

Borç Yönetim Komitesinin faaliyete başlamasından sonra siyasi etkiden uzak bir zeminde çalışmasının sağlanması, kamu borç stokunun vade ve faiz oranları üzerinde olumlu etkisi olmuştur. Aşağıdaki tabloda açıkça gözlemlenen bu durumun devamı bağımsız değişken olan piyasa faiz hadlerine bağlı olduğu kadar Borç Yönetim Komitesinin rasyonel olmayan baskılara kapalı bir şekilde faiz oranı yüksek borçların faizlerinin ödenmesi sağlanarak yeniden yapılandırılmasına bağlı bulunmaktadır. Bu çerçevede borç stokunun faiz dağılımında yüzde 5-10 aralığının payının belirgin bir şekilde artması bugün için bir başarı göstergesidir.

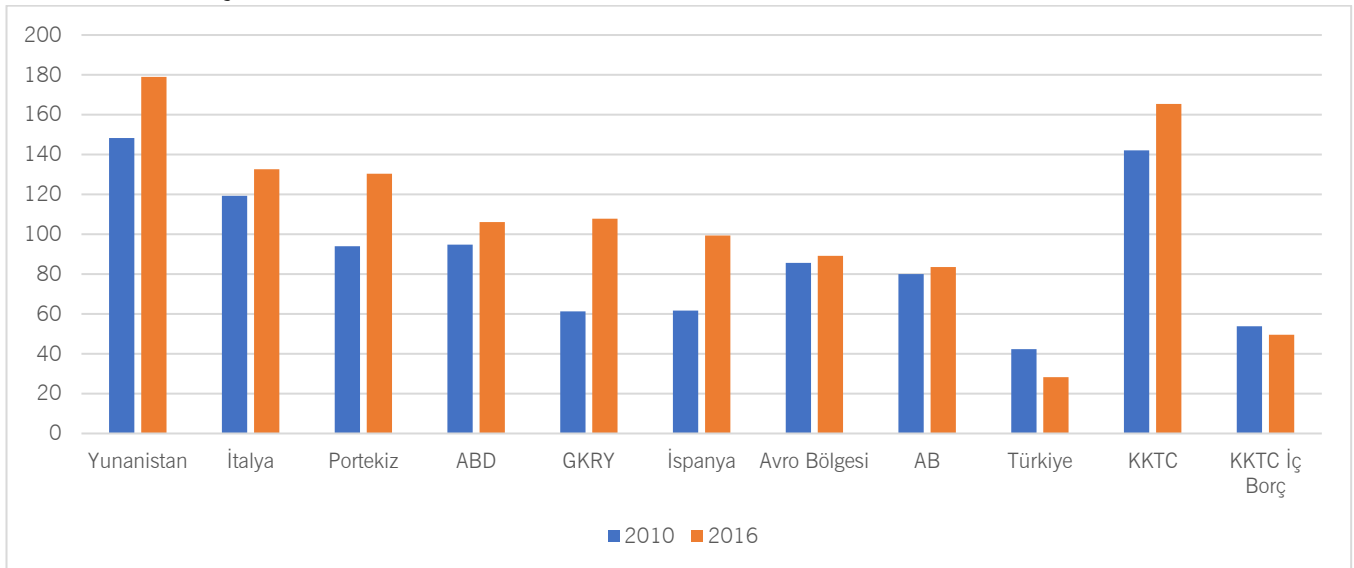
Tablo 13: Faiz Oranına Göre Kamu Borç Dağılımı (milyon TL/USD)

(milyon)	31.12.12		31.12.13		31.12.14		31.12.15		31.12.16	
	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD
-%5	317,6	3.358,5	217,7	3.531,9	77,9	3.674,8	488,0	3.828,9	687,4	3.717,5
%5-10	368,3	189,2	1.329,3	181,3	1.483,9	209,6	1.752,1	153,3	258,9	324,6
%11-15	2.503,2	0,0	2.202,7	0,0	2.567,9	0,0	2.154,6	0,0	3.981,6	0,0
%16-20	137,4	0,0	41,8	0,1	10,7	0,0	56,7	0,0	9,5	0,0
%21-25	12,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
%26-30	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
TOPLAM	3.339,0	3.547,7	3.791,5	3.713,3	4.140,4	3.884,4	4.451,4	3.982,2	4.937,4	4.042,1

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

Küresel ekonomik krizin etkilerinin aşılabilmesi amacıyla alınan önlemlerin kamu harcamalarını artırıcı ve bütçe dengelerini bozucu etkileri birçok ülkede borcun milli gelire oranında artış eğilimini güçlendirmiştir. Özellikle Euro Bölgesi'nde devam eden ekonomik durgunluk bölge ülkelerinin borç dinamiklerine olumsuz yansımaktadır. 2010 yılında yüzde 56,3 seviyesinde gerçekleşen GKRY borç stoku/milli gelir oranı, 2013 yılında yaşanan krizde Troyka ile yapılan anlaşma neticesinde alınan borçların etkisiyle yüzde 102,5'e yükselmiştir. 2016 yılsonu itibariyle de yüzde 107,1 seviyesinde kaydedilmiştir.

Grafik 18: Brüt Borç Stoku / GSYH (%)

Kaynak: Eurostat, Avrupa Komisyonu, KKTC Hazine Muhasebe Dairesi, T.C. Hazine Müsteşarlığı

Türkiye'de son yıllarda sürdürülen mali disiplin ve etkin kamu borç yönetimi sayesinde borç stoku milli gelire oranla önemli ölçüde azaltılmış, faiz harcamalarının vergi gelirlerine oranı keskin şekilde düşürülmüş ve borcun vade ve döviz

kompozisyonunda önemli iyileşmeler sağlanmıştır. 2014 yılında yüzde 33,5 seviyesinde gerçekleşen kamu borç yükünün milli gelire oranı 2015 yılında yüzde 29,0 seviyesine, 2016 yılında yüzde 29,3 seviyesine gelmiştir.

KKTC'de 2010 yılında yüzde 142,1 seviyesine yükselen iç borç stokunun milli gelire oranı, 2016 yılında dış borç kaynaklı artış ile yüzde 165,4 seviyesine yükselmiştir.

D. YEREL YÖNETİMLER

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'de yerel yönetimlerin başat aktörü “belediyeler”dir. Anayasanın Madde 119 (2) fıkrasında belirtilen yerinden yönetim ilkesi gereğince yerel yönetimlerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri Belediyeler Yasası'na (51/1995) düzenlenmiştir. Coğrafi olarak Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt, İskele ve Lefke⁸ olmak üzere 6 ilçe merkezi olmak üzere toplam 28 belediye bulunmaktadır. Yasaya göre nüfusu 5.000 ve üzerindeki yerleşim yerleri ile nüfusuna bakılmaksızın ilçe belediyeleri “kent belediyesi”, diğerleri “kırsal belediye” olarak adlandırılmaktadır. Belediyelerin yanında, bir merkez kaymakamı ve 6 ilçe kaymakamı bulunmaktadır.⁹ Belediyeler temel olarak beldenin gelişmesi ve belde halkının esenlik, refah ve mutluluğu konusunda ortak yerel gereksinimlerinin çağdaş bir anlayış ve demokratik bir tutum ile ele alınıp karşılanması görevlerini ifa etmektedir.

Bakanlar Kurulu'nca 2008 yılında 14/2008 sayılı Belediyeler (Değişiklik) Yasası ile kaymakamlıklara bağlı köyler belediyelere bağlanmıştır. Sadece, Pile, Karaman ve Kantara herhangi bir belediyeye dahil değildir. Bu nedenle ülke nüfusunun yüzde 99,8'i belediye sınırlarında yaşamakta ve hizmetlerden faydalanabilmektedir. 2011 yılında yapılan son nüfus sayımına göre, nüfus 2006'ya oranla yüzde 11,5 artış göstererek, 286.257 olmuştur.¹⁰

2011 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı sonuçlarına göre, ilk sekiz belediye olan Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt, Gönyeli, Değirmenlik, Lapta ve Lefke Belediyelerinin her biri 10.000'in üzerinde nüfusu temsil etmekte, İskele, Dikmen, Y. Boğaziçi, Y. Erenköy, Alsancak ve Çatalköy Belediyeleri ise 5.000'in üzerindeki nüfuslarıyla kent belediyesi olarak kabul edilmektedir. Geriye kalan 14 belediye ise kırsal belediye olarak kabul görmektedir.

Tablo 14'de görüldüğü üzere 2011 nüfus sayımı sonuçlarına göre, başkent Lefkoşa Türk Belediyesi nüfusun yüzde 21,4'ü ile en kalabalık belediye olup, diğer ilçe belediyeler Gazimağusa ve Girne Belediyeleri sırasıyla nüfusun yüzde 14,3 ve yüzde 11,6'sına hizmet vermektedir. Dolayısıyla, üç ilçe belediyesi ülke nüfusunun yüzde 47,3'ünü barındırmakta ve toplam 135.505 kişiye hizmet vermektedir. 2006-2011 döneminde en yüksek nüfus artışı yüzde 39,4 ile Gönyeli Belediyesi sınırlarında gerçekleşmiştir. Gönyeli'yi yüzde 35 artış ile Dikmen ve Çatalköy Belediyeleri, yüzde 28 Alsancak Belediyesi, yüzde 25,8 Tatlısu ve Girne Belediyesi'nin de yüzde 21,4 artışla diğerlerini takip etmekte olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yüzde olarak en fazla düşüş 15,6 ile Akıncılar Belediyesi'nde görülürken, sayı olarak düşüş 402 kişi ile Değirmenlik Belediyesi'nde yaşanmıştır.

Tablo 14: 2011 Nüfus Sayım Sonuçlarının Belediyelere Göre Dağılımı

Belediye	2011 Nüfus	2006-2011 yüzde Artış
Lefkoşa Türk Belediyesi	61.378	21,4
Gazimağusa	40.920	14,3
Girne	33.207	11,6
Güzelyurt	18.946	6,6
Gönyeli	17.277	6,0
Lapta	12.118	4,2
Değirmenlik	11.895	4,2
Dikmen	9.120	3,2
İskele	7.906	2,8
Lefke	11.091	3,9
Yeniboğaziçi	6.618	2,3
Alsancak	6.597	2,3

⁸ Lefke; 27 Aralık 2016 tarihinde Mülki Yönetim ve Bölümleri (Değişiklik) Yasa Tasarısı'nın Cumhuriyet Meclisi'nde onaylanmasının ardından 6. ilçe olmuştur.

⁹ İçişleri Bakanlığı, <https://icisleri.gov.ct.tr/Bakanl%C4%B1k/Kaymakaml%C4%B1klar>, 2017.

¹⁰ Devlet Planlama Örgütü, “KKTC Yerel Yönetimler (2006-2015) Raporu”, 2016.

Çatalköy	5.652	2,0	35,1
Yeni Erenköy	5.627	2,0	0,8
Beyarmudu	4.125	1,4	-3,8
Alayköy	3.884	1,4	11,7
Mehmetçik	3.729	1,3	18,0
Paşaköy	3.561	1,2	7,9
İnönü	2.927	1,0	1,2
Büyükkonuk	2.860	1,0	0,4
Akdoğan	2.471	0,9	-4,3
Esentepe	2.414	0,8	6,2
Serdarlı	2.411	0,8	-0,9
Vadili	2.390	0,8	1,2
Geçitkale	2.380	0,8	-3,3
Dipkarpaz	2.349	0,8	2,8
Tatlısu	1.459	0,5	25,8
Akıncılar	390	0,1	-15,6
ARA TOPLAM	285.702	99,8	11,6
Pile	479		3,7
Karaman (Y. Karmi)	55		-35,3
Kantara	21		600,0
GENEL TOPLAM	286.257		11,5

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

Belediyelerin hizmet yükleri açısından nüfusun yoğunluğu kadar, belediye sınırları içerisindeki konut ve hane halkı sayısı da önem taşımaktadır. 2011 Nüfus Sayımı yerleşim yerlerine göre konut sayıları ve konutlarda yaşayan hane halkı sayısı Tablo 15’de gösterilmektedir. Tabloya göre, ilçe büyüklükleri karşılaştırıldığında en fazla konut ve hane halkının Lefkoşa ilçesi sınırlarından bulunan 5 belediyede olduğu ve ilçede toplam 27.744 konut ve 82.331 kişi yaşadığı görülmektedir. En küçük ilçe ise 2016’da Güzelyurt ilçesinin bölünmesiyle oluşan 3.322 konut ve 9.362 hanehalkı ile Lefke ilçesidir. Belediyelere göre incelendiğinde ise en fazla konut 17.582 ile Lefkoşa Türk Belediyesi sınırlarında, en az konut ise 139 ile Akıncılar Belediyesi’nde bulunmaktadır.

Tablo 15: Yerleşim Yerine Göre Konut ve İçinde Yaşayan Hane Halkı Sayısı

Yerleşim Yeri			Toplam Konut	Toplam Kişi
GENEL TOPLAM			86.037	253.851
LEFKOŞA	İlçe Toplam		27.744	82.331
	LEFKOŞA	Bağlı Köyler: Hamitköy, Haspolat ve mahalleleri	17.582	51.728
	AKINCILAR	Belediye Toplam	139	380
	ALAYKÖY	Bağlı Köyler: Alayköy, Türkeli, Yılmazköy	1.015	3.184
	GÖNYELİ	Bağlı Mahalle/Köyler: Gönyeli, Yenikent, Kanlıköy	5.404	15.876
	DEĞİRMENLİK	Bağlı Mahalle/Köyler: Bahçelievler, Başpınar, Camialtı, Mehmetçik, Saray, Tepebaşı, Balıkesir, Beyköy, Minareliköy, Cihangir, Çukurova, Demirhan, Dilekkaya, Düzova, Erdemli, Gaziköy, Gökhan, Kalavaç, Kırıkkale, Kırklar, Meriç, Yeniceköy, Yiğitler	3.604	11.163
GAZİMAĞUSA	İlçe Toplam		21.182	61.993
	GAZİMAĞUSA	Belediye Toplam	12.198	33.955
	İNÖNÜ	Bağlı Mahalle/Köyler: İnönü, Dörtöl, Korkuteli, Pirhan	862	2.891
	YENİ BOĞAZIÇI	Bağlı Mahalle/Köyler: Yeni Boğaziçi, Mormenekşe, Akova, Alaniçi, Atlılar, Muratağa, Sandallar, Yıldırım	2.037	6.274
	AKDOĞAN	Belediye Toplam	812	2.395
	BEYARMUDU	Bağlı Mahalle/Köyler: Beyarmudu, Çayönü, İncirli, Köprülü, Türkmenköy, Güvercinlik	1.283	4.043

	PAŞAKÖY	Bağlı Mahalle/Köyler: Paşaköy, Kurudere, Aslanköy, Ulukışla	1.056	3.478
	VADİLİ	Bağlı Mahalle/Köyler: Vadili, Turunçlu	735	2.422
	PİLE	Pile	157	450
	GEÇİTKALE	Bağlı Mahalle/Köyler: Geçitkale, Çamlıca, Çınarlı, Nergisli, Sütlüce, Yamaçköy	772	2.301
	SERDARLI	Bağlı Köyler: Serdarlı, Ergenekon, Gönendere, Görneç, Pınarlı, Tirmen	789	2.364
	TATLISU	Bağlı Mahalle/Köyler: Aktunç, Küçükerenköy, Yalı	481	1.420
GİRNE	İlçe Toplam		21.633	61.585
	GİRNE	Bağlı Mahalle/Köyler: Aşağı Girne, Aşağı Karaman, Doğanköy, Edremit, Karakum, Karaoğlanoğlu, Yukarı Girne, Zeytinlik, Beylerbeyi, Ozanköy	10.508	29.035
	ALSANCAK	Bağlı Mahalle/Köyler: Çağlayan, Yayla, Yeşilova, Ilgaz, Malatya - İncesu, Yeşiltepe	1.976	5.623
	ÇATALKÖY	Bağlı Köyler: Çatalköy, Arapköy	1.788	5.007
	DİKMEN	Bağlı Mahalle/Köyler: Aşağı Dikmen, Yukarı Dikmen, Ağırdağ, Akçiçek, Boğazköy, Dağyolu, Göçeri, Güngör, Kömürcü, Pınarbaşı, Şirinevler, Aşağı Taşkent, Yukarı Taşkent	2.690	8.241
	ESENTEPE	Bağlı Mahalle/Köyler: Esentepe, Bahçeli, Beşparmak, Karaağaç	785	2.207
	LAPTA (GİRNE)	Bağlı Mahalle/Köyler: Başpınar, Sakarya, Adatepe, Karşıyaka, Kocatepe, Tınaztepe, Türk, Yavuz	2.500	7.282
	KARAMAN	Karaman (Yukarı Karmi)	33	52
	LAPTA (ÇAMLİBEL)	Bağlı Mahalle/Köyler: Tepebaşı, Akdeniz, Alemdağ, Çamlıbel, Geçitköy, Hisarköy, Karpaşa, Kayalar, Kılıçarslan, Kuruçam, Kozan, Özhan, Sadrazamköy	1.353	4.138
GÜZELYURT	İlçe Toplam		5.691	17.324
	GÜZELYURT	Bağlı Mahalle/Köyler: Lala Mustafa Paşa, Piyale Paşa, Yayla, Aşağı Bostancı, Güneşköy, İsmet Paşa, Yukarı Bostancı, Akçay, Aydıncık, Gayretköy, Kalkanlı, Mevlevi, Serhatköy, Şahinler, Yuvacık, Zümrütköy	5.691	17.324
LEFKE	İlçe Toplam		3.322	9.362
	LEFKE	Bağlı Mahalle/Köyler: Lefke, Bademliköy, Bağlıköy, Cengizköy, Denizli, Gemikonağı, Yedidalga, Yeşilyurt, Çamlıköy, Doğancı, Gaziveren, Taşpınar, Yeşilirmak	3.322	9.362
İSKELE	İlçe Toplam		6.465	21.256
	İSKELE	Bağlı Mahalle/Köyler: İskele, Boğaz, Boğaztepe, Cevizli, Kalecik, Ağıllar, Altınova, Ardahan, Aygün, Boğaziçi, Ergazi, Kurtuluş, Kuzucuk, Ötügen, Sınırüstü, Topçuköy, Turnalar, Yarköy	2.458	7.437
	MEHMETÇİK	Bağlı Mahalle/Köyler: Mehmetçik, Pamuklu, Bafra, Balalan, Çayırova, Kumyalı	1.003	3.130
	BÜYÜKKONUK	Bağlı Mahalle/Köyler: Büyükkonuk, Kaplıca, Kilitkaya, Mersinlik, Sazlıköy, Tuzluca, Yedikonuk, Zeybekköy, Kantara	787	2.807
	YENİ ERENKÖY	Bağlı Mahalle/Köyler: Yeni Erenköy, Adaçay, Avtepe, Boltaşlı, Derince, Esenköy, Gelicik, Kuruova, Sipahi, Taşlıca, Yeşilköy, Ziyamet	1.621	5.543
	DİPKARPAZ	Bağlı Mahalle/Köyler: Ersin Paşa, Polat Paşa, Sancar Paşa, Kaleburnu	596	2.339
GENEL TOPLAM			86.037	253.851

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

BELEDİYELERİN FİNANSAL YAPISI

Gelir Bütçesi

Belediye gelirlerine ilişkin düzenleme Belediyeler Yasası'nın 77'nci maddesinde yer almaktadır. Buna göre belediye gelirleri: vergi, resim, harç, ücret ve benzeri adlarla sağlanmış olan gelirler, devlet gelirlerinden ayrılan paylar, kamu hizmeti alanında faaliyet gösteren kurum, işletme ve döner sermayeli kuruluşları net gelirleri, belediyelerin, kendilerine yasalarla belirlenen alandaki girişim ve uğraşları karşılığında sağlayacakları gelirler, koşullu veya koşulsuz yardımlar, alınan bağışlar, krediler ve borçlanmalar, belediye taşınır ve taşınmaz mallarının kira, satış ve başka biçimde değerlendirilmesinden elde edilen gelirler, belediye sınırları içerisindeki taşınmaz mallardan alınan taşınmaz mal vergisi, para cezaları ve vergi cezaları ile diğer gelirlerden oluşmaktadır.¹¹

Gelirlere ilişkin genel kuralları belirleyen 77. Maddeden sonraki bölümler sırasıyla; Meslek Vergisini düzenleyen İkinci Bölüm (Madde: 78, 79, 80), Meslek izni harcı ve işyeri harçlarını düzenleyen Üçüncü Bölüm (Madde 81, 82, 83) ve Diğer gelirleri düzenleyen Beşinci Bölüm (Madde 84 – 108)'den oluşmaktadır. Ancak, özellikle diğer gelirleri düzenleyen maddelerdeki harç miktarlarının güncellenmemesi Belediye gelirlerinin aleyhine işleyen bir süreç doğurmaktadır.

Örneğin; Sağlık Harçlarını düzenleyen Madde 87, 2001 yılında değiştirilmiş şekliyle:

“(2)Sağlık karnesi çıkarmakla yükümlü olanlar belediyeye her karne için 1,200,000.-TL (Bir milyon İkiyüz Bin Türk Lirası) ile 20,000,000.-TL (Yirmi milyon Türk Lirası) arasında bir harç öderler...”

Otel İşletme izni ve resimleri Madde 91 (2001):

“(2)Otellerde kalan veya oturan altı yaşından büyük her kişi için gecede, geceleme ücretinin yüzde 3 (yüzde üç)'ü oranında Otel Resmi alınır.”

Belediyelerin gelir kaynakları bütçede; özkaynak gelirleri, Devlet katkısı, borçlanma ile koşullu yardım ve bağışlar kalemleri altında incelenmektedir. Bu çerçevede belediyelere göre gelirlerin 2016 yılında gerçekleşme rakamları Tablo 16'da gösterilmektedir.

Tablo 16'ya göre, 28 belediyede 489,6 milyon TL olan toplam gelirin 212 milyon TL'si öz kaynak gelirlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla özkaynak gelirlerinin toplam gelir içerisindeki payı ortalama yüzde 43 oranındadır. Bu oran her belediyeye göre değişiklik gösterse de belediyelerin devamlılığı açısından devlet katkısına ne kadar ihtiyaç olduğunun önemli bir göstergesidir. Nitekim devlet katkısı gelirlerinin toplam gelir içerisindeki payı yüzde 47 oranındadır. Söz konusu Tablo'nun özkaynak gelirleri ve devlet katkısı sütunları karşılaştırmalı incelendiğinde bazı belediyelerin öz kaynak kazançlarının devlet katkısından daha yüksek olduğu görülmekte, dolayısıyla gelirin nüfusla doğru orantılı bir konu olmadığı görülmektedir. Değirmenlik Belediyesi özkaynak gelirlerinin devlet katkısından sağladığı gelirin yaklaşık iki katı olduğu görülmektedir. Bunun sebebi sınırlarında bulunan Ercan Havalimanı, dolayısıyla yolcu başına aldığı katkıdır. Öte yandan, İskele, Alsancak, Çatalköy, Esentepe ve Tatlısu ise yine özkaynak gelirleri nüfusa oranla aldıkları devlet gelirlerinden daha yüksek olan belediyeler olup, bunun nedeni o bölgelerdeki yeni inşaat yatırımlardır.

Borçlanma sütununda gösterilen rakamlar belediyelerin söz konusu yıl içerisinde almış oldukları yeni borç/krediyi ifade etmektedir. Tabloya göre 2016 yılı içerisinde 10 milyon TL Gazimağusa Belediyesi ve 2,6 milyon TL Yeni Erenköy Belediyesi'nin diğer belediyelere göre yeni borç yükünün altına girdiği görülmektedir. Belediyelerin toplam borç yüküne ilişkin veriler “Borçlanma” alt başlığı altında sunulmaktadır.

¹¹ KKTC Belediyeler Yasası: <http://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>

Tablo 16: Belediyelere Göre Gelir Dağılımı 2016 (TL)

Belediyeler	Özkaynak Gelirleri	Devlet Katkısı	Borçlanma	Koşullu Yardım ve Bağışlar	TOPLAM
LEFKOŞA	46.392.650	49.147.140	-	4.231.417	99.771.207
MAĞUSA	24.417.217	32.521.310	10.000.000	635.494	67.574.022
GİRNE	33.342.479	25.313.711	-	50.000	58.706.190
GÜZELYURT	8.320.661	14.544.049	-	3.796.122	26.660.832
GÖNYELİ	13.224.632	13.733.310	-	172.948	27.130.890
LÂPTA	7.655.851	10.038.928	-	2.876.220	20.570.999
DEĞİRMENLİK	14.707.256	7.700.652	-	-	22.407.908
LEFKE	6.408.484	10.082.931	-	2.443.341	18.934.756
DİKMEN	5.341.345	7.511.065	-	869.855	13.722.264
İSKELE	12.181.110	6.508.794	-	597.623	19.287.526
Y.BOĞAZIÇI	4.713.566	5.080.194	250.000	3.751.374	13.795.133
ALSANCAK	6.151.829	4.613.756	-	2.026.017	12.791.602
ÇATALKÖY	6.289.782	4.853.808	-	1.003.897	12.147.487
Y.ERENKÖY	2.063.072	4.564.952	2.562.085	-	9.190.110
BEYARMUDU	1.492.767	3.953.810	600.000	928.762	6.975.338
ALAYKÖY	3.061.284	3.150.929	-	2.226.181	8.438.394
MEHMETÇİK	2.344.307	3.202.380	-	709.861	6.256.548
PAŞAKÖY	830.608	2.888.892	-	1.397.593	5.117.093
İNÖNÜ	902.374	2.513.177	206.680	730.000	4.352.231
BÜYÜKKONUK	1.361.773	2.474.137	5.800	1.344.488	5.186.198
AKDOĞAN	1.831.766	2.014.740	-	14.414	3.860.920
SERDARLI	896.547	2.070.512	-	984.488	3.951.547
VADİLİ	890.563	2.052.477	-	-	2.943.040
GEÇİTKALE	1.416.084	1.930.796	700.000	1.131.905	5.178.784
DİPKARPAZ	884.078	1.905.647	200.000	832.372	3.822.097
ESENTEPE	2.789.986	2.073.088	-	1.654.709	6.517.782
TATLISU	2.463.151	1.252.956	-	-	3.716.106
AKINCILAR	111.124	334.923	-	140.369	586.416
TOPLAM	212.486.344	228.033.062	14.524.565	34.549.451	489.593.421

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği, 2017.

Özkaynak gelirleri belediyelerin sunmuş olduğu hizmetlere karşılık aldığı gelirlerden; emlak vergisi, içme suyu gelirleri, kanalizasyon gelirleri, temizlik-aydınlatma gelirleri, imar geliri ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. Belediyelere göre özkaynak gelirler iç dağılım kalemlerinin 2016 yılı gerçekleştirmeleri Tablo 17’de gösterilmektedir.

Tablo 17: Belediyeler Özkaynak Gelirleri Dağılımı (2016) (TL)

Belediyeler	Emlâk Vergisi	İçme Suyu	Kanalizasyon	Temizlik	İmar Geliri	Sağlık Resmi	Diğer Gelirler	TOPLAM
LEFKOŞA	5.256.282	8.555.414	2.883.725	3.628.082	2.874.409	1.823.073	21.371.664	46.392.650
MAĞUSA	2.162.900	5.906.577	930.463	1.452.821	2.071.440	956.219	10.936.796	24.417.217
GİRNE	2.810.219	5.790.929	2.900.032	1.685.967	6.497.076	837.768	12.820.489	33.342.479
GÜZELYURT	934.450	3.150.135	168.985	357.991	485.674	255.625	2.967.801	8.320.661
GÖNYELİ	1.632.445	3.830.166	347.479	1.067.497	2.114.444	637.615	3.594.984	13.224.632
LÂPTA	1.074.784	3.014.008	63.589	745.608	458.012	661.796	1.638.054	7.655.851
DEĞİRMENLİK	519.500	1.922.370		186.979	647.145	127.456	11.303.806	14.707.256
LEFKE	636.425	1.829.400	25.712	294.131	2.148.219	152.304	1.322.294	6.408.484
DİKMEN	567.090	2.022.635	108.108	419.311	598.362	293.782	1.332.055	5.341.345
İSKELE	858.225	805.727	-	303.289	2.731.093	153.597	7.329.179	12.181.110
Y.BOĞAZIÇI*								4.713.566
ALSANCAK	722.075	1.326.559	-	503.969	565.290	220.978	2.812.958	6.151.829
ÇATALKÖY	852.733	1.732.030	42.848	366.594	481.726	149.115	2.664.736	6.289.782
Y.ERENKÖY	288.963	626.960	-	203.172	64.190	192.631	687.156	2.063.072
BEYARMUDU	120.972	533.378	-	114.331	144.549	54.055	525.481	1.492.767
ALAYKÖY	261.012	905.799	-	120.203	151.520	50.461	1.572.288	3.061.284
MEHMETÇİK	354.028	430.134	-	175.450	99.828	84.242	1.200.625	2.344.307
PAŞAKÖY	37.571	401.992	9.996	39.623	-	25.290	316.136	830.608
İNÖNÜ	57.794	301.208	-	61.643	134.609	43.353	303.768	902.374
B/KONUK	229.346	370.632		114.374	64.832	53.131	529.458	1.361.773
AKDOĞAN	82.866	573.353	-	70.278	3.096	47.011	1.055.162	1.831.766
SERDARLI	98.931	333.432	-	82.592	103.879	64.227	213.486	896.547
VADİLİ	61.502	359.833	-	60.014	23.114	37.186	348.915	890.563
GEÇİTKALE	125.765	501.116	-	89.239	-	81.885	618.079	1.416.084
DİPKARPAZ	87.254	204.030	-	58.879	150.802	53.467	329.647	884.078
ESENTEPE	510.512	512.732	-	214.593	348.802	176.089	1.027.259	2.789.986
TATLISU	291.001	377.439		82.714	200.610		1.511.387	2.463.151
AKINCILAR	13.191	23.142	-	11.040	1.348	4.170	58.234	111.124
TOPLAM	20.647.835	46.341.132	7.480.937	12.510.384	23.164.067	7.236.525	90.391.897	212.486.345

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği.

*Yeni Boğaziçi Belediyesinin Öz kaynak gelirlerinin detaylarına ulaşılmıştır.

Tablo 17'den de görüleceği üzere özkaynak gelirleri içerisindeki en büyük pay belediyeye göre değişse de, ortalama yüzde 22 ile içme suyu gelirleridir. Girne, Lefke ve İskele Belediyelerinin ise en fazla geliri imar gelirlerinden sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte tablodan anlaşıldığı üzere 28 belediyenin içinde sadece 10 belediyenin kısmi kanalizasyon ağlarına sahip olduğu ve gelir elde edebildiği görülmektedir.

Devlet katkısı, Belediyeler Yasasına göre (Madde 108); 1995'te devlet gelirlerinin yüzde 6'sı iken, 2009'da önce yüzde 7,6'ya, sonra yapılan değişiklikte yüzde 8,5'e yükseltilmiştir. 2015 yılında yapılan son değişikliğe göre¹²:

“(1)Belediyelere, Devlet Bütçesinde öngörülen yerel gelirlerin yüzde 9'u (yüzde dokuz) oranında pay ayrılır. Bu pay son nüfus sayımına göre ilgili Belediyelere nüfusları oranında bölüştürülür.

(2) Yukarıdaki (1)'inci fıkrada belirtilen katkı payına ek olarak yerel gelirlerin yüzde 0.25 (yüzde sıfır nokta yirmibeş) oranında ek katkı payı ayrılır. Bu pay bu Yasanın 14/2008 Sayılı Değişikliği ile 2008 yılında Belediyelere bağlandıkları tarihteki köy nüfusları toplamı ve son nüfus sayımına göre nüfusu 6000'in altında olan Belediyelerin nüfusları toplanarak her Belediyeye nüfusları oranında bölüştürülür.”¹³.

Söz konusu katkı paylarının Belediyelere göre 2013 – 2016 yılları arasındaki dağılımını gösteren veriler Tablo 18'de sunulmaktadır. Yasa'da yapılan değişikliğin etkisiyle Tablo'dan da görüleceği üzere Belediyelere sağlanan devlet katkısında 2016 yılında 2015 yılına göre ortalama yüzde 40 artış olmuştur.

Tablo 18: Belediyeler Devlet Katkı Payı Dağılımı (TL)

Belediye	2013	2014	2015	2016		2015-2016
				Katkı	% Pay	Artış %
Akdoğan	1.274.923	1.178.197	1.305.752	2.014.740	0,9	54,3
Akıncılar	210.222	217.253	222.386	334.923	0,1	50,6
Alayköy	1.929.419	2.163.615	2.399.301	3.150.929	1,4	31,3
Alsancak	3.277.131	3.824.914	4.391.656	4.613.756	2,0	5,1
Beyarmudu	2.289.977	2.564.697	2.625.298	3.953.810	1,7	50,6
Büyükkonuk	1.460.068	1.604.885	1.642.807	2.474.137	1,1	50,6
Çatalköy	2.798.469	3.148.494	3.222.890	4.853.808	2,1	50,6
Değirmenlik	6.116.273	6.571.038	6.782.781	7.700.652	3,4	13,5
Dikmen	4.530.459	5.080.373	5.200.418	7.511.065	3,3	44,4
Dipkarpaz	1.184.377	1.308.530	1.339.450	1.905.647	0,8	42,3
Esentepe	1.199.181	1.344.739	1.376.514	2.073.088	0,9	50,6
Geçitkale	1.182.291	1.325.878	1.470.220	1.930.796	0,8	31,3
Girne	16.523.258	18.528.877	18.528.877	25.313.711	11,1	36,6
Gönyeli	8.582.537	9.624.298	9.851.712	13.733.310	6,0	39,4
Güzelyurt	9.411.630	10.466.152	9.963.743	14.544.049	6,4	46,0
İnönü	1.438.734	1.630.511	1.543.465	2.513.177	1,1	62,8
İskele	4.233.661	4.445.584	4.508.169	6.508.794	2,9	44,4
Lapta	6.019.748	6.750.434	6.909.941	10.038.928	4,4	45,3
Lefke	5.797.397	6.178.335	6.324.324	10.082.931	4,4	59,4
Lefkoşa	30.490.185	34.191.131	34.999.038	49.147.140	21,6	40,4
Gazimağusa	20.327.452	22.794.830	23.333.452	32.521.310	14,3	39,4
Mehmetçik	368.670	3.160.439	2.126.355	3.202.380	1,4	50,6
Paşaköy	1.768.965	1.983.685	2.199.771	2.888.892	1,3	31,3
Serdarlı	1.229.747	1.343.196	1.374.803	2.070.512	0,9	50,6
Tatlısu	724.774	812.748	831.953	1.252.956	0,5	50,6

¹² Sin, T., (2016), “Sürdürülebilir Gelişimde Yerel Yönetimlerin Etkinliği: Kuzey Kıbrıs Uygulaması” Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa.

¹³ KKTC Belediyeler Yasası: <http://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>

Vadili	1.187.258	1.331.370	1.362.829	2.052.477	0,9	50,6
Yeni Boğaziçi	3.287.563	3.686.613	3.773.724	5.080.194	2,2	34,6
Yeni Erenköy	2.909.277	3.139.134	3.517.911	4.564.952	2,0	29,8
TOPLAM	141.753.646	160.399.950	163.129.540	228.033.064	100,0	39,8

Kaynak: 2013-2015 arası veriler Devlet Planlama Örgütü, 2016 verileri Kıbrıs Türk Belediyeler Birliğinden alınmıştır.

Özkaynak gelirleri ve devlet katkısı gelirleri toplamının giderleri karşılama oranı Tablo 19'da sunulmaktadır. Koşullu yardım ve bağışlar belli bir koşula bağlı olarak harcanan gelirler olduğundan ve bunun yanında borçlanmalar da yaratılan gelirlerle giderleri karşılayabilme kabiliyetini ölçebilmek amacıyla gelir gider dengesi kıyaslamalarında dikkate alınmamıştır.

Tablo 19: Gelirlerin Giderleri Karşılama Oranı (TL)

Belediyeler	Özkaynak Gelirleri	Devlet Katkısı	Gelir Toplamı	Giderler Genel Toplamı	Gelir/Gider Karşılama Oranı
LEFKOŞA	46.392.650	49.147.140	95.539.790	98.037.098	97,5
MAĞUSA	24.417.217	32.521.310	56.938.528	60.505.082	94,1
GİRNE	33.342.479	25.313.711	58.656.190	54.001.011	108,6
GÜZELYURT	8.320.661	14.544.049	22.864.709	28.504.225	80,2
GÖNYELİ	13.224.632	13.733.310	26.957.942	25.161.134	107,1
LÂPTA	7.655.851	10.038.928	17.694.779	17.983.959	98,4
DEĞİRMENLİK	14.707.256	7.700.652	22.407.908	21.521.058	104,1
LEFKE	6.408.484	10.082.931	16.491.415	18.521.501	89,0
DİKMEN	5.341.345	7.511.065	12.852.409	13.223.124	97,2
İSKELE	12.181.110	6.508.794	18.689.903	18.360.095	101,8
Y.BOĞAZIÇI	4.713.566	5.080.194	9.793.759	14.137.092	69,3
ALSANCAK	6.151.829	4.613.756	10.765.585	12.791.602	84,2
ÇATALKÖY	6.289.782	4.853.808	11.143.590	11.138.658	100,0
Y.ERENKÖY	2.063.072	4.564.952	6.628.025	9.212.639	71,9
BEYARMUDU	1.492.767	3.953.810	5.446.576	6.706.736	81,2
ALAYKÖY	3.061.284	3.150.929	6.212.212	7.395.389	84,0
MEHMETÇİK	2.344.307	3.202.380	5.546.687	6.259.816	88,6
PAŞAKÖY	830.608	2.888.892	3.719.501	4.770.551	78,0
İNÖNÜ	902.374	2.513.177	3.415.551	4.064.978	84,0
BÜYÜKKONUK	1.361.773	2.474.137	3.835.910	5.172.207	74,2
AKDOĞAN	1.831.766	2.014.740	3.846.506	3.904.950	98,5
SERDARLI	896.547	2.070.512	2.967.059	3.965.034	74,8
VADİLİ	890.563	2.052.477	2.943.040	2.776.528	106,0
GEÇİTKALE	1.416.084	1.930.796	3.346.879	5.090.898	65,7
DİPKARPAZ	884.078	1.905.647	2.789.725	3.749.846	74,4
ESENTEPE	2.789.986	2.073.088	4.863.074	6.173.756	78,8
TATLISU	2.463.151	1.252.956	3.716.106	3.460.949	107,4
AKINCILAR	111.124	334.923	446.047	547.624	81,5
TOPLAM	212.486.344	228.033.062	440.519.406	467.137.539	94,3

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği, Tablo raporun düzenleyicisi tarafından oluşturulmuştur.

Tablo'daki "Gelirin Gideri Karşılama Oranı" sütunu göstermektedir ki Çatalköy, Girne, Değirmenlik, Gönyeli, İskele, Tatlısu ve Vadili dışında hiçbir belediye borçlanma ve koşullu yardım/hibeler olmadan giderlerini dahi karşılayamamaktadır. Dolayısıyla halkın gereksinim duyduğu alanlarda belediyelerin kendi bütçeleri dahilinde yatırım yapabilmesi bütçe imkanları dahilinde görülmemektedir.

Ancak, Belediyeler Yasasının Devlet gelirlerinden ayrılan paya ilişkin hükümleri düzenleyen 108. Maddenin 4. Bendine göre¹⁴:

“Belediyeler, Devlet Bütçesinden kendilerine ayrılan yerel gelirlerin yüzde 9 (yüzde dokuz) oranındaki payın en az 1/6 (altıda biri) oranındaki kısmını altyapı için kullanırlar ve bunu yıllık bütçelerinde gösterirler.”

şeklinde düzenlenmiştir.

Bu düzenlemenin 2016 bütçesine göre uygulanma sonuçları Tablo 20’de sunulmaktadır.

Tablo 20: Belediye Bütçe Yatırım Giderleri ve 108. Madde ile belirlenen Yasal Sınır (2016) (TL)

Belediye	Devlet Katkısı	Bütçe Yatırım Giderleri	T.C. Proje Katkısı	T.C. Katkısı Hariç Yatırım Gideri	Yasal Sınır (1/6)
Akdoğan	2.014.740	424.895	735.000	-310.105	335.790
Akıncılar	334.923	143.012	139.769	3.243	55.821
Alayköy	3.150.929	2.816.648	2.226.181	590.467	525.155
Alsancak	4.613.756	2.537.422	2.026.017	511.405	768.959
Beyarmudu	3.953.810	2.176.559	482.432	1.694.127	658.968
Büyükkonuk	2.474.137	850.932	1.341.755	-490.823	412.356
Çatalköy	4.853.808	1.664.995	1.132.811	532.184	808.968
Değirmenlik	7.700.652	1.020.836	124.681	896.155	1.283.442
Dikmen	7.511.065	2.558.312	869.855	1.688.458	1.251.844
Dipkarpaz	1.905.647	746.106	1.040.957	-294.851	317.608
Esentepe	2.073.088	1.412.087	1.644.709	-232.621	345.515
Gazimagusa	32.521.310	9.947.986	620.494	9.327.491	5.420.218
Geçitkale	1.930.796	933.583	1.315.017	-381.435	321.799
Girne	25.313.711	9.710.446	382.155	9.328.291	4.218.952
Gönyeli	13.733.310	7.063.715	171.504	6.892.212	2.288.885
Güzelyurt	14.544.049	8.221.858	4.698.836	3.523.022	2.424.008
İnönü	2.513.177	1.243.800	1.070.031	173.769	418.863
İskele	6.508.794	2.044.697	597.623	1.447.074	1.084.799
Lapta	10.038.928	3.371.504	1.811.114	1.560.390	1.673.155
Lefke	10.082.931	4.864.958	2.860.095	2.004.864	1.680.489
Lefkoşa	49.147.140	6.819.895	1.590.641	5.229.254	8.191.190
Mehmetçik	3.202.380	858.089	686.861	171.228	533.730
Paşaköy	2.888.892	1.642.447	1.397.593	244.854	481.482
Serdarlı	2.070.512	-	972.948	-	345.085
Tatlısu	1.252.956	770.721	696.000	74.721	208.826
Vadili	2.052.477	426.711	102.076	324.635	342.080
Yeni Boğaziçi	5.080.194	0	3.316.958	-	846.699
Yeni Erenköy	4.564.952	1.768.601	1.412.284	356.318	760.825
TOPLAM	228.033.064	76.040.814	35.466.395	40.574.419	38.005.511

Kaynak: Devlet Katkısı ve Bütçe Yatırım Giderleri Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği, T.C. Proje Katkısı T.C. KEİ Ofisi tarafından sağlanmıştır. Tablo ve hesaplamalar Yazar tarafından oluşturulmuştur, 2017.

Yeni Boğaziçi ve Serdarlı Belediyelerinin Kıbrıs Türk Belediyeler Birliğine sunmuş oldukları 2016 bütçe kesin hesaplarında “yatırım giderleri” bulunmamaktadır. Akdoğan, Büyükkonuk, Dipkarpaz, Esentepe ve Geçitkale Belediyelerinin ise “Yatırım Giderleri”, KEİ Ofisi kayıtlarına göre 2016 yılında “Belediye ve Köylerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi” kapsamında harcanan rakamlar ile uyuşmamaktadır. Bu durum belediyelerin bütçesinde yatırım kalemlerinin düzenlenmesine ilişkin sıkıntılar olduğunun göstergesi olup, muhasebeleştirme kurallarının bütçe esaslarına uygun yeniden düzenlenmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Veriler dolayısıyla bu yedi belediyenin durumuna ilişkin inceleme yapılamamıştır.

¹⁴ KKTC Belediyeler Yasası: <http://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>

Tabloya göre Alayköy, Beyarmudu, Dikmen, Gazimağusa, Girne, Gönyeli, Güzelyurt, İskele ve Lefke Belediyeleri yasada belirtilen alınan devlet katkısının en az altıda biri oranında yatırım yapma zorunluluğunu karşılayabilen belediyelerdir. Bunların dışında kalan Akıncılar, Alsancak, Değirmenlik, İnönü, Lapta, Lefkoşa, Mehmetçik, Paşaköy, Tatlısu, Vadili ve Yeni Erenköy Belediyeleri bütçe gerçekleri çerçevesinde Belediyeler Yasasına aykırı hareket etmektedir.

Gider Bütçesi

Belediyelerin gider bütçesi; personel giderleri, personel dışı giderler, yatırımlar ile transfer ve borç ödemeleri ana kalemleri altında incelenmektedir. Bu formata uygun derlenen 2016 yılı gerçekleşme rakamları Tablo 21'de sunulmaktadır. Tabloya göre, Belediyelerin 2016 yılında yapmış olduğu toplam harcama 467 milyon TL düzeyindedir. Bu harcamanın yüzde 21'ini Lefkoşa Türk Belediyesi gerçekleştirmektedir. Lefkoşa Türk Belediyesi toplam 98 milyon TL tutarındaki gider bütçesinin yüzde 74'üne tekabül eden 72,6 milyon TL'sini personel giderlerine kullanmaktadır.

Tablo 21: Belediye Bütçe Giderleri (2016) (TL)

Belediyeler	Personel Giderleri	Personel Dışı Gider.	Yatırımlar	Transfer ve Borç Ödemeleri	TOPLAM
LEFKOŞA	72.654.806	9.572.298	6.819.895	8.990.099	98.037.098
MAĞUSA	27.331.400	16.591.504	9.947.986	6.634.192	60.505.082
GİRNE	25.036.442	14.533.194	9.710.446	4.720.929	54.001.011
GÜZELYURT	10.498.156	9.208.287	8.221.858	575.924	28.504.225
GÖNYELİ	12.030.743	4.266.676	7.063.715	1.800.000	25.161.134
LAPTA	9.151.363	4.278.891	3.371.504	1.182.201	17.983.959
DEĞİRMENLİK	10.724.662	9.775.561	1.020.836	0	21.521.058
LEFKE	8.945.292	3.009.391	4.864.958	1.701.860	18.521.501
DİKMEN	7.002.388	3.067.828	2.558.312	594.595	13.223.124
İSKELE	10.425.064	5.016.317	2.044.697	874.016	18.360.095
Y.BOĞAZIÇI	5.354.151	7.649.732	0	1.133.209	14.137.092
ALSANCAK	6.866.449	3.387.731	2.537.422	0	12.791.602
ÇATALKÖY	6.539.142	2.366.355	1.664.995	568.165	11.138.658
Y.ERENKÖY	6.493.946	608.322	1.768.601	341.770	9.212.639
BEYARMUDU	3.148.539	374.479	2.176.559	1.007.160	6.706.736
ALAYKÖY	2.926.157	1.411.257	2.816.648	241.328	7.395.389
MEHMETÇİK	3.476.114	1.547.213	858.089	378.400	6.259.816
PAŞAKÖY	2.268.233	820.882	1.642.447	38.989	4.770.551
İNÖNÜ	1.769.316	737.263	1.243.800	314.599	4.064.978
BÜYÜKKONUK	2.575.832	1.204.838	850.932	540.605	5.172.207
AKDOĞAN	2.034.528	1.445.528	424.895	0	3.904.950
SERDARLI	2.172.327	1.587.356	0	205.351	3.965.034
VADİLİ	1.456.441	533.511	426.711	359.865	2.776.528
GEÇİTKALE	2.505.569	1.459.747	933.583	192.000	5.090.898
DİPKARPAZ	1.924.280	1.023.119	746.106	56.341	3.749.846
ESENTEPE	3.192.212	1.250.655	1.412.087	318.802	6.173.756
TATLISU	1.678.859	1.011.369	770.721	0	3.460.949
AKINCILAR	298.010	91.175	143.012	15.428	547.624
TOPLAM	250.480.420	107.830.477	76.040.814	32.785.827	467.137.539

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği, 2017.

Tablodan da görüleceği belediyeye göre değişim gösterse de toplam harcamanın ortalama yüzde 54'ü personel giderleri, yüzde 16'si yatırım giderleri, yüzde 7'si transferler, borç ödemeleri ve yüzde 23'ü ise diğer giderler oluşturmaktadır.

Personel Giderleri

Personel giderlerinin toplam gider bütçesi içindeki oranına bakıldığında, KKTC'deki belediyelerin toplam giderlerinin ortalama yüzde 54'ünü personel giderlerinin oluşturduğu Tablo 21'de görülmektedir. Tablo 22'de ise belediyelerin personel giderlerinin toplam giderler içerisindeki ağırlığı sunulmaktadır.

Tablo 22: Personel Giderlerinin Bütçe İçerisindeki Payı (2016) (TL)

Belediyeler	Personel Giderleri	Giderler Genel Toplam	Personel Giderleri / Toplam Giderler
LEFKOŞA	72.654.806	98.037.098	74,1
MAĞUSA	27.331.400	60.505.082	45,2
GİRNE	25.036.442	54.001.011	46,4
GÜZELYURT	10.498.156	28.504.225	36,8
GÖNYELİ	12.030.743	25.161.134	47,8
LÂPTA	9.151.363	17.983.959	50,9
DEĞİRMENLİK	10.724.662	21.521.058	49,8
LEFKE	8.945.292	18.521.501	48,3
DİKMEN	7.002.388	13.223.124	53,0
İSKELE	10.425.064	18.360.095	56,8
Y.BOĞAZIÇI	5.354.151	14.137.092	37,9
ALSANCAK	6.866.449	12.791.602	53,7
ÇATALKÖY	6.539.142	11.138.658	58,7
Y.ERENKÖY	6.493.946	9.212.639	70,5
BEYARMUDU	3.148.539	6.706.736	46,9
ALAYKÖY	2.926.157	7.395.389	39,6
MEHMETÇİK	3.476.114	6.259.816	55,5
PAŞAKÖY	2.268.233	4.770.551	47,5
İNÖNÜ	1.769.316	4.064.978	43,5
BÜYÜKKONUK	2.575.832	5.172.207	49,8
AKDOĞAN	2.034.528	3.904.950	52,1
SERDARLI	2.172.327	3.965.034	54,8
VADİLİ	1.456.441	2.776.528	52,5
GEÇİTKALE	2.505.569	5.090.898	49,2
DİPKARPAZ	1.924.280	3.749.846	51,3
ESENTEPE	3.192.212	6.173.756	51,7
TATLISU	1.678.859	3.460.949	48,5
AKINCILAR	298.010	547.624	54,4
GENEL TOPLAM	250.480.420	467.137.539	53,6

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyelere Birliği'nin verileri ile tablo yazar tarafından oluşturulmuştur, 2017.

Tablo 22'ye göre toplam giderleri içerisinde personel giderlerinin ağırlıkları karşılaştırıldığında personel yükü en az olan belediyeler arasında başta yüzde 36,8 ile Güzelyurt Belediyesinin olduğu, yüzde 37,9 ile Yeni Boğaziçi Belediyesi ve yüzde 39,6 ile Alayköy Belediyelerinin takip ettiği ve böylece göreceli olarak en iyi durumda olan belediyelerin bunlar olduğu görülmektedir. Buna karşın personel yükü en fazla olan belediyelerin ise, başta yüzde 74 ile Lefkoşa Türk Belediyesi ve yüzde 70,5 ile Yeni Erenköy Belediyesi olduğu görülmektedir.

Belediyeler Yasasının Belediyelerin giderlerini düzenleyen 109. Maddesinin 3. Bendine göre¹⁵:

“Belediye genel idaresinin gerektirdiği yönetim ve personel giderleri;

¹⁵ KKTC Belediyeler Yasası: <http://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>

Ancak her hal ve koşulda, nüfusu 6.000'in üzerinde olan Belediyelerin personel giderleri bir önceki yıl yerel gelir ve Devlet katkısı toplamının yüzde 50'sini, nüfusu 6.000'in altında olanlar için ise bir önceki yıl yerel gelir ve Devlet katkısı toplamının yüzde 55'ini aşamaz.

Bu oranlar altında oranlar sağlanana kadar yeni istihdam yapılamaz."

şeklinde düzenlenmektedir.

Yasaya göre, belediyelerin 2015 yılı özkaynak gelir ve devlet katkısı gelirleri toplamının 2016 yılı personel giderlerine göre oranının hesaplandığı veriler Tablo 23'de sunulmaktadır.

Tablo 23: Özkaynak Gelirleri ve Devlet Katkısının Personel Giderlerini Karşılama Oranı (TL)

Belediyeler	Nüfus**	2015			2016 Personel		
		Özkaynak Gelirleri	Devlet Katkısı	Toplam Gelir	Gideri	Personel Gideri / Gelir	Yasal Sınır
LEFKOŞA	61.378	38.183.296	34.999.038	73.182.334	72.654.806	99	50
MAĞUSA	40.920	23.958.979	23.333.452	47.292.431	27.331.400	58	50
GİRNE*	33.207			0	25.036.442		50
GÜZELYURT	18.946	8.828.917	9.963.743	18.792.660	10.498.156	56	50
GÖNYELİ	17.277	10.661.694	9.851.712	20.513.406	12.030.743	59	50
LÂPTA	12.118	6.872.937	6.909.941	13.782.878	9.151.363	66	50
DEĞİRMENLİK	11.895	14.598.071	6.782.781	21.380.852	10.724.662	50	50
LEFKE	11.091	5.354.919	6.324.324	11.679.243	8.945.292	77	50
DİKMEN	9.120	4.930.419	5.200.418	10.130.837	7.002.388	69	50
İSKELE	7.906	10.994.125	4.508.169	15.502.294	10.425.064	67	50
Y.BOĞAZIÇI	6.618	3.750.640	3.773.724	7.524.364	5.354.151	71	50
ALSANCAK	6.597	6.683.592	4.391.656	11.075.248	6.866.449	62	50
ÇATALKÖY	5.652	5.241.489	3.222.890	8.464.379	6.539.142	77	55
Y.ERENKÖY	5.627	1.247.976	3.517.911	4.765.887	6.493.946	136	55
BEYARMUDU	4.125	2.077.852	2.625.298	4.703.151	3.148.539	67	55
ALAYKÖY	3.884	2.275.280	2.399.301	4.674.581	2.926.157	63	55
MEHMETÇİK	3.729	1.786.851	2.126.355	3.913.206	3.476.114	89	55
PAŞAKÖY	3.561	597.635	2.199.771	2.797.406	2.268.233	81	55
İNÖNÜ	2.927	1.249.938	1.543.465	2.793.402	1.769.316	63	55
BÜYÜKKONUK	2.860	1.888.959	1.642.807	3.531.766	2.575.832	73	55
AKDOĞAN	2.471	2.476.098	1.305.752	3.781.850	2.034.528	54	55
SERDARLI	2.411	1.477.926	1.374.803	2.852.729	2.172.327	76	55
VADİLİ	2.390	775.427	1.476.398	2.251.825	1.456.441	65	55
GEÇİTKALE	2.380	1.187.820	1.470.220	2.658.040	2.505.569	94	55
DİPKARPAZ	2.349	458.959	1.339.450	1.798.408	1.924.280	107	55
ESENTEPE	2.414	4.565.305	1.376.514	5.941.819	3.192.212	54	55
TATLISU	1.459	1.334.185	1.344.990	2.679.175	1.678.859	63	55
AKINCILAR	390	80.799	222.386	303.185	298.010	98	55
TOPLAM	285.702	163.540.088	145.227.269	308.767.357	250.480.421	81	

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyelere Birliği'nin verileri ile tablo yazar tarafından oluşturulmuştur, 2017.

*Girne Belediyesinin 2015 yılı verilerine ulaşılamamıştır.

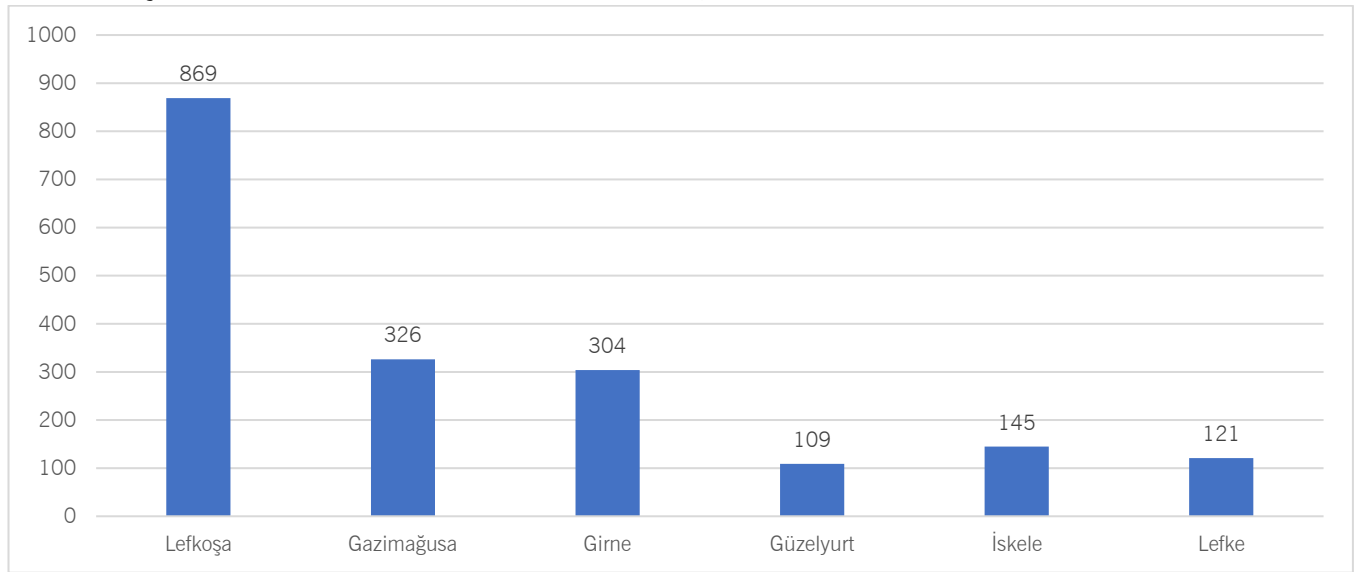
** 2011 DPÖ Nüfus Sayım sonuçlarına göre oluşturulan sütunda, herhangi bir belediyeye dahil olmayan Pile, Karaman ve Kantara'nın nüfusları toplama dahil edilmemiştir.

Tabloya göre, bir önceki yılın yerel geliri ve devlet katkısı toplamının personel giderine oranı yasal sınıra uygun olan sadece Değirmenlik, Akdoğan ve Esentepe Belediyeleri bulunmaktadır. Yasaya göre diğer belediyelerin yeni istihdam yapmaması gerekmektedir.

2015 yılında belediyelerde toplam 3.073 personel çalışmaktaydı, 2016 yılında ise bu sayı 3.401'e yükselmiştir. Lefkoşa Belediyesi 869 personel ile en çok personele sahip belediye, Akıncılar ise 4 personel ile en az personele sahip belediye olarak görülmektedir.

İlçe belediyelerinin personel durumu incelendiğinde Lefkoşa Belediyesi'nin diğer ilçe belediyelerinin toplamından daha fazla personeli olduğu görülmektedir. Lefkoşa Belediyesi'nin personel sayısı 2013 yılında 907, 2014 yılında 887'ye, 2015 yılında ve 2016 yılında ise 869'a düşse de en fazla personeli bulunan belediye konumunu korumaktadır.

Grafik 19: İlçe Belediyeler Personel Sayısı (diğer belediyelerin personel sayıları eklensin)

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği.

BORÇLANMA

Belediyelerin borç stoku Tablo 24'de özetlenmektedir. Tabloda bankalara borcu olan belediyelerin borç stoku ilgili belediyenin gelirleri ile karşılaştırılmıştır. Bu tabloda kullanılan borç sadece Maliye Bakanlığınca derlenen belediyelerin bankalara olan borçlarını içermektedir. Belediyelerin Vergi Dairesi, Sosyal Sigortalar Dairesi ve İhtiyat Sandığı Dairesine olan borçlarının verisine erişilememiştir.

Tablo 24: Belediyelerin Bankalara Borçları (2016) (TL)

BELEDİYE	Banka Borcu	Özkaynak Gelirleri	Devlet Katkısı	Gelir Toplam	Borç Stoku / Gelirler %
LEFKOŞA	17.152.819,4	46.392.650	49.147.140	95.539.790,3	18,0
MAĞUSA	8.190.550,3	24.417.217	32.521.310	56.938.527,8	14,4
GİRNE	0,0	33.342.479	25.313.711	58.656.189,9	0,0
GÜZELYURT	3.916.258,0	8.320.661	14.544.049	22.864.709,4	17,1
GÖNYELİ	1.628.287,3	13.224.632	13.733.310	26.957.941,9	6,0
LÂPTA	4.224.335,5	7.655.851	10.038.928	17.694.778,6	23,9
DEĞİRMENLİK	0,0	14.707.256	7.700.652	22.407.908,0	0,0
LEFKE	7.160.389,2	6.408.484	10.082.931	16.491.415,4	43,4
DİKMEN	1.113.162,2	5.341.345	7.511.065	12.852.409,1	8,7
İSKELE	28,8	12.181.110	6.508.794	18.689.903,3	0,0
Y.BOĞAZIÇI	1.176.359,8	4.713.566	5.080.194	9.793.759,3	12,0

ALSANCAK	200.681,0	6.151.829	4.613.756	10.765.584,9	1,9
ÇATALKÖY	31.411,6	6.289.782	4.853.808	11.143.589,9	0,3
Y.ERENKÖY	4.062.112,0	2.063.072	4.564.952	6.628.024,7	61,3
BEYARMUDU	1.195.067,7	1.492.767	3.953.810	5.446.576,3	21,9
ALAYKÖY	0,0	3.061.284	3.150.929	6.212.212,4	0,0
MEHMETÇİK	0,0	2.344.307	3.202.380	5.546.686,6	0,0
PAŞAKÖY	0,0	830.608	2.888.892	3.719.500,5	0,0
İNÖNÜ	186.500,0	902.374	2.513.177	3.415.551,0	5,5
BÜYÜKKONUK	539.166,1	1.361.773	2.474.137	3.835.909,6	14,1
AKDOĞAN	0,0	1.831.766	2.014.740	3.846.506,1	0,0
SERDARLI	185.772,2	896.547	2.070.512	2.967.059,0	6,3
VADİLİ	1.036.070,3	890.563	2.052.477	2.943.040,5	35,2
GEÇİTKALE	580.298,9	1.416.084	1.930.796	3.346.879,1	17,3
DİPKARPAZ	86.977,8	884.078	1.905.647	2.789.724,7	3,1
ESENTEPE	254.102,3	2.789.986	2.073.088	4.863.073,8	5,2
TATLISU	1.566,4	2.463.151	1.252.956	3.716.106,5	0,0
AKINCILAR	0,0	111.124	334.923	446.047,5	0,0
TOPLAM	52.921.916,6	212.486.344	228.033.062	440.519.405,8	12,0

*Kaynak: KKTC Maliye Bakanlığı, 2017.

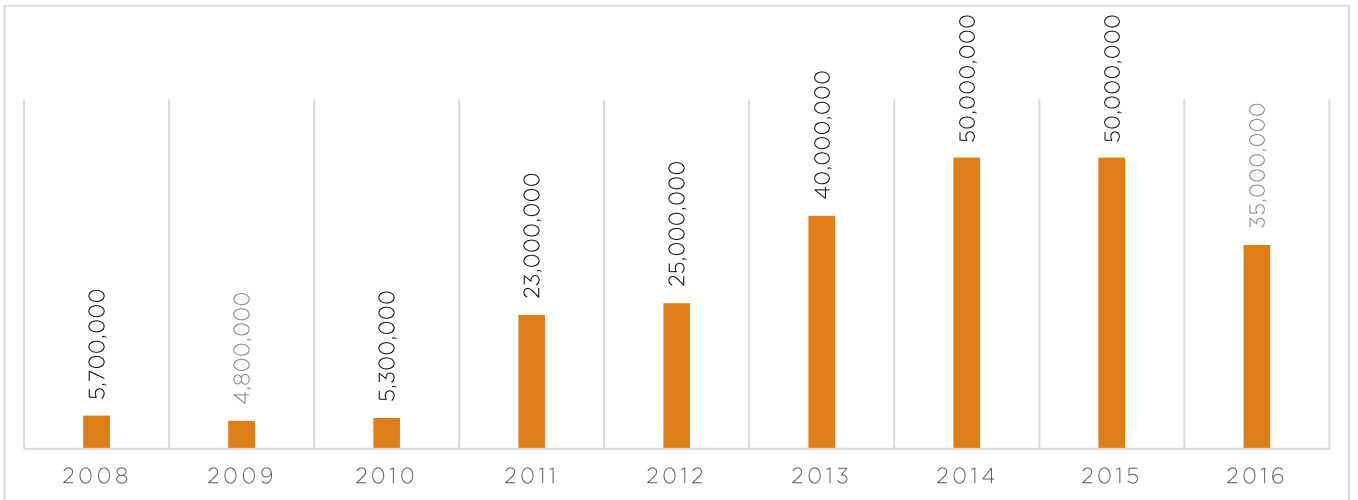
Tablo'ya göre borç stokunun gelire oranı incelendiğinde en kritik durumdaki belediye yüzde 61,3 ile Yeni Erenköy Belediyesi olduğu görülmektedir. Bunu yüzde 43,4 ile Lefke Belediyesi ve yüzde 35,2 ile Vadili Belediyesi takip etmektedir. Bankalara borcu bulunmayan belediyeler ise; Girne, Değirmenlik, Alayköy, Mehmetçik, Paşaköy, Akdoğan, Akıncılar ve İskele (sadece 28,8)'dir.

T.C. Yardımları

Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne sağlanan kaynakların kullanım esasları üç yıllık Ekonomik ve Mali İşbirliği Protokolleri ve her yıl için düzenlenen Mali Yıl Hibe ve Kredi Protokolleri ile yürütülmektedir. Mali Yıl Hibe Protokolü ekinde belirlenen "Altyapı Yatırım Projeleri" arasında yer alan "Belediye ve Köylerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi" kapsamında her yıl belediyelerin taleplerine göre projeler desteklenmektedir.

Projenin amacı; yerinden yönetim ilkeleri çerçevesinde yardımların, vatandaşların ihtiyaçları doğrultusunda, yerel bakış açısından faydalanılarak kullanılmasını sağlamaktır.

Grafik 20: Belediyelerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi Ödeneği (milyon TL)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Grafiğe göre 2008-2010 yılları arasında ortalama 5 milyon TL olan proje ödeneği 2011 yılından itibaren kademeli olarak artırılmıştır. 2016 yılına gelindiğinde ise önceki yıllardan tahsis edilip harcanmayan 94 milyon 965 bin TL ödenek devredilmiş bu sebeple yeni yıl ödeneği 35 milyon TL olarak tahsis edilmiştir. 2016 yılında toplam 129,9 milyon TL ödenek ile 28 belediyenin 315 projesi desteklenmiştir.

Her bir belediye için yıllar itibarıyla ayrılan ödeneklerin detayı Tablo 25’de gösterilmektedir. 2016 yılına ilişkin ödenek sütunu devir hariç yeni tahsis edilen 35 milyon TL tutarındaki kaynağın belediyelere göre dağılımını göstermektedir. Buna karşın harcama sütunu devir ve yeni ödenek dahil toplam tahsis edilen kaynaktan 2016 yılı içerisindeki harcanan tutarları göstermektedir. Söz konusu harcanan ödeneklerin proje detayları Tablo 26’de sunulmaktadır.

Tablo 25: Belediyelere göre Ödenek ve Harcama Dağılımı (2013-2016) (TL)

	2013		2014		2015		2016	
	Ödenek	Harcama	Ödenek	Harcama	Ödenek	Harcama	Ödenek	Harcama
Akdoğan	585.000	561.145	638.000	614.145	1.685.000	1.219.469	1.200.000	735.000
Akıncılar	160.000	10.000	220.000	20.000	562.000	62.000	100.000	139.769
Alayköy	670.000	670.000	922.922	911.530	2.339.500	906.092	1.347.000	2.226.182
Alsancak	805.000	699.320	1.070.000	1.070.000	3.691.000	946.819	150.000	2.026.017
Beyarmudu	1.010.000	910.000	770.000	570.000	1.590.000	414.106	1.170.000	482.432
Büyükönük	1.405.000	609.585	2.500.000	658.145	1.261.000	486.000	1.185.000	1.341.754
Çatalköy	745.000	745.000	4.690.000	690.000	1.100.000	0	1.000.000	1.132.811
Değirmenlik	356.482	276.482	0	0	140.000	124.681	336.000	124.681
Dikmen	1.430.000	494.613	1.600.000	750.000	2.890.000	80.000	200.000	869.855
Dipkarpaz	850.000	802.878	1.325.000	974.997	2.136.000	380.205	650.000	1.040.956
Esentepe	580.000	580.000	500.000	499.855	2.345.000	1.259.521	1.750.000	1.644.709
Gazimağusa	2.000.000	1.000.000	125.000	125.000	3.730.000	0	4.000.000	620.494
Geçitkale	279.000	270.330	300.000	108.638	1.565.000	440.000	1.400.000	1.315.017
Girne	2.000.000	778.771	2.440.000	640.000	50.000	0	3.000.000	382.155
Gönyeli	2.356.000	2.355.280	3.660.000	1.860.000	1.550.000	300.000	600.000	171.504
Güzelyurt	3.517.000	3.366.765	3.720.000	2.951.089	4.379.000	2.352.806	2.200.000	4.698.836
İnönü	877.000	777.000	575.000	425.000	1.230.000	870.031	1.100.000	1.070.031
İskele	1.852.000	1.218.000	100.000	100.000	1.900.000	50.000	1.375.000	597.623
Lapta	4.285.978	2.496.445	2.844.443	1.656.073	3.385.000	954.770	750.000	1.811.113
Lefke	2.960.771	1.737.861	1.150.000	450.000	3.906.500	898.800	1.039.850	2.860.096
Lefkoşa	8.355.171	6.454.798	10.660.000	1.993.982	2.265.000	0	77.000	1.590.641
Mehmetcik	320.000	120.000	40.000	40.000	1.440.000	270.000	1.619.000	868.861
Paşaköy	1.110.216	1.087.411	575.000	75.000	1.550.000	652.849	850.000	1.397.593
Serdarlı	1.144.450	1.098.026	1.383.600	1.242.311	535.000	459.300	800.000	972.948
Tatlısu	543.500	507.086	0	0	1.542.000	712.000	1.195.000	696.000
Vadili	1.282.000	815.278	1.350.000	0	2.666.000	16.000	850.000	102.076
Yeni Boğaziçi	297.724	255.819	1.470.000	947.071	2.731.000	1.121.124	1.000.000	3.031.358
Yeni Erenköy	1.463.000	1.169.000	1.567.500	849.621	2.442.000	292.000	0	1.412.283
Belediyeler Birliği	399.000	398.984	300.000	300.000	300.000	300.000	500.000	500.000
	43.639.293	32.265.877	46.496.465	20.522.456	56.906.000	15.568.573	35.000.000	35.966.395

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

2013 ve 2014 yıllarına ait harcama rakamlarının düşük olmasının başlıca nedeni 29 Haziran 2014’te yapılan belediye seçimleridir. Seçim öncesinde ihaleler seçim yasakları dolayısıyla ertelenmek zorunda kalırken, Belediye Başkanları ve

personeli de gündem seçim olduğu için yatırım projelerine gerekli mesaiyi harcayamamıştır. Seçim sonrasında 15 Belediye Başkanı değişmiş 2014 Yılı ödeneğinden yararlanmak istedikleri projelerin hazırlanması zaman aldığından ödeneklerin proje bazında belirlenmesi Eylül ayında ancak tamamlanabilmiştir. Hemen akabinde yılsonu itibarıyla bütçe kapandığı için 2014 projelerinin ihaleleri ve proje yapımı 2015 yılına sarkmış, ödenekler devredilmiştir. 2015 yılında, Kıbrıs Türk Mütahhitler Birliğinin yaptığı iş bırakma eylemi dolayısıyla ihaleler yürütülememiştir.

2016 yılında ise önceki yıllarda yaşanan bu gelişmeler sebebiyle harcanamayan ödenek 2016 yılında finansman yığınınına dönüşmüştür. Harcanamayan 94,9 milyon TL ödenek devredilmiş ve yeni tahsis edilen 35 milyonla birlikte 129,9 milyon TL kaynak belirlenmiştir. Ancak, 2016 yılında protokolün, hükümet krizi sonucunda Mayıs ayında imzalanması sonucunda ödeneklerin tahsisi ve kullanımı yılın ikinci yarısına sarkmıştır. 2016 yılında toplam ödeneğin 35,9 milyon TL'si harcamaya dönüşebilmiştir. Kullanılamayan yaklaşık 94 milyon TL tutarındaki ödenek 2017 yılına devredilmiştir.

2016 yılında devam eden projelerden yapılan harcamalara ilişkin detaylı veri Tablo 26'de sunulmaktadır.

Tablo 26: Belediyelerin Altyapı Yardımlarına Katkı Projesi 2016 Yılı Harcama Dağılımı (TL)

Belediye	Belediye ve Köylerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi Harcama Tanımı	Harcama TUTARI
AKDOĞAN	AKDĞN 15-2 Köy İçi Kaldırım ve Drenaj Projesi 1.Hakediş	500.000
	AKDĞN 15-7 Organize Hayvancılık Bölgesi Yolunun Tamamlanması Projesi	35.000
	AKDĞN 15-8 Muhtelif Su Borularının Değiştirilmesi Projesi	100.000
	AKDĞN 16-1 T.C.'den Gelen Su Dağıtım Acil Tamirat Projesi	100.000
AKINCILAR	AKNC 13-1 Köyü Yollarının Asfaltlanması Projesi	88.619
	AKNC 15-6 Köy Ova Yollarının Tamiri Projesi	51.150
ALAYKÖY	ALKY 14-3 Alayköy Şehitler Cad. Kaldırım ve Asfalt Yenileme Projesi	250.000
	ALKY 14-4 Yağmur Suyu Kanalı İyileştirme Projesi	42.986
	ALKY 15-2 Asfaltlama ve Kaldırım Yapım Projesi	400.000
	ALKY 15-3 Alayköy Kabristanlığı Düzenleme Projesi	244.196
	ALKY 15-8 Alayköy Ova Yollarının Stabilize ve Mekanik Kaplama Projesi II. Etap	640.000
	ALKY 15-9 İçme Suyu Hatlarının Bakım ve Onarımı Projesi	45.000
	ALKY 15-10 Gürpınar Yolu Bakım ve Onarım Projesi	364.000
	ALKY 16-2 T.C.'den Gelen Suyun Acil Tamir Giderleri Projesi	240.000
ALSANCAK	ALS 15-2 Alsancak Rekreasyon Alanı Projesi II. Etap	525.000
	ALS 15-3 Asfalt Yapım Projesi	119.181
	ALS 15-4 Alsancak Kasaba Merkezi Düzenleme Projesi	350.000
	ALS 15-5 Alsancak Çok Amaçlı Salon Projesi	134.131
	ALS 15-6 Alsancak Milli Park Düzenleme Projesi	406.520
	ALS 15-9 Alsancak Altyapı, Kaldırım, Asfalt Yama ve Asfalt Projesi	341.185
	ALS 16-1 T.C.'den Gelen Su Acil Tamir Giderleri Projesi	150.000
BEYARMUDU	BEYAR 15-2 Okul Öncesi Eğitim Merkezi Projesi	332.432
	BEYAR 16-6 Köprülü Düğün Alanı Rekreasyon Projesi	50.000
	BEYAR 16-7 Türkiye'den Gelen Su Acil Tamir Giderleri Projesi	100.000
BÜYÜKKONUK	B.KON 14-4 Bağlı Köylerin Köy İçi Yollarının Asfaltlanması	221.020
	B.KON 14-6 Mehmetcik- Sazlıköy Yolu Asfaltlama Projesi	443.387
	B.KON 15-2 Zeybekköy Mezarlık Çevre Düzenlemesi ile Çocuk Parkının Zemin ve Çevre Düzenleme Projesi	115.000
	B.KON 15-7 Kaplıca Köyü Halı Saha Projesi	152.347
	B.KON 15-8 Yedikonuk İlkokulu Çevre Düzenleme ve Halısaha Düzenleme Projesi	140.000
	B.KON 15-9 Çöp Kamyonu Alımı	270.000
ÇATALKÖY	ÇTLK 14-1 Yolların Asfaltlanması ve Altyapı Düzenlemesi IV.Etap	500.000
	ÇTLK 14-2 Hz. Ömer Türbesi Çevre Düzenleme ve Altyapı İşleri Projesi	442.811
	ÇTLK 14-3 Arapköy Meydan ve Park Düzenleme Projesi	190.000
DEĞİRMENLİK	DGMLK 15-1 Alevkayası WC Tadilatı Projesi	124.681
DİKMEN	DKM 14-2 Köy Yollarının Asfaltlanması Projesi	359.855
	DKM 15-6 Ağırdağ İçmesuyu Deposu Yapım Projesi	100.000
	DKM 15-2 2 Adet Çöp Kamyonu ve 1 Adet Damperli Kamyonet Alımı	220.000
	DKM 15-5 Garaj Yapım Projesi	190.000

Not: Proje isimlerinden önce bulunan "AKDĞN 15-2" kodu: "AKDĞN"; belediyenin kısaltması, "15" proje ödeneğinin tahsis edildiği yıl, "-2" projenin sıralamasını ifade etmektedir.

Belediye	Belediye ve Köylerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi Harcama Tanımı	Harcama TUTARI
DİPKARPAZ	D.KRPZ 13-3 Kaldırım Projesi	46.882
	D.KRPZ 15-1 Belde Mezarlığının Düzenlenmesi II. Etap	186.000
	D.KRPZ 15-3 Kaleburnu Köyü Halı Saha Yapımı	194.204
	D.KRPZ 15-4 Ova Yollarının Stabilize Edilmesi Projesi	200.000
	D.KRPZ 15-5 Dipkarpaz Kent Meydanı Düzenleme, Merdiven ve Otopark Yapımı Projesi	89.599
	D.KRPZ 15-6 Kemer Evler Bölgesi Taş Duvar Projesi	174.271
	D.KRPZ 16-1 Su İsale Hattı İyileştirilmesi	150.000
ESENTEPE	ESNTP 13-3 Bahçeli Halı Saha Yapımı Projesi	170.000
	ESNTP 15-2 Esentepe Köyünde İstinat Duvarı ve Çevre Düzenleme II. Etap	195.800
	ESNTP 15-3 Çocuk Oyun Parkları ve Spor Alanları Oluşturulması Projesi II. Etap	150.000
	ESNTP 15-5 Beşparmak Osmanlı Mezarlığı Çevre Düzenleme Projesi	30.000
	ESNTP 15-6 Beşparmak Kaldırım ve Taş Duvar Yapım Projesi	90.000
	ESNTP 15-7 Alagadi Anayol – Köy İçi Bağlantı Yolunun Asfaltlanması	80.000
	ESNTP 15-13 Karaağaç Su Mesine Alanı II. Etap Projesi	20.000
	ESNTP 16-1 Sahil Düzenleme Projesi	720.751
	ESNTP 16-3 Halk Plajı Sosyal Tesisler Projesi 2. Etap	188.158
GAZİMAĞUSA	GM 14-1 Mustafa Kemal Bulvarı - DAÜ Giriş Güzergâhı Kaldırım Düzenleme Projesi	125.000
	GM 15-2 Hendek Düzenleme Projesi	185.926
	GM 15-3 Perşembe Pazarı Pazaryeri Yenileme Projesi	309.568
GEÇİTKALE	GEÇKL 13-2 Geçitkale Kasaba İçi Yolların Asfaltlanması Projesi	182.730
	GEÇKL 14-1 Sinema Tadilatı ile Gençlik Kongre ve Toplantı Merkezi	300.000
	GEÇKL 15-1 Kent Merkezi Atatürk Meydan Projesi	307.526
	GEÇKL 15-2 Kasaba İçi Kaldırım Tadilat ve Yenileme Projesi	300.000
	GEÇKL 15-3 Yamaçköy İçme Suyu Yenileme Projesi	124.761
	GEÇKL 15-5 T.C.'den Gelen Su Dağıtım Acil Tamirat Projesi	100.000
GİRNE	GİRN 12-2 Asfaltlama Projesi	235.606
	GİRN 13-2 Kanalizasyon Projesi	146.549
GÖNYELİ	GNYL 14-1 Asfalt Yenileme Projesi	21.504
	GNYL 15-4 Asfalt Bakım ve Onarım Projesi	150.000
GÜZELYURT	GYRT 13-3 Güzelyurt Asfaltlama Projesi	420.151
	GYRT 13-5 Güzelyurt Yağmur Suyu Drenaj Projesi	115.979
	GYRT 14-3 Güzelyurt Asfalt Yapımı (II.Etap)	410.231
	GYRT 14-4 Yağmur Suyu Drenaj II.Etap	446.906
	GYRT 14-6 Küçük Sanatlar Sitesi Altyapı Projesi	300.000
	GYRT 14-7 Tarihi Sibyan Mektebi Onarım Projesi	230.000
	GYRT 15-1 Kent Park ve Açık Pazar Projesi III. Etap	604.197
	GYRT 15-2 Güneşköy / Aydıncöy Asfalt Yapım Projesi	500.000
	GYRT 15-4 Güzelyurt Yağmur Suyu Drenaj Projesi III. Etap	496.192
	GYRT 15-5 Kalkanlı Yağmur Suyu Drenaj ve Kaldırım Projesi	571.180
	GYRT 15-8 Çöp Kamyonu Alım Projesi (2 Adet)	200.000
	GYRT 15-10 Ova Yollarının Tamiri Projesi II.Etap	304.000
	GYRT 16-6 T.C.'den Gelen Su Dağıtım Acil Tamirat Projesi	100.000

Belediye	Belediye ve Köylerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi Harcama Tanımı	Harcama TUTARI
İNÖNÜ	İNÖ 14-3 Dükkânların Tamamlanması Projesi	300.000
	İNÖ 15-2 İnönü Dörtöl ile Korkuteli Altyapı Devam Projesi II.Etap	250.000
	İNÖ 15-3 Dörtöl Sosyal Konut Arsaları Bölgesi Asfaltlama Projesi 1.Hakediş	340.031
	İNÖ 15-5 Dörtöl Köyü Piknik Alanı Projesi	70.000
	İNÖ 15-6 Ormanın Etrafının Tellenmesi, Sosyal Alan Oluşturulması ve Hayvan Yıkama Havuzu Yapım Projesi	60.000
	İNÖ 15-8 Korkuteli Köyü Düğün Salonu Çevre Düzenlemesi ve Peyzaj Projesi	50.000
İSKELE	İSKL 15-5 Engelsiz Park Projesi	95.000
	İSKL 15-6 Boğaziçi Köy Meydanı Çember İnşaatı Yapım Projesi	35.000
	İSKL 15-7 Asfalt, Kaldırım ve Altyapı Projesi	467.623
LAPTA	LPT 13-7 Sahil Yürüyüş Yolu Projesi II.Etap	149.347
	LPT 14-1 Kılıçarslan Köyüne Çocuk Parkı ve Aktivite Merkezi Yapımı	205.823
	LPT 15-4 Lapta ve Bağlı Köylerde Asfalt Kaplama Projesi II.Etap	666.644
	LPT 15-5 Çamlıbel Köyüne Yağmur Suyu Drenaj, Kaldırım ve Aydınlatma Projesi	500.000
	LPT 15-6 Muhtelif Yerlerin Tadilat ve Asfaltlanması Projesi	125.000
	LPT 15-7 Kılıçarslan Köyü Aktivite Merkezi Demirbaş Alımı	34.299
	LPT 15-8 Saha Bakım ve Onarımı Projesi	130.000
LEFKE	LFK 13-1 Bağlıköy I.Etap	148.690
	LFK 13-2 Köylerin Altyapılarının İyileştirilmesi Projesi	61.468
	LFK 13-4 Lefke Taş Duvar Yapımları Projesi	35.565
	LFK 13-6 Belediye Binası ve Kapalı Pazarın Restorasyonu II. Etap	152.270
	LFK 14-1 Bağlıköy Projesi II.Etap	116.109
	LFK 14-2 Köylerin Altyapılarının İyileştirilmesi Projesi II.Etap	300.000
	LFK 15-02 Şht. Yzb. Cengiz Topel Anıtı Müzesi ve Çevre Düzenleme Projesi	565.000
	LFK 15-05 Lefke Merkez Asfalt Yapım Projesi	338.712
	LFK 15-13 LAÜ-Gemikonağı/Yedidalga Bağlantı Yolları Asfalt Yapım Projesi	500.000
	LFK 15-16 Lefke Dağ Yolları Stabilize ve Mekanik Yol Yapım Projesi	397.387
	LFK 16-2 Lefke Şehitliği Çevre Düzenlemesi Projesi 1.Hakediş	158.980
	LFK 16-3 Yedidalga Halk Plajı Çevre Düzenleme Projesi	85.915
LEFKOŞA TÜRK	LFKŞ 14-4 Cumhuriyet Parkı Ana Ishale Hattı Yenileme Projesi	986.874
	LFKŞ 14-6 Hamitköy İlkokulu Çevresinde Selden Yıkılan İstinat Duvarlarının Tamiri Projesi	246.877
	LFKŞ 15-3 Dr. Fazıl Küçük Bulvarı Ana Su Hattı Bölge Bağlantıları Yapım Projesi	279.242
	LFKŞ 15-4 Kültürel ve Sosyal Projelere Katkı Projesi	49.987
	LFKŞ 15-6 Eşref Bitlis Anıtının Düzenlenmesi Projesi	27.661
MEHMETÇİK	MHMÇ 11-1 Asfalt ve Stabilize Yol Yapımı Projesi	141.861
	MHMÇ 15-2 Belediye Gazinosu Çevre Düzenleme Projesi	270.000
	MHMÇ 15-5 Kadın Sığınma Evi Projesi	75.000
	MHMÇ 16-3 Belediye Gazinosu Çevre Düzenleme Projesi II. Etap	200.000
PAŞAKÖY	PŞK 14-2 Dere Temizliği ve Köprü Yapım Projesi	474.744
	PŞK 15-1 Asfalt Projesi 1.Hakediş	352.849
	PŞK 15-2 Halı Saha Projesi	220.000
	PŞK 15-3 Mevcut Parkların Düzenlenmesi Projesi	200.000
	PŞK 15-8 T.C.'den Gelen Su Dağıtım Acil Onarım Alım Projesi	150.000

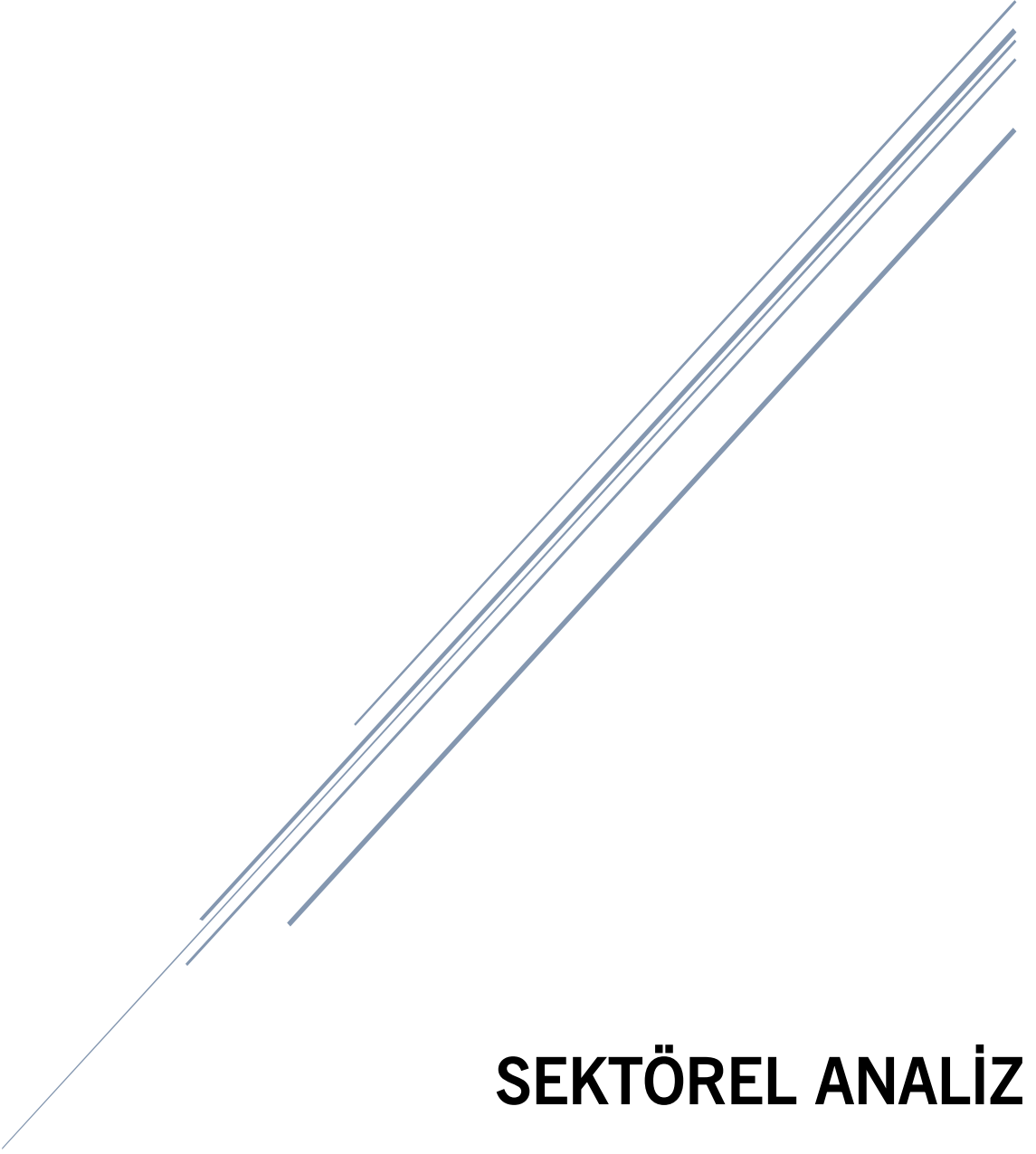
Belediye	Belediye ve Köylerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi Harcama Tanımı	Harcama TUTARI
SERDARLI	SRDRL 14-1 Serdarlı ve Bağlı Köylere Kaldırım ve Drenaj Yapım Projesi	140.048
	SRDRL 14-2 Serdarlı ve Bağlı Köylerde Sokak ve Caddelerin Asfaltlanması Projesi	350.000
	SRDRL 14-6 Tirmen Kültür Evi ve Köy Misafirhanesi Yapım Projesi	83.600
	SRDRL 15-1 Ova Yollarına Çift Gözlü Köprü Yapım Projesi II.Etap	124.300
	SRDRL 15-2 Pınarlı Köyü Çok Amaçlı Bina Tamir Projesi	75.000
	SRDRL 15-5 Bağlı Köylere İstinat Duvarı Yapım Projesi II.Etap	200.000
TATLISU	TTLS 15-3 Yalı Mahallesi Çocuk Parkı ve Muhtarlık Binası Projesi	100.000
	TTLS 15-4 Eski Anayol Asfalt Projesi	520.000
	TTLS 15-7 Minia Kıbrıs Yol ve Otopark Yapım Projesi	76.000
VADİLİ	VDL 14-3 Alioğlu Deresi Köprü Projesi	102.076
YENİBOĞAZIÇI	YBGZÇ 14-1 Asfaltlama Projesi	700.000
	YBGZÇ 14-2 Salamis Bölgesi Asfalt Kaplama Projesi	360.518
	YBGZÇ 14-4 Mormenekşe Cami-Mezarlık-Futbol Sahası Yolunun Asfaltlanması	100.000
	YBGZÇ 14-6 Atlılar-Sandallar Köylerine Kaldırım ve Muratağa-Atlılar Şehitliklerine W.C. Yapımı Projesi,	60.000
	YBGZÇ 14-7 Akova Kültür Merkezi ve Park Tamiri	50.000
	YBGZÇ 15-3 Mormenekşe Spor Kulübü Tadilat Projesi	300.000
	YBGZÇ 15-4 Asfalt Yapım Projesi	650.000
	YBGZÇ 15-5 Küçük Sanayi Bölgesi Çevre Yolunun Asfaltlanması Projesi	224.101
	YBGZÇ 16-1 Muratağa-Sandallar Şehitlik Düzenlemesi Projesi	586.739
YENİ ERENKÖY	Y.ERK 14-1 Asfalt Yapımı Projesi II.Etap	400.000
	Y.ERK 14-2 Belediye Binasının Yenilenmesi Projesi	403.018
	Y.ERK 15-1 Asfalt Yapımı ve Ova Yollarının İyileştirilmesi Projesi	179.265
	Y.ERK 15-3 Çocuk Park Alanlarının Yenilenmesi Projesi	150.000
	Y.ERK 15-9 T.C.'den Gelen Su Dağıtım Acil Tamirat Projesi	280.000
KIBRIS TÜRK BELEDİYELER BİRLİĞİ	BB 16-1 Kontrolörlük Hizmeti Alımı	500.000
TOPLAM		35.966.395

Not: Proje isimlerinden önce bulunan "AKDĞN 15-2" kodu: "AKDĞN"; belediyenin kısaltması, "15" proje ödeneğinin tahsis edildiği yıl, "-2" projenin sıralamasını ifade etmektedir.

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Yararlanılan Kaynaklar

- Devlet Planlama Örgütü. (2017). *2016 İstatistik Yıllığı*. <http://www.devplan.org/ISTYILLIK/IST-YILLIK-2016.pdf> adresinden alındı
- Gazetesi, H. (2016, Ekim 11). Türkiye ve KKTC'den dev enerji anlaşması. <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-ve-kktcden-dev-enerji-anlasmasi-40246103> adresinden alındı
- KKTC Elektrik Mühendisleri Odası. (2016). *Enerjide Enterkonnekte Çalışma Raporu*. Ağustos 2017 tarihinde <http://www.ktemo.org/uploads/documents/Rapor.pdf> adresinden alındı
- KKTC Milli Eğitim Bakanlığı. (2016). *2015-2016 İstatistik Yıllığı*. 2017 tarihinde <http://eohd.mebnet.net/sites/default/files/2015-16IstatistikYilligi.pdf> adresinden alındı
- KKTC Milli Eğitim Bakanlığı. (2017). *2016-2017 İstatistik Yıllığı*. 2017 tarihinde http://eohd.mebnet.net/sites/default/files/2016-2017_IstatistikYilligi_201701.pdf adresinden alındı
- KKTC Ticaret Dairesi. (tarih yok). 2016 İhracat Verileri. <http://www.ticaret.gov.ct.tr/Portals/1065/Raporlar/%C4%B0statistik/01-Gdtr/01-ihtr/Ocak-Aral%C4%B1k-2016-ihtr.pdf> adresinden alındı
- KKTC Ticaret Dairesi. (tarih yok). İthalat İstatistik Raporu. <http://www.ticaret.gov.ct.tr/Portals/1065/Raporlar/%C4%B0statistik/01-Gdtr/01-ith/ocak-aral%C4%B1k-ith-2-2016.pdf> adresinden alındı
- KTTO. (2017). Yeşil Hat Ticareti İstatistikleri. KKTC. <http://www.ktto.net/yesil-hat-ticareti-istatistikleri-2/> adresinden alındı
- OECD. (2016). *Education at a Glance 2016*. 2017 tarihinde http://download.ei-ie.org/Docs/WebDepot/EaG2016_EN.pdf adresinden alındı
- OECD. (2017). *Education at a Glance 2017*. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/education/education-at-a-glance-2017_eag-2017-en#.WpQFXOjFJPY adresinden alındı
- Postası, K. (2016, Aralık 26). Son İki Ayda Elektrige Toplam Zam Yüzde 45'e Ulaşıyor! Lefkoşa. <http://www.kibrispostasi.com/son-iki-ayda-elektrige-toplam-zam-yuzde-45e-ulasiyor!-261220> adresinden alındı
- T.C. KEİ Ofisi. (2017, Eylül). Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi - Ekonomik Program. kei.gov.tr: <http://www.kei.gov.tr/ekonomik-program/> adresinden alındı
- Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı. (2017). *2017 Tarım Master Planı*.
- TEPAV. (2012). *KKTC Enerji Sektörünün Kurumsal ve Fonksiyonel Analizi*. Ekim 06, 2017 tarihinde http://www.tepav.org.tr/upload/files/1455006727-2.KKTC_Enerji_Sektorunun_Kurumsal_ve_Fonksiyonel_Analizi.pdf adresinden alındı
- Turizm Planlama . (2016). Turizm İstatistikleri. <http://www.tpd.gov.ct.tr/Turizm%C4%B0statistikleri.aspx> adresinden alındı

SEKTÖREL ANALİZ

A. ENERJİ SEKTÖRÜ

KKTC enerji anlamında herhangi bir doğal kaynağa sahip değildir. Ülkenin aynı zamanda bir ada olması enerji güvenliği konusunda ada ülkelerine özgü problemleri de beraberinde getirmektedir. TEPAV tarafından hazırlanan KKTC Enerji Sektörünün Fonksiyonel ve Kurumsal Analizi isimli raporda, ada ülkelerinin enerji konusundaki ortak özellikleri aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

- Dünya üzerindeki ada devletlerinin birçoğu ekonomik ve ekolojik açıdan kırılgan niteliktedir. Ada devletlerinin birçoğu toprak olarak diğer kara devletlerinden çok daha küçük alana sahiptir. Dolayısıyla bu devletlerdeki doğal kaynaklar da sınırlıdır. Mevcut kaynaklar ise (başta tatlı su kaynakları) çoğunlukla ölçek ekonomisine izin vermemektedir.
- Ada devletlerinin doğal kaynaklarının genellikle sınırlı olması durumu, konvansiyonel enerji kaynakları (kömür, petrol, doğal gaz) açısından çok daha belirgindir. Bu durum, ada devletlerinin büyük çoğunluğunu dışa bağımlı yapmaktadır. Özellikle ulaştırma sektöründe kullanılan petrol, bu bağımlılığın temel bileşenidir.
- Ada devletlerinin birçoğunun petrol ve petrol ürünleri talebi, bu ülkelerin en önemli güvenlik konularından birisidir. Kendi kaynağı olmayan bu devletler, petrolü genellikle daha pahalıya ithal etmektedirler. Bunun üç temel sebebi vardır. Birincisi, bu ülkelerin toplam talepleri birim navlun giderini düşürecek büyüklükte değildir. İkincisi, bu devletlerin birçoğunun depolama kapasitesi çok düşük olduğundan ancak göreceli olarak küçük partiler hâlinde petrol ithal edebilmektedirler ve bu da birim navlun maliyetini yükseltmektedir. Üçüncüsü, bu devletlerden bazıları göreceli olarak ıssız ve ana güzergâhlardan uzak noktalarda olduklarından, onlara teklif edilen petrolün piyasa birim satış fiyatı daha yüksek olabilmektedir.
- Ada devletlerinin elektrik üretiminin çok önemli bir kısmında fosil yakıtlar egemendir. Ada devletlerinin başta petrol ürünleri olmak üzere fosil yakıtları daha pahalıya almaları, elektrik üretim maliyetlerini de yükseltmektedir. Üstelik ölçek ekonomisinin sağlayacağı “üretim maliyetlerinde düşüş” avantajı bu ülkeler için söz konusu olamamaktadır. Dolayısıyla, birçoğu izole ve karasal elektrik bağlantısından mahrum ada devletlerinin elektrik fiyatları dünya ortalamasının oldukça üzerindedir.
- Bazı ada devletleri, yukarıda sayılan olumsuzluklarla baş edebilmek için yenilenebilir kaynakları değerlendirme yönünde adımlar atmaktadırlar. Ancak uygun teknolojilerin eksikliği, kurumsal mekanizmaların yokluğu, piyasalara uzaklık ve yetersiz insan kaynağı gibi sebepler bu kaynakların gelişimini çoğunlukla geciktirmektedir. Uygun finansman imkânlarının ada devletleri açısından sınırlı olması da bu bağlamda zikredilmesi gereken bir başka faktördür. Yine de bazı ada ülkelerinde su, rüzgâr ve biyokütle kaynaklarından eskiye oranla daha fazla faydalandığı gözlenmektedir.
- Bazı ada devletlerinde yüksek enerji fiyatlarının olumsuz etkisini azaltabilmek için hükümetler dar gelirli kesimlere sübvansiyonlar sağlamaktadır. Ancak bunların beklenen faydayı sağlamadığını ifade eden çalışmalar da mevcuttur. Çünkü ada devletlerinin birçoğunda planlama faaliyetleri enerji hizmetlerinin sunumundan çok enerji tedarikine odaklandığından, nihai tüketicilerin kullandığı araç ve cihazlar ucuz ama verimsiz ürünler olmaktadır.¹⁶

KKTC enerji sistemi, küçük ada devletlerinin karşılaştığı tipik zorlukları yaşamaktadır. Sistem, tamamen akaryakıtta dışa bağımlıdır ve yüksek, değişken petrol fiyatlarına karşı savunmasızdır. Aynı zamanda özellikle çeşitlilik açısından enerji kaynakları çok azdır.

KKTC’de enerji ihtiyacı için petrol ve petrol ürünleri kullanılmakta ve bunların tamamı ithal edilmektedir.¹⁷ Ulaşım araçlarının ihtiyacı için 2012 yılında 232,3, 2013 yılında 229,3, 2014 yılında 232,9, 2015 yılında 245,4 ve 2016 yılında 252,2 milyon litre yakıt (benzin, motorin) ithal edilmiştir (Ticaret Dairesi, 2017). Ülkede elektrik fuel-oil kullanılarak üretilmektedir. Bu nedenle fuel-oil ithali en önemli ithal üründür. Bu kapsamda, 2012 yılında 334,4, 2013 yılında 288,8, 2014 yılında 282,4, 2015 yılında 362,5 ve 2016 yılında 367,1 milyon ton fuel-oil ithal edilmiştir (Ticaret Dairesi, 2017). Mutfakta ve az da olsa ısınma için kullanılan LPG ithali ise 2012 yılında 24,9, 2013 yılında 23,7, 2014 yılında 24,3, 2015 yılında 28,3 ve 2016 yılında 30,8 milyon kg olarak gerçekleşmiştir. (Ticaret Dairesi, 2017).

Petrol ve petrol ürünleri¹⁸ ithal edilen ülkelere bakıldığında, KKTC’ye uygulanan izolasyonların ve coğrafi yakınlığın etkisiyle Türkiye Cumhuriyeti öne çıkmakta ve daha sonra bunu İsrail izlemektedir. Diğer ülkelerden de 2015 ve 2016

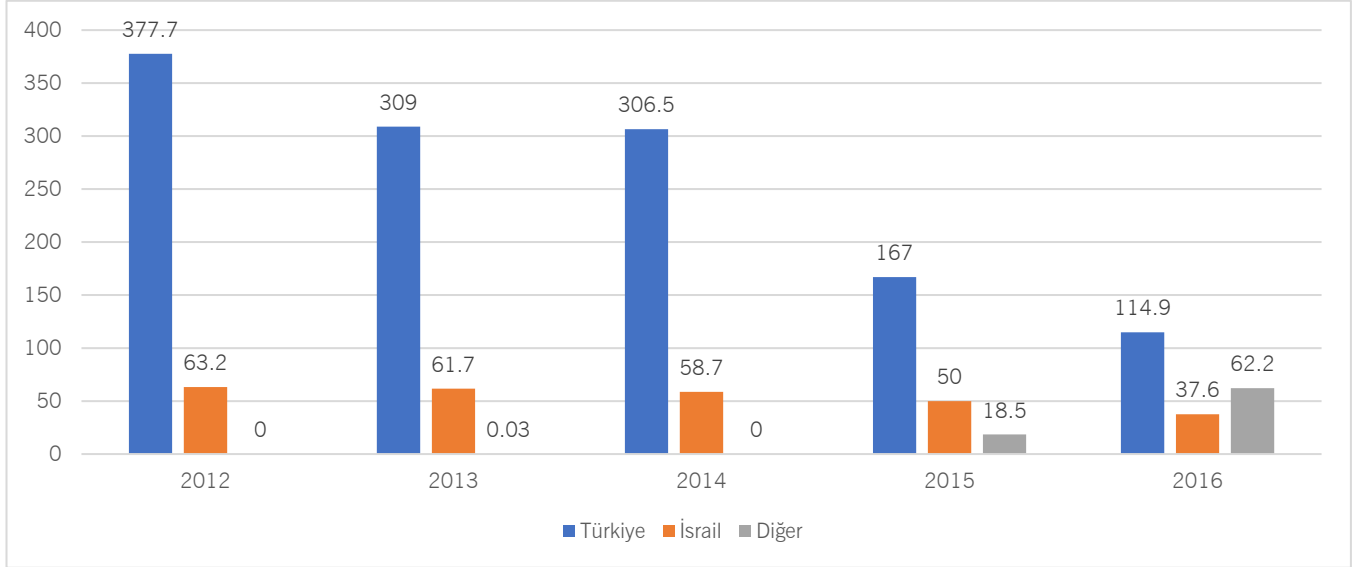
¹⁶ http://www.tepav.org.tr/upload/files/1455006727-2.KKTC_Enerji_Sektorunun_Kurumsal_ve_Fonksiyonel_Analizi.pdf

¹⁷ İthalat verileri <http://www.ticaret.gov.ct.tr/Raporlar/%C4%B0statistik%C5%9EubesiRaporlar%C4%B1/03Dtik.aspx> adresinden alınmıştır.

¹⁸ Kurşunsuz Benzin 95-98, Motorin, Euro Dizel, Fuel Oil, LPG ve Gazyağı ürünleri hesaplamada kullanılmıştır.

yıllarında fuel oil ithalatı yapılmıştır.¹⁹ Özellikle 2012-2014 yılları arasında fuel-oil ithalatı tamamen Türkiye'den yapılmıştır. 2012 yılında 440 milyon Dolarlık ithalat azalan bir seyir izleyerek 2016 yılında 192,7 milyon Dolara düşmüştür. Bu durum, KKTC ekonomisinin petrol fiyatlarındaki dalgalanmaya karşı hassasiyetini de göstermektedir.

Grafik 1: Petrol İthal Edilen Ülkeler ve Değerleri (milyon Dolar)

1974 yılında yapılan Barış Harekâtı sonrasında sonra elektrik üreten tesislerin Güney Kıbrıs Rum kesiminde (GKRY) kalması, KKTC'nin GKRY'ye elektrik temini konusunda bağımlı olmasına yol açmıştır. 1995 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin katkılarıyla 120 MW kapasiteli Teknecik Santralinin hizmete girmesi ile sağlanan arz güvenliği, bu bağımlılığı sona erdirmiştir. Bu süreçte, günde 14 saate kadar elektrik kesintileri ortaya çıkmıştır. KKTC'de enerji sektörü üretim, iletim, dağıtım ve hizmet sunum bölümlerinde faaliyet gösteren dikey entegre kamu kuruluşu olan ve 1975 yılında kurulan Kıbrıs Türk Elektrik Kurumu (KIB-TEK) tarafından yönetilmektedir. KIB-TEK, elektrik müşterilerinin yüzde 100'ünü kapsamaktadır. 2000'lerin başında, elektrik talebinin önemli sıçramalar yaptığı dönemlerde elektrik üretimine yatırımcı çekmek için KIB-TEK özel sektör katılımını teşvik etmiştir. 2003 yılında özel bir şirket olan Aksa Enerji Üretim A.Ş. (AKSA), üretime katkı sağlamaya başlamıştır. Şirket uzun vadeli enerji alım anlaşması çerçevesinde faaliyet göstermekte ve hâlihazırda şirkete yıllık 700 milyon kWh alım garantisi verilmiştir.

KKTC'de 148 MW özel sektöre, 301 MW kamuya ait olmak üzere 409 MW kurulu kapasite bulunmaktadır. Dizel jeneratörlerin frekans katkısı ve reaktif güçlerden dolayı tam kapasite ile çalışamaması nedeniyle, bu kurulu gücün 356 MW'lık kısmı kullanılabilmektedir.²⁰ Ağustos 2016'da en yüksek tüketimin olduğu saatte talebi karşılamak için üretim ihtiyacının 317 MW'ye ulaşması, mevcut kapasitenin yeterli olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, Teknecik Santralinin 120 MW kapasiteli buhar türbinlerinin ekonomik ömrünü 2025 yılında tamamlaması, özel sektöre verilen 148 MW kapasiteli üretim imtiyazının 2024 yılında sona ermesi ve turizm ile yükseköğretimde yaşanan büyümeyle birlikte artan enerji ihtiyacı düşünüldüğünde, orta vadede KKTC'nin ciddi bir enerji yatırımına ihtiyacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Kamu kaynaklarıyla veya KIB-TEK tarafından bu ihtiyacın karşılanması mümkün gözükmemektedir.

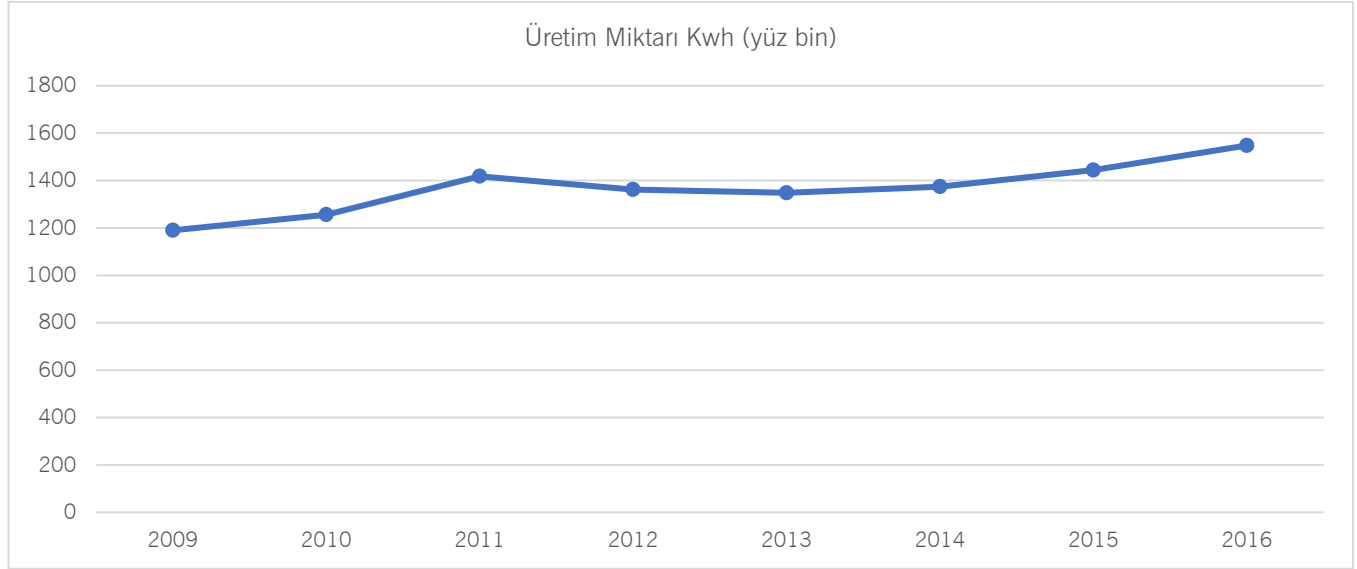
İklim nedeniyle güneş enerjisinden faydalanma imkânı olmasına rağmen üretim ölçeğinin çok küçük olması nedeniyle güneş enerjisi kapasitesi 35 MW ile sınırlandırılmıştır. Bu kapasitenin ise 15 MW'lık kısmı için izin verilmiş ve 6 MW'lık kısmı faaliyete geçmiştir. Mevcut düzenlemede güneş enerjisi sadece tüketim amaçlı kurulmakta, üretim fazlası nedeniyle iletim sistemine giren elektrik için KIB-TEK tarafından herhangi bir ücret ödenmemektedir.

KKTC'de mevcut kurulu güç ile 2016 yılında toplam 1.547.513 kWh elektrik üretimi yapılmıştır. 2011 yılında ortaya çıkan üretim artışı, Rum kesimindeki patlama sonrasında Rum kesimine yapılan satıştan kaynaklanmaktadır.

¹⁹ 2016 yılında Fransa'dan 39,7 milyon Dolar, İspanya'dan 18,8 milyon Dolar ve Belçika'dan 3,4 milyon Dolar olmak üzere 61,9 milyon Dolarlık Fuel Oil ithalatı yapılmıştır.

²⁰ KKTC Elektrik Mühendisleri Odası Enerji'de Enterkonnekte Raporu <http://www.ktemo.org/uploads/documents/Rapor.pdf>

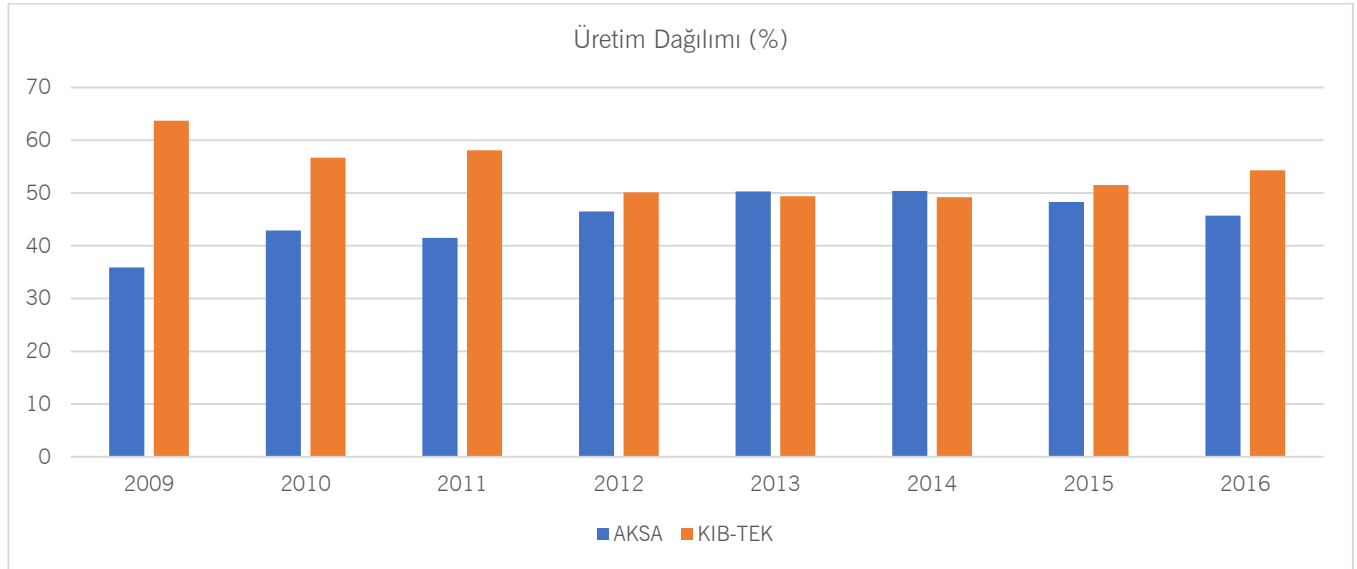
Grafik 2: Yıllar İtibariyle Üretim Miktarları (Kwh)

Kaynak: KIB-TEK

2016 yılında üretimin yüzde 54,3'ü KIB-TEK tarafından karşılanırken, yüzde 45,7'si AKSA tarafından karşılanmaktadır.

Grafik 3: Üretim Dağılım (%)

Kaynak: KIB-TEK

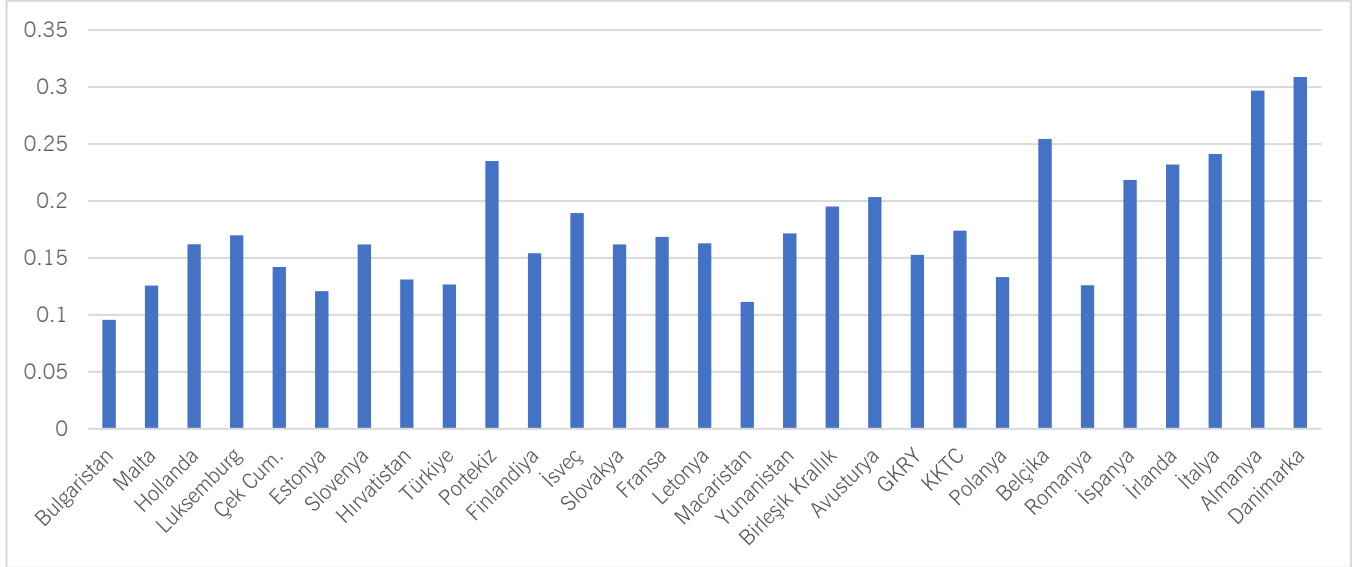
KKTC'de elektrik enerjisi tüketimi konut ağırlıklı olup, konutlar ile bina ve tesislerin soğutma ve ısıtma taleplerine bağlı olarak enerji talebi yıl içinde aylara, gün içinde saatlere göre oldukça önemli değişiklik göstermektedir. 2016 yılında aylara göre en fazla tüketim 169.281 MWs (Üretilen miktar 169.281 MW/s'tır) ile Ağustos ayında, en düşük tüketim ise 101.213 MWs (Üretim 101.213 MWs'tır) ile Nisan ayında gerçekleşmiştir. Buna göre anlık enerji talebi en yüksek seviyesine (PUANT) Ağustos ayı içinde ulaşılmaktadır.

Aşağıdaki Tabloda AB ülkelerinde vergiler dahil konutlarda 1 kW's elektriğin perakende satış fiyatı yer almaktadır. 2015 yılında €19,6 cent olan ve 2016 yılsonu itibariyle €17,4 cent olarak hesaplanan²¹ KKTC elektrik satış fiyatı AB ülkelerinin büyük bir kısmından pahalı olup, on ülkeden daha ucuzdur. Ancak AB ülkelerinin birçoğundan, özellikle elektriğin daha

²¹ Hesaplama, 2016 konut tarifesinde tüketilen toplam elektrik miktarı konut tarifi abone sayısına bölünerek, abone başına düşen yıllık tüketim miktarına ulaşılmıştır. Bu miktar 12'ye bölünerek, aylık ortalama tüketim miktarı bulunmuştur (Ortama 300 kW's) 1 Ocak – 30 Kasım 2016 ve 1 Aralık - 31 Aralık 2016 tarifeleri aylık ortalama tüketim miktarı ile dilimlerine göre ayrı ayrı hesaplanmış, buna ilave maktu ücret (16,95-TL), aydınlatma ücreti 10-TL ve %10 KDV dahil edilmiş ve aylık ortalama hane halkı fatura maliyeti hesaplanmıştır. Bu maliyet ortalama tüketime bölünerek kW's başına ortalama maliyet ortaya çıkarılmıştır.

pahalıya satıldığı Danimarka ve Almanya gibi ülkelerde maliyetin yüzde 130'una varan oranda vergi alınmaktadır. Rum kesimindeki fiyat ise 2015 yılında €19,5 cent iken 2016 yılında €15,3 cent'e düşmüştür. Türkiye'de ise bu fiyat 2016'da €12,7 centtir.

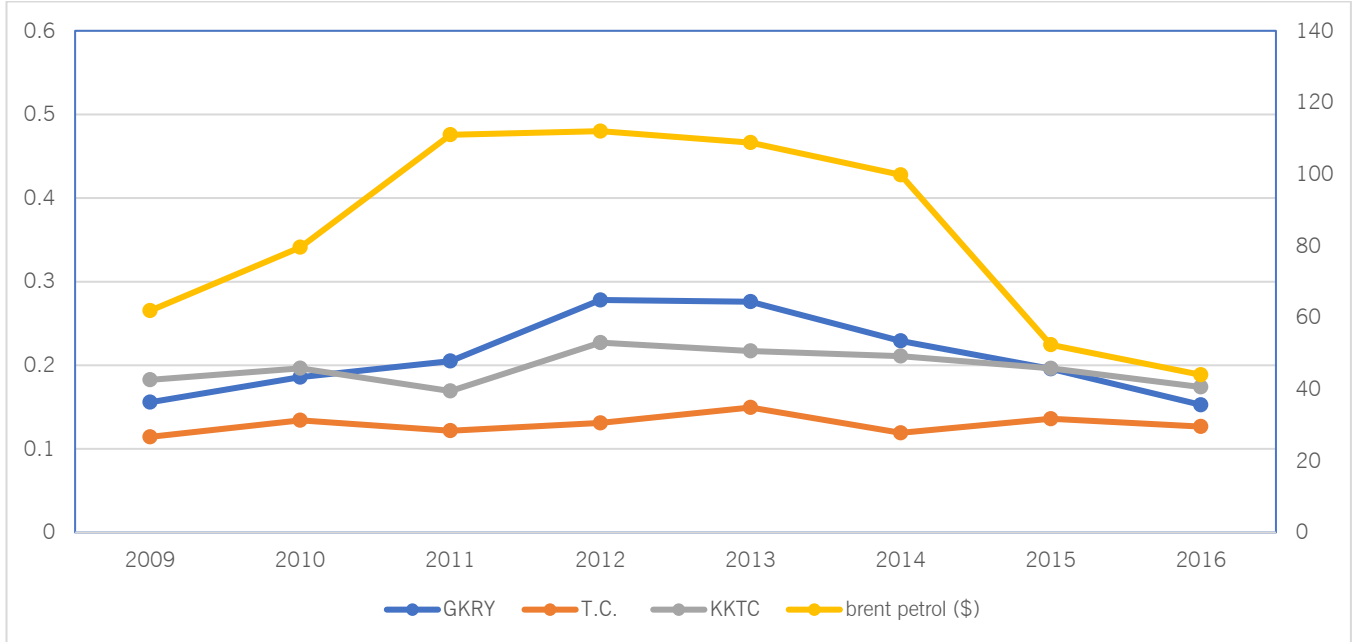
Grafik 4: Ülkelere Göre Orta Ölçek Hane Halkı 2016 Yılı Elektrik kWh Satış Fiyatı (Euro Cent)

Kaynak: Eurostat, KKTC için KIB-TEK verilerinden hesaplanmıştır.

Rum kesiminde 2012 yılında tavan yapan brent petrol fiyatı (112\$) nedeniyle €27,8 cente ulaşan satış fiyatı, 2016 yılında brent petrol fiyatının (44\$) düşmesinin etkisiyle yaklaşık yüzde 45'lik bir azalış göstermiştir. Aynı dönemde KKTC'deki düşüş ise yüzde 23,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, petrol fiyatlarındaki azalışın satış fiyatına yansıtılmadığını göstermektedir.

Grafik 5: Elektrik Satış Fiyatı (Euro Cent) ve Ortalama Brent Petrol Fiyatı (\$)

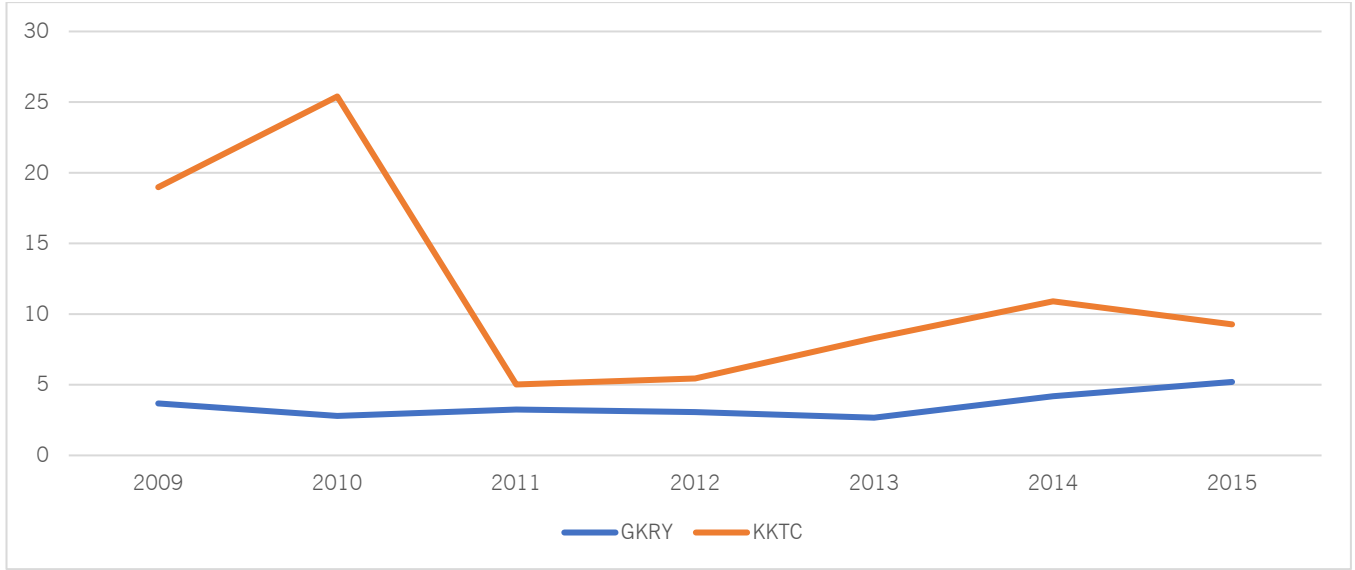

Kaynak: KIB-TEK, Rum Elektrik İdaresi ve T.C. Kalkınma Bakanlığı

Sistem, "küçük ve izole" olması nedeniyle negatif ölçek ekonomileri ve yüksek işlem maliyetlerinden etkilenmektedir. Ayrıca, gerekli yatırımların yapılamaması ve kaçak kullanım nedeniyle iletim ve dağıtım kayıpları Rum kesiminin oldukça üzerindedir. 2009 ve 2010 yıllarında yüzde 20'nin üzerinde olan kayıplar 2011 ve 2012'de yüzde 5'lere inmiş, ancak

2013 ve 2014 yıllarında tekrar artış göstererek yüzde 10'u geçmiştir. 2015 yılında ise kayıp oranı yüzde 9,27 olmuştur. (Rum tarafının 2016 raporu henüz yayınlanmamıştır).

Grafik 6: İletim ve Dağıtımdaki Kayıp Oranları (%)

Kaynak: KIB-TEK ve Rum Elektrik İdaresi.

KKTC'de enerji sektöründe politika oluşturacak kurumsal bir yapı ile resmi veya özerk bir enerji düzenleme kurumu yoktur. Yönetim Kurulu idari, mali ve yeniden yapılandırma da dâhil olmak üzere, KIB-TEK'in üzerinde karar verme hakkına sahiptir. Karar verme yetkisinin bir bakanlıktan diğerine sürekli olarak değişmesi ve kurumsal kapasite eksikliği, KIB-TEK'in elektrik ile ilgili politika ve stratejiler üzerinde önemli bir etkiye sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Bu açıdan politika belirleme, düzenleme ve denetleme fonksiyonlarına sahip bir enerji dairesinin kurulması ve KIB-TEK'in Rum kesiminde olduğu gibi fonksiyonlarına ayrıştırılması gerekmektedir.

2013 yılını 83,8 milyon TL zararla kapatan KIB-TEK, 2014 ve 2015 yıllarını sırasıyla 5,9 ve 54,9 milyon TL ile kapatmıştır. 2016 yılında ise kurumun kar miktarı 126,6 milyon TL'ye yükselmiştir.

Mali raporlarda dikkat çeken bir diğer husus ise, dağıtım hizmetleri çerçevesinde sağlanan proje giderleri için elde edilen fahiş karlardır. 2016 yılında proje giderleri için 8,3 milyon TL maliyete katlanan kurum, buna karşın 32 milyon TL gelir elde etmiş, yani vatandaşa sunduğu hizmeti maliyetinin 3,8 katına vermiştir. Kıbrıs Türk Ticaret Odasının yayınladığı 2015-2016 Rekabet Edebilirlik Raporu'nda elektrik hizmetleri kalitesi bakımında 141 ülke arasında 128. sırada yer almaktadır.

T.C. ile KKTC Arasında Elektrik Enterkonnekte Bağlantısı

Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yapılan enerji tanımı açısından enerji kaynaklarına kesintisiz ve uygun fiyatlarla ulaşılması konusunda KKTC'de sıkıntılar yaşanmıştır. 1995 yılında elektrikte arz güvenliği sağlanmakla birlikte, ihtiyaç duyulan petrol ve petrol ürünlerinin tamamının ithal edilmesi ve elektriğin sadece petrol ürünlerinden üretilmesi, ekonomiyi petrol fiyatlarına ve döviz kurlarına karşı oldukça duyarlı hale getirmektedir. Son dönemde dövizdeki artış nedeniyle son iki ayda elektrik fiyatlarına iki defa olmak üzere yüzde 45'e varan zam yapılmıştır.²²

Bahsekonu olumsuzlukların giderilmesi ve elektrikte arz çeşitliliğinin sağlanması amacıyla uzun süredir T.C. ile KKTC arasında denizaltından kablo ile elektrikte enterkonnekte olunması üzerinde çalışılmaktadır. Bu konu iki ülke arasında imzalanan ekonomik programlara da yansımış, 2010 yılından itibaren imzalanan bütün programlarda yer almış²³ ve son olarak yine iki ülke arasında imzalanan enerji işbirliği anlaşmasının konularından biri olmuştur.²⁴

²² <http://www.kibrispostasi.com/son-iki-ayda-elektrige-toplam-zam-yuzde-45e-ulasiyor!-261220>

²³ Programlar için <http://www.kei.gov.tr/ekonomik-program/>.

²⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-ve-kktcden-dev-enerji-anlasmasi-40246103>

Enterkonnekte sisteme bağlanması konusunda KKTC kamuoyunda çeşitli tartışmalar olmakla birlikte Birleşmiş Milletler enerji güvenliği raporunda uluslararası enterkonnekte şebekenin enerji tedariki, ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik ve çevre açısından faydaları aşağıdaki Tabloda gösterilmiştir.²⁵

Tablo 1: Enterkonnekte Şebekenin Faydaları

	Faydaları
Enerji Tedariği	Elektrik Arzını geliştirir.
	Enerji arzını çeşitlendirir.
	Yakıt ithalini çeşitlendirir.
	Enerji arzı güvenliğini çeşitlendirir.
Ekonomik	Yakıt maliyetlerini düşürür.
	Enterkonnekte aracılığıyla elektrik satışından elde edilen gelir.
	Daha ucuz elektrik dolayısıyla elde edilen dolaylı gelirler sağlık, eğitim gibi alanlarda kullanılabilir.
	Gazyağı, pil, vb., gibi diğer yakıtları ikame yoluyla maliyet tasarrufu
Teknolojik	Karşılıklı ekonomik bağımlılık.
	Güç kalitesinde iyileşme.
	Güç sistemini geliştirmek için kullanılabilecek, kopyalanabilir yeni teknolojilere maruz kalma.
	Üretim ve iletim için kanıtlanmış teknolojilere bağımlılık.
Çevresel	Yerel, bölgesel ve/veya küresel önemde hava kirleticilerinin salınımının azalması.
	Kaçınılan üretim, yakıt deposu ve diğer yakıt döngü etkinlikleri nedeniyle azalan su kirliliği ve toprak atıkları.
	Kaçınılan yeni inşaatlar nedeniyle azalan ekosistem ve estetik etkiler.
	Çevresel etkileri belli olmayan, yeni üretim tesisi inşası gereğinden kaçınılacağından, çevresel risk maruziyetinin azalması.
Sosyal ve Kültürel	Genişletilmiş ve/veya daha güvenilir ve/veya daha ucuz elektrik tedariki nedeniyle sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması, eğitim ve iş imkanlarının artması
	Güç kaynaklarının paylaşmak amacıyla kültürleri bir araya getirerek, sosyal ve kültürel çatışma riskine maruziyeti azaltması
	Kompleks karar vermeye olan toplumsal katılım kapasitesinin iyileştirilmesi.
Askeri/Güvenlik	Milletlerarası politik ve ekonomik bağımlılığı artırarak uluslararası askeri/güvenlik risk maruziyetinin azaltılması
	İyileştirilmiş elektrik tedarikinin sosyal faydalarından dolayı iç güvenlik ihtiyacının azalması (Azalan işsizlik, artan eğitim)

Halihazırda Rum kesimi ile elektrik sistemi arasında alışveriş yapılabilmektedir. Ancak, Rum kesimi ile olan siyasi belirsizlik ve iki ülkenin de petrol ürünleri kullanarak üretim yapması ve fiyatların güney kesiminde kuzeyle paralellik göstermesi, istenen arz çeşitliliğini ve uygun fiyatla elektrik teminini sağlayamamaktadır.

Buna karşın Türkiye’de kömür, doğalgaz, fuel oil, su, güneş ve rüzgar gibi bir çok farklı enerji kaynağından üretim yapılması Türkiye’deki elektrik fiyatlarının dışa olan bağımlılığını azaltmakta ve KKTC’ye göre daha ucuz elektrik üretilmesini sağlamaktadır. Ayrıca yukarıda da bahsedilen 2025 yılına kadar yaklaşık 350 MW kapasiteli yeni yatırım ihtiyacının karşılanması enterkonnekte bağlantının veyahut bu büyüklükte bir yatırımın ülke içerisinde orta vadede yapılmasını gerekli kılmaktadır. Her ne kadar da elektrik açısından Türkiye’ye bağımlı olunacağı itirazı gelse de, aslında enerji ithalat yapılan ülkeleri incelediğimizde KKTC halihazırda enerji bakımından Türkiye’ye bağımlı durumdadır.

Öte yandan, yenilenebilir enerjinin depolanmasının mevcut teknoloji nedeniyle mümkün olmaması ve sürekli üretim yapılamaması nedeniyle, ülkeler için üretim kapasitesinin ancak belirli bir yüzdesine kadar yenilenebilir enerji üretimi mümkün olabilmektedir. AB bu nedenle yüzde 20 hedefini koymuştur. KKTC güneş enerjisi için iklim olarak oldukça uygun koşullara sahip olmakla birlikte, mevcut kapasitesinin yüzde 10’u kadar bir kısmını yenilenebilir enerji üretimi için sınırlamıştır. Eğer enterkonnekte sistem ile bağlantı gerçekleşirse kablonun kapasitesi kadar yenilenebilir enerji için kapasite

²⁵ Tablo <http://www.un.org/esa/sustdev/publications/energy/chapter8.pdf> adresinden alınmıştır. Çeviri yazara aittir.

yaratılmış olacaktır. Örneğin, 200 MW'lık bir kablo için 200 MW'lık bir güneş enerjisi yaratılabilir. Bu durum dışa bağımlılığı azaltacağı gibi, petrol ürünleri ile yapılan elektrik üretiminin çevresel zararlarını da azaltacaktır.

Fuel oil ile yapılan üretim nedeniyle karbondioksit yayılımı olmaktadır. Amerikan Çevre Koruma Dairesi verilerine göre bir ton karbondioksit, 40 dolarlık toplumsal zarara sebep olmaktadır. KKTC'de elektrik üretimi nedeniyle 840 bin ton karbondioksit salınımı yapıldığı göz önüne alındığında, toplumsal zararın yıllık 33,6 milyon Dolar olduğu görülmektedir. 1200 milyon kWh elektrik üretmek için de 84 milyon Dolarlık bir yakıt parası harcanmaktadır (7 dolar cent/kWh). Yani elektrik üretmek için yakıt olarak harcanan her 1 doların 0,40 Doları topluma zarar olarak dönmektedir. Elektrik, tümü güneş ve kablodan temin edilirse 33,6 milyon Dolar tasarruf yapılacaktır.²⁶

Sonuç

1974 yılında Barış Harekâtından sonra, KKTC elektrik enerjisi bakımından GKRY'ye bağımlı olmuş, 1996 yılında tamamlanan üretim tesisleri bu bağımlılığı sona erdirmiştir. Ancak, doğal kaynaklara sahip olmayan ülkenin enerji konusunda dışa bağımlılığı sona ermemiştir. Elektrik üretmek ve ulaşım için petrol ürünlerine duyulan ihtiyaç artarak devam etmektedir. Bu ürünlerin tedariki ağırlıklı olarak Türkiye'den yapılmakla birlikte, Türkiye'nin kendisi de birincil üretici değildir. Ayrıca, petrol piyasasında fiyatların sürekli değişmesi ve ithalatın döviz üzerinden yapılmasının getirdiği kur riskleri enerjiye uygun maliyetlerle ulaşılmasını engellemektedir. Bununla birlikte orta vadede ülkedeki elektrik üretim kapasitesini geliştirmek için ihtiyaç duyulacak yatırımların hayata geçirilmesi ve bu yatırımların finansmanı arz güvenliğini tehdit etmektedir.

Enerji güvenliği açısından KKTC'deki bu sıkıntıları ortadan kaldırmak amacıyla Türkiye ile enterkonnekte bağlantının yapılması konusu bir süredir kamuoyunu meşgul etmektedir. Bu konu son dönemde iki ülke arasında imzalanan ekonomik programlarda yer almakta ve son olarak yine iki ülke arasında imzalanan enerji işbirliği anlaşmasının konularından biri olmuştur. Anlaşmaya ve enterkonnekte sistemine yöneltilen temel eleştiriler kablonun Türkiye'ye olan bağımlılığını artıracığı ve elektrik fiyatlarının beklenildiği gibi düşmeyeceği yönündedir. Petrol ürünleri ithalatı yapılan ülkelere ve rakamlara bakıldığında, KKTC'nin enerji konusunda halihazırda dışa bağımlı olduğu görülecektir. Öte yandan KKTC Elektrik Mühendisleri Odası tarafından yapılan çalışmada Türkiye'den alınacak elektriğin buradaki fiyatlar üzerinde olumlu etkisi olacağı görülmekle birlikte, enterkonnekte sistemin en önemli etkisinin arz çeşitliliğinin sağlanması ve yenilenebilir enerjideki kapasitenin artırılmasının yerli ve temiz enerji üretimine olan katkısı ile mevcut üretimin çevresel etkilerinin minimize olmasıdır.

Sonuç olarak, Türkiye ile enterkonnekte bağlantının yapılmasının pozitif dışsal ekonomik etkilerinin yanı sıra Uluslararası Enerji Ajansı tarafından "enerji kaynaklarına kesintisiz ve uygun fiyatlardan ulaşmak" olarak tanımlanan enerji güvenliği üzerinde de olumlu etkileri olacağı açıktır.

B. TARIM SEKTÖRÜ

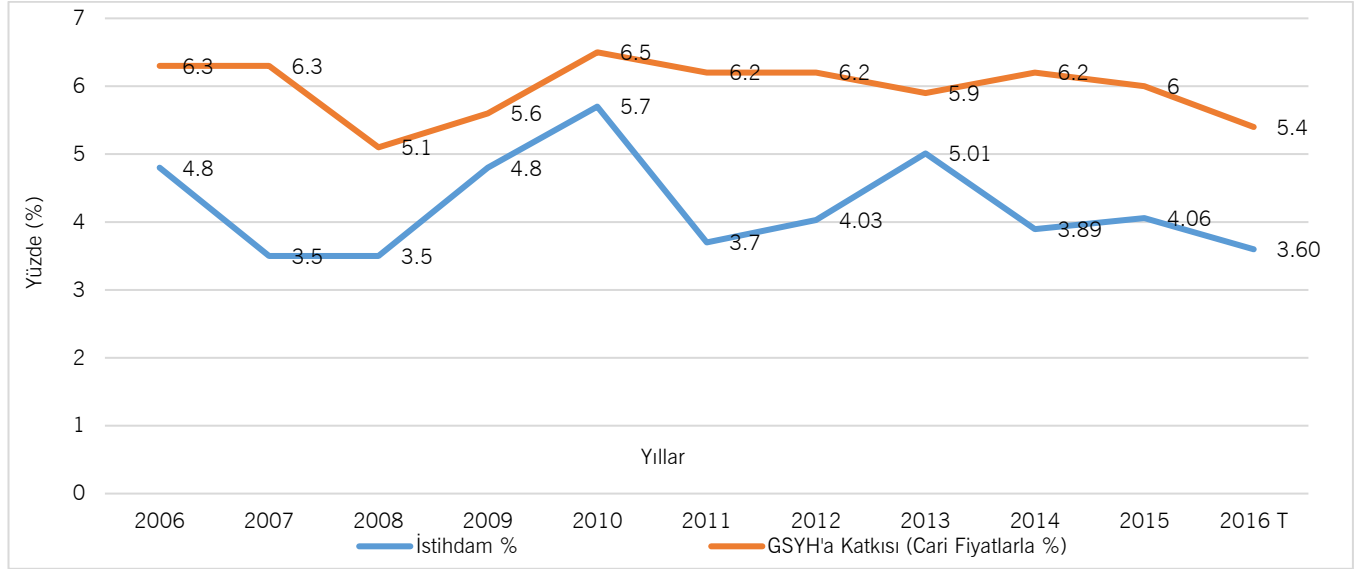
Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri

Birleşmiş Milletler'in 2012 yılında yayınladığı "Dünya Nüfus Beklentileri" raporu incelendiğinde; 21. yüzyılda, dünya nüfusunun daha az gelişmiş ülkelerde yaşanması beklenen iki katı ve üzeri nüfus artışlarından dolayı iki katına çıkacağı öngörülmektedir. Bu sebepten küresel gıda talebinin de benzer şekilde artacağı tahmin edilmektedir. KKTC değerlendirildiğinde ise nüfus artışının dışında ülkeye gelen turist sayısı ve üniversite öğrencisi sayısı da artmaktadır. Bu gerçekler ışığında KKTC'de de gıda talebinin katlanarak artacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Dünya nüfusundaki yükselişe paralel olarak küresel gıda talebi artarken tarımsal araziler de kentleşme ile azalmaktadır. Bunun haricinde, tarımda kullanılabilir suyun kalitesi ve miktarı da her geçen gün azalmakta, tarımsal araziler yoğun kullanım ve tuzlu sulama suyu gibi nedenlerden çoraklaşmaktadır. Bu nedenle Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a getirilen su büyük önem arz etmektedir.

²⁶ KKTC Elektrik Mühendisleri Odası Enerji'de Enterkonnekte Raporu <http://www.ktemo.org/uploads/documents/Rapor.pdf>

Grafik 7: Tarım Sektörünün GSYH İçerisindeki Payı (Cari Fiyatlarla %) ve İstihdamdaki Payı (2006-2015) (%)

Kaynak: DPÖ

Tarım, Kıbrıslı Türkler için çok uzun bir süredir, önemli ekonomik faaliyet alanlarından biri olmuştur. Tabloda, KKTC Tarım sektörünün yıllar itibarıyla GSYH'ya katkısını ve toplam istihdam içerisinde aldığı pay görülmektedir. 2011 ve 2012 yılları hariç üretimle istihdamın birbirini takip ettiği söylenebilir. Bunun yanında, tabloda, tarımın istihdama ve GSYH'a olan katkısının artmadığı, yavaş bir seyirle azaldığı görülmektedir. Ancak bu durum tüm gelişmekte olan ülkelerde benzer şekilde gerçekleşmektedir. Buradan ülkedeki tarımsal üretimin azaldığı sonucuna varılmamalıdır. Gerçekte, ülkedeki tarımsal üretim turist, öğrenci ve nüfus sayılarına paralel olarak, talep artışıyla birlikte artmaktadır. Ancak bu artış, diğer tüm sektörlerin GSYH'ya katkılarıyla birlikte değerlendirildiğinden kendini gösterememektedir. Bunun nedeni, GSYH'daki artışın büyük kısmının, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi tarım dışı sektörlerin tarımla karşılaştırıldığında daha hızlı artan katkılarından kaynaklanmasıdır.

Tarımın, KKTC ekonomisi içerisindeki payı dalgalanma gösterse de, bu sektör ülke nüfusunu besleyen ve ekonominin önemli sektörlerine girdi sağlayan bir faaliyet alanı olarak önemini korumaktadır. Tarımın toplam GSYH içerisindeki sektör payı 2015 yılında yüzde 6, 2016 yılında da ise yüzde 5,4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Tarım Sektörünün KKTC Ekonomisindeki Yeri (%)

	2013	2014	2015	2016
Tarım sektörünün GSYH'daki payı (%)	5,3	4,7	6	5,4
Tarımsal GSYH (milyon TL)	404,9	489,3	609,6	607,2
Sektörel büyüme oranı (%)	-1,6	4,8	14,5	-8
Tarımsal İstihdam (kişi)	4.901	4.017	4.580	4.261*

Kaynak: DPÖ

Tarımla ilgili temel göstergelere Tablo 1'de yer verilmiştir. KKTC Tarımsal GSYH'sı, Devlet Planlama Örgütü (DPÖ)'ne göre 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla 609,6 milyon TL ve 638,3 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal GSYH, 2015 yılında tüm tarımsal alt sektörlerde balıkçılık hariç büyüme yaşanması nedeniyle yüzde 14,5 oranında büyümüştür. 2016 yılı için yapılan tahminde yaşanan kuraklık da göz önüne alınarak sektörün yüzde 8 küçüldüğü belirtilmiştir. Bununla beraber, Tarım sektöründeki istihdam yaklaşık yüzde 6,9'luk bir düşüş sergileyerek 4.580'den 4.261'e gerilemiştir.

Tarımsal Üretim

KKTC'nin sahip olduğu toplam alan 2.465.552 dönümdür. Bu alanın yüzde 56,7'si yani 1.398.123 dönümü tarım yapılabilir arazi niteliğindedir. Tarım arazilerinin, yaklaşık 1.005.744 dönümünde ise tarımsal faaliyetler yürütülmektedir. Bu tarım arazilerinin 931.056 dönümünde kuru tarım, 74.688 dönümünde yani yaklaşık yüzde 7,4'lük kısmında ise sulu

tarım yapılabilir. Tarımsal üretimin yaklaşık yüzde 45'ini hayvansal, yüzde 55'ni bitkisel üretim kapsamaktadır. Tarım arazilerinde ise yüzde 92 oranında tarla bitkileri, yüzde 8 oranında bahçe bitkileri üretimi yapılmaktadır.

KKTC'nin mevcut tarımsal arazisinin küçük bir kesiminde (yaklaşık yüzde 7,4) sulu tarım gerçekleştirilmekte olup, tarımsal üretim ağırlıklı kuru tarıma yönelmiştir. Yarı kurak iklim koşullarına sahip olup tarımsal arazi ve su kaynaklarının varlığı, miktarı ve kalitesi gibi önemli faktörlerin sınırlılığı sektörün gelişmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Tarımda ihtiyaç duyulan suyun büyük bölümü yeraltı su rezervlerinden karşılanırken, rezervlerin tek beslenme kaynağı olan yıllık yağışlar olgun yıllarda bile 250-300 mm gibi düşük seviyelerdedir. Kontrolsüz su çekimi, rezervleri besleyen yağışların yetersizliği ve planlama yapılmadığı için yağın yağmurun önemli bir kısmının çeşitli yollarla denize gitmesi birçok bölgede su seviyelerinin ve kalitesinin her geçen gün azalmasına neden olmaktadır. Bu sorunların ortadan kaldırılması ve mevcut su kaynaklarının en iyi şekilde değerlendirilmesinin yanı sıra Türkiye'den gelen suyun tarıma verilecek kısmının en etkili biçimde kullanılabilmesi için Bitki Deseni planlamasıyla ilgili birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunun yanında Türkiye'den gelen suyun tarımda kullanılabilmesi için Güzelyurt ve Mesarya Bölgesindeki sulama projesi çalışmaları devam etmektedir. Türkiye'den KKTC topraklarına suyun akmasını sağlayacak Su Temini Projesi, KKTC tarımını yapısal olarak değişime ve dönüşüme zorlayacak önemli bir gelişme olarak gündemde bulunmaktadır. Bu kapsamda temin edilen suyun tarımda kullanılmasıyla tarımsal üretimde talebin karşılanması yönünde önemli bir üretim ve dolayısıyla katma değer artışı görülecektir.

KKTC'de en çok üretilen tarımsal ürünler süt, narenciye, patates ve arpadır. Tablo 3'de bu tarım ürünlerine yer verilmiştir.

Tablo 3: KKTC'de Üretilen Önemli Tarım Ürünleri (kg)

Malın Cinsi	2013 Yılı Üretim Miktarı (kg)	2014 Yılı Üretim Miktarı (kg)	2015 Yılı Üretim Miktarı (kg)	2016 Yılı Üretim Miktarı (kg)
Süt	124.054.000	139.847.395	144.950.000	156.118.000
Narenciye	91.591.000	124.351.000	139.234.000	118.526.200
Patates	22.747.000	23.051.000	25.339.000	22.405.000
Arpa	59.764.000	22.315.000	146.531.000	20.118.000
Piliç Eti	12.845.000	13.047.000	14.251.000	15.531.000
Zeytin	3.247.000	2.357.000	3.852.000	3.967.000
Buğday	9.408.000	1.355.000	14.642.000	6.978.000

Kaynak: KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı

Tarımsal Destekler

KKTC'de Tarım sektörü 2015 yılı destekleme bütçesi 135 milyon TL olarak belirlenmiştir. 2016 yılı için ayrılan bütçe ise 145 milyon TL olurken, yıl içerisinde taahhüt edilen ödemelerin toplamı ise yaklaşık 194 milyon TL'dir.

Tablo 4: Tarımsal Destek Bütçesinde Oluşan Açıklar (milyon TL/%)

Yıllar	Tarımsal Destekleme Bütçesi	Tarımsal Destekleme Bütçe Açıkları	Destekleme Bütçesi Yıllık Açık Oranı (yüzde)	Yıl İçinde Oluşan Açık	Yıl İçinde Oluşan Açık Oranı (yüzde)
2012	100.000.000	13.169.513	13,17	13.169.513	13,17
2013	110.000.000	37.635.512	34,21	24.465.999	22,24
2014	130.000.000	53.936.184	41,49	16.300.672	12,54
2015	135.000.000	61.527.348	45,58	7.591.164	5,62
2016	145.000.000	49.277.227	33,98	-12.250.121	-8,45

Kaynak: KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı

Yıllar içinde Tarımsal Destek Bütçesi açıklar vermeye başlamış ve bu açıklar Destek ödemelerinin zamanında yapılamamasına yol açmıştır. 2016 yılında Tarımsal Destekler bütçe açığı 61.527.348 TL'den 49.277.227 TL'ye indirilmiştir.

Tablo 5: 2016 Yılı Yapılan Destekleme Ödemeleri (TL)

Destekleme Kalemleri	2016 Yılında 2015 için Ödenen Destekler	2016 Yılında 2016 için Ödenen Destekler	2017 Yılına Sarkıtılan Destek Ödemeleri
Akaryakıt Desteği	1.520.066,00		
DGD Bitkisel Üretim	23.985.231,36	16.753.205,00	21.000.000,00
Küçükbaş Hayvan Başı Desteği	7.203.068,00	10.591.780,00	11.000.000,00
Çiğ Süt Desteği	4.957.958,80	30.208.844,94	
Süt Ürünleri İhracatı	3.843.017,40	20.873.731,08	
TÜK Yemlik Arpa Sübvansiyonu	2.795.029,40		12.525.806,97
Narenciye İhracat Teşvik Primi	7.867.322,95	13.477.860,18	1.000.000,00
Narenciye Tür Değişikliği	255.655,00		2.000.000,00
Patates Fason İşleme		12.475,00	310.169,60
Sertifikalı Tohum Desteği		319.500,00	750.000,00
Arcılık Desteği		305.680,00	
Balon Balıkları Desteği		27.498,00	
Global GAP ve İyi Tarım Uygulamaları			600.000,00
Toplam	52.427.348,91	92.570.574,20	49.185.976,57
Genel Toplam			194.183.899,68

Kaynak: KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı

Tablo 4'te görüldüğü üzere destekleme ödemelerinde en yüksek kalemi Çiğ Süt destekleri oluşturmaktadır. Çiğ süt üretiminin yıllar itibarıyla artış göstermesi ve verilen desteğin de üretim artışına paralel olarak artması, destekleme bütçesi açığının yükselmesini büyük oranda etkilemiştir. Bu nedenle, 2016 yılından itibaren Çiğ Süt desteğinin destekleme bütçesinden aldığı pay giderek azaltılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, 01.03.2016 tarihinde yapılan değişiklikle işletme başına günlük 1601 litre ve üzerine destek kaldırılmıştır. Sonrasında ise, 01.08.2016 tarihinde yapılan ve hala yürürlükte olan değişiklikle litre başına desteklerde değişikliğe gidilmezken günlük işletme başına desteklenen süt miktarı olan 1601 litre 1301'e düşürülmüştür.

Sektörün gelişimine, destekleme ödemelerinin haricinde Türkiye Cumhuriyeti finansmanı ile yürütülen projeler yoluyla da katkı sağlanmaktadır. Bu çerçevede, 2016 yılında yürütülen yaklaşık 38 milyon TL kaynak ayrılmış, ancak ayrılan kaynağın 17,4 milyon TL'si harcanabilmiştir. 2010 yılından bu yana, projeler kapsamında ayrılan ödenekler ve yapılan harcamalar artış gösterse de ayrılan ödeneğin harcamaya dönüşme oranının düşük kaldığı görülmektedir.

KKTC Tarım sektörü önemli oranda desteklenmektedir. 2016 yılında Tarım sektörüne KKTC bütçesinden verilen desteğin tarımsal GSYİH'ye oranına bakıldığında, bu oranın yaklaşık 145 milyon TL'lik toplam destek ile yüzde 22,7 olduğu görülecektir. Üretilen değer dörtte birine yakınının destek olarak verildiği bir sektörün yakın dönemde rekabetçi bir yapıya kavuşması beklenmemektedir.

Ayrıca Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere destekleme ödemelerinde geçmiş yıllardan gelen önemli derecede bütçe açığı söz konusudur ve bu bütçe açığı yıllar itibarıyla birikimli bir artış eğilimi göstermekte ve sürdürülebilir olmayan bir yapıya işaret etmektedir. 2016 yılında ise bu açık ilk kez düşme eğilimine girmiştir.

Tarım Ürünleri İhracatı

2016 yılında KKTC tarım ticaretine bakıldığında, toplam 105 milyon Dolarlık ihracat gerçekleşmiş olup, bunun 70,8 milyon Dolarlık (yaklaşık yüzde 70) kısmını temel ve işlenmiş tarım ürünleri oluşturmuştur.

KKTC'nin süt ürünleri, narenciye, piliç eti ve patates gibi kalemlerde net ihracatçı pozisyonunda iken; arpa, buğday, yem bitkileri, zeytin ürünleri, balık ve tütün gibi önemli kalemlerinde net ithalatçı pozisyonunda olduğu Tablo 5'te görülebilmektedir.

Tablo 6: 2016 Yılı Ticarete Konu Olan Önemli Tarım Ürünleri (Dolar)

2016	İthalat	İhracat	Net Pozisyon	
Ürünler	Değer (\$)	Değer (\$)	Miktar	Değer (\$)
Süt Ürünleri	17.026.354	43.478.776	11.209.054	26.452.422
Narenciye	29.248	17.816.227	71.012.305	17.786.979
Arpa	20.386.627	0	0	-20.386.627
Buğday	11.052.829	0	0	-11.052.829
Piliç Eti	145.640	1.636.866	1.359.801	1.491.226
Patates	84.147	1.370.764	3.503.724	1.286.617
Konsantre	5.874.806	4.218.994	2.668.000	-1.655.812
Keçi Boynuzu (Bütün)	0	36.094	26.650	36.094
Keçi Boynuzu (Öğütülmüş)	0	142.602	315.000	142.602
Keçi Boynuzu (Çekirdek)	0	105.361	136.000	105.361
Narenciye Esans Yağı	0	36.662	15.120	36.662
Keçi Boynuzu (Toz)	1.372	0	0	-1.372
Tütün	169.669	203.124	24.864	33.455
Pipo Tütünü	37.815	0	0	-37.815
Sarma Tütünü	3.310.856	0	0	-3.310.856
Zeytin Yağı (Lt)	30.638	0	0	-30.638
Zeytin Ürünleri	1.681.647	0	0	-1.681.647
Sebzeler	4.655.096	1.190.746	11.170.309	-3.464.350
Balıklar (Taze/Dondurulmuş)	4.324.170	0	0	-4.324.170
Yumurta	4.395	596.563	10.429.200	592.168
Hayvan Yemleri ve Diğer Katkı Maddeleri	27.066.257	0	0	-27.066.257
Temel ve İşlenmiş Tarım Ürünleri Genel Toplamı	95.881.566	70.832.779		-25.048.787
Diğerleri	1.461.308.689	34.655.129		-1.426.653.560
Genel Toplam	1.557.190.255	105.487.908		-1.451.702.347

Kaynak: Ticaret Dairesi

KKTC'nin AB'nin 866/2004/EC sayılı Yeşil Hat Tüzüğü kapsamında Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile gerçekleştirdiği ticaretin tarımla ilgili kalemleri Tablo 6'da görülmektedir. Buna göre 2015 yılında KKTC'nin, Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ne taze balık, yaş meyve ve tarım makineleri satışı ilk üç kalemi oluşturmaktadır. 2016 yılına bakıldığında ise taze balık, yaş sebze ve hayvan yemleri satışında önemli artış görülmektedir. Buna göre, Yeşil Hat ticaret hacmi toplamda yaklaşık yüzde 100 artarken tarımsal ürünlerin yaklaşık yüzde 500 artması tarım ürünlerinin payını bir önceki yıla göre yüzde 10,3'den yüzde 29,95'e çekmiştir.

Tablo 7: Yeşil Hat Tüzüğü Kapsamında Yapılan Satış Değerleri (TL)

Malın Cinsi	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Taze Balık	471.633	611.366	657	1.462.189	593.705	2.540.302
Yaş Sebze ve Diğer (Fiğ, Kepek vb.)	173.408	93.654	84.507	46.783	25.269	1.798.001
Hayvan Yemleri						
Yaş Meyve	294.293	507.793	461.147	20.244	55.913	73.139
Kimyevi Gübreler	0	0	0	14.869		0
Soğan (Kuru)	6.347	39.412	17.108	285.891	9.756	37.018
Bal	0	0	0	0	1.450	0
Tarım Makineleri	0	0	0	7.332	43.486	0
Tırmıklar				25.364		0

Zirai İlaç	0	0	0	3.970		0
Ara Toplam	945.681	1.252.225	563.419	1.866.642	729.579	4.448.460
Diğerleri	54.429.923	9.872.219	7.411.895	5.517.683	6.356.256	10.405.766
Tüm Satışlar Toplamı	55.375.604	11.124.444	7.975.314	7.384.325	7.085.835	14.854.226
Tarımsal Ürün Oranı (yüzde)	1,71	11,26	7,06	25,28	10,3	29,95

Kaynak: Ticaret Dairesi

Sonuç olarak, KKTC'de tarım sektörü üretici açısından ana faaliyet dalı olmaktan çok ikincil faaliyet dalıdır. Bu özelliğiyle tarımsal faaliyetler geçim sağlamaktan çok, gelir artırıcı faaliyet olarak yapılmaktadır. Tarım sektörüne henüz rekabetçi bir yapı kazandırılmadığından sektörün sanayileşmeye katkısı düşük düzeyde kalmaktadır. Ülkedeki kısıtlı doğal kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda tarımsal faaliyetlerde yüksek verime ve sürdürülebilir tarımsal kalkınmaya öncelik verilmesi önem arz etmektedir.

C. TURİZM SEKTÖRÜ

Dünya turizminde 2016 yılında, 2009 küresel ekonomik ve finansal krizinden sonra sürekli büyümesinin yedinci ardışık yılı yaşanmış ve güçlü kalmayı sürdüren uluslararası turizm talebi bir önceki yıla göre yüzde 3,9 artışla 1 milyar 235 milyon kişiye ulaşmıştır. 2016 yılında kıtalar itibarıyla turizm sektöründe yaşanan hareketlilik incelendiğinde; turist sayılarında Asya ve Pasifik Bölgelerinde yaklaşık yüzde 9, Afrika'da yüzde 8, Amerika'da yüzde 4, Avrupa'da yüzde 2 artış yaşanırken Ortadoğu'da yüzde 3,4 azalış yaşanmıştır.

2016 yılında dünyada elde edilen turizm gelirleri incelendiğinde; bir önceki yıla göre yüzde 2,01 artışla 1 Trilyon 220 Milyar Dolara ulaşıldığı görülmektedir. Turizm gelirlerinde Avrupa'nın yüzde 37 pay ve bir önceki yıla göre yüzde -0,5 düşüşle 447,3 milyar dolara ulaşarak başı çektiği görülmektedir. Avrupa'yı, yüzde 5,18 artış ve 331,2 Milyar Dolar ile Asya ve Pasifik, yüzde 2,69 artış ve 283 Milyar Dolar ile Amerika, yüzde -0,76 azalış ve 52,4 Milyar Dolar ile Ortadoğu ve son olarak ise yüzde 6,42 artış ve 31,5 Milyar Dolar ile Afrika izlemektedir.

Coğrafyamızda yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler, Avrupa ülkelerindeki ekonomik yavaşlık, hava şartlarından dolayı sezonun geç başlaması ve terör saldırıları gibi sebepler dolayısıyla olağanüstü bir dönem yaşanan Türkiye turizminde, 2016 yılında gelen ziyaretçi sayılarında yüzde 30,05 oranında bir azalma yaşanmıştır.

Son yıllarda istikrarlı büyüme gösteren KKTC turizmi; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Turizm ve Çevre Bakanlığı istatistiklerine göre; 2016 yılında da büyümüştür. 2016 yılında yolcu, konaklayan kişi ve yatak sayılarında son on yılın en yüksek rakamlarına ulaşıldığı görülmektedir.

KKTC Turizm sektörünün 2013-2016* döneminde izlediği gelişim süreci aşağıda tabloda yer aldığı şekildedir;

Tablo 8: KKTC Turizm Verileri (2013-2016) (%)

Turizm Sektörü Verileri	2013	2014	2015	2016
GSYİH İçerisindeki Payı %	8,9	8,3	9,0	8,7
Reel Büyüme Hızları %	8,7	2,6	6,1	6,5
Net Turizm Geliri (milyon \$)	613,4	679,4	697,7	739,4
Net Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Karşılama Oranı	%38,85	%41,17	%50,47	%51,01
Turistik Tesis Sayısı	130	133	140	134
Turistik Tesislere Ait Yatak Sayısı	18.108	19.340	20.393	21.543
Gelen Yolcu Sayısı (*)	1.232.753	1.366.070	1.483.244	1.577.073
Konaklayan Kişi Sayısı	713.901	804.387	924.399	941.251
Geceleme Sayısı	2.877.564	3.025.869	3.167.166	3.416.846
Ortalama Kalış Süresi (Gün)	4,0	3,8	3,6	-
Doluluk Oranı	%47,90	%47,60	%48,80	%48,60
İstihdam	12.817	12.144	-	-

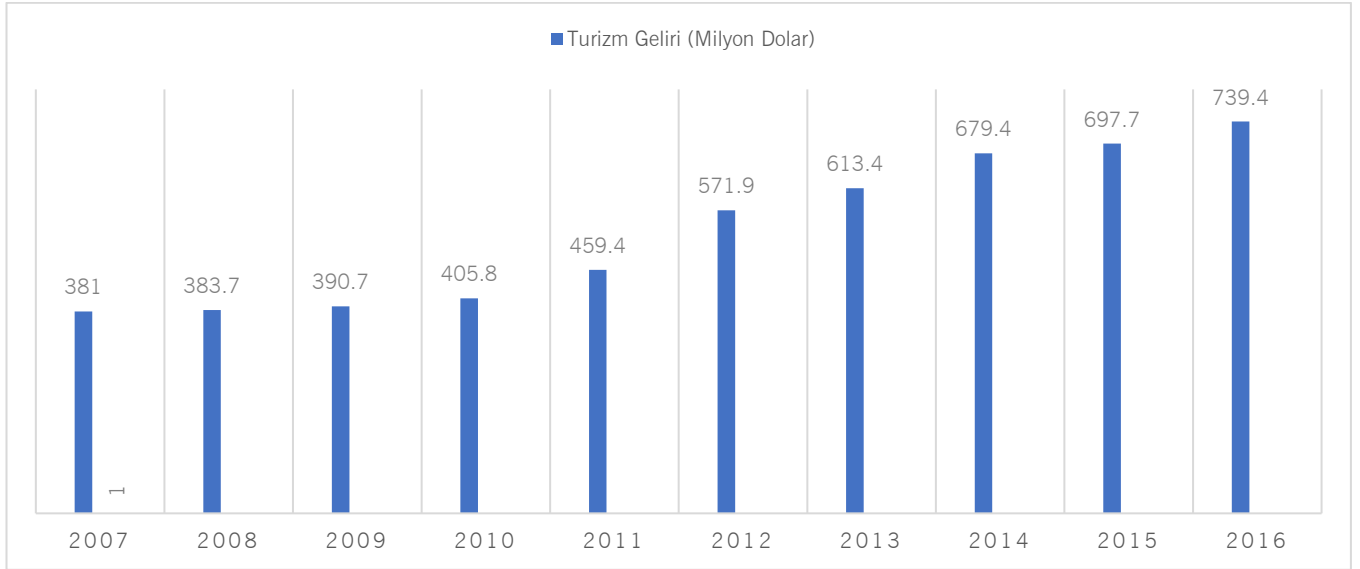
Kaynak: DPÖ, Turizm Planlama Dairesi İstatistikleri, KKTC Ekonomik Durum Raporu 2015, İstatistik Yıllığı 2015.

(*) KKTC Uyruklular Hariç, Türkiye ve Diğer Ülkelerden Gelenler.
(T) : DPÖ Tahmin.

DPÖ verileri çerçevesinde; KKTC turizm sektörünün GSYİH'daki payının "Turizm-Ticaret" ana başlığı altında "Otelcilik ve Lokantacılık" alt başlığı ile takip edildiği görülmektedir. Buna göre; 2015 yılı itibariyle Turizm sektörünün GSYİH içerisindeki payı yüzde 9,0 olarak gerçekleşmiş, 2016 yılı için ise yüzde 8,7 olarak gerçekleşmiştir.

KKTC'de 2015 yılında turizm sektörünün reel büyüme hızı yüzde 6,1 olarak gerçekleşmiş ve sektör büyümeye pozitif katkı vermeye devam etmiştir. 2016 yılı için reel büyüme artarak yüzde 6,5 olarak gerçekleşmiştir.

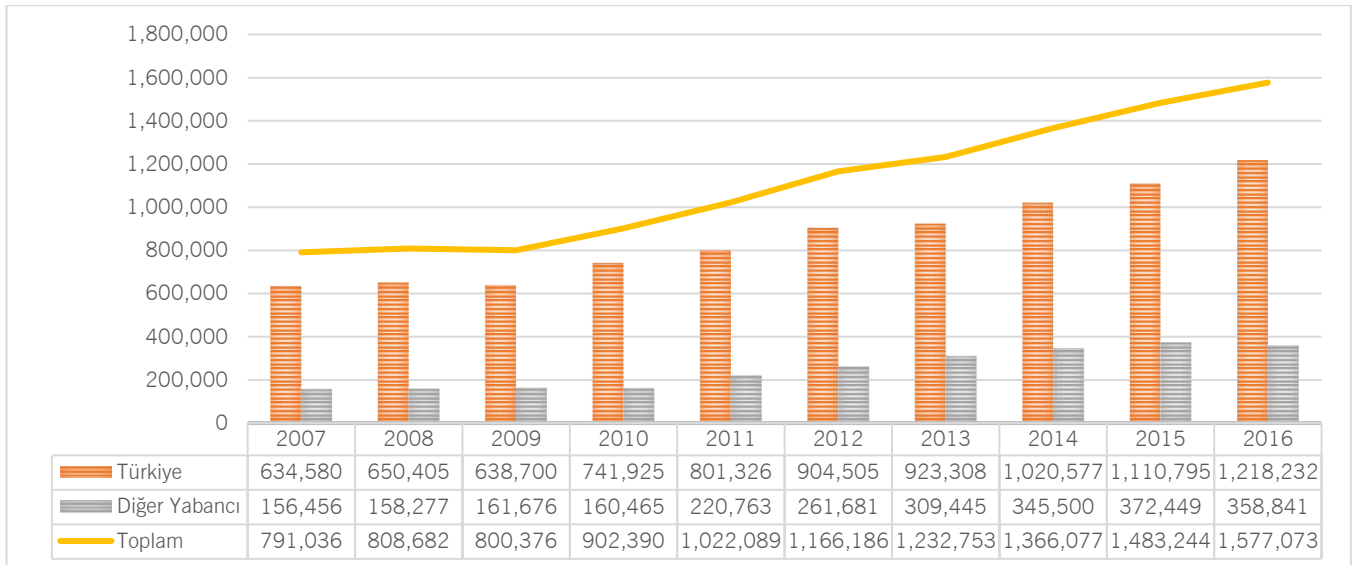
Grafik 8: Yıllar İtibariyle Elde Edilen Net Turizm Geliri (milyon Dolar)

Kaynak: DPÖ

2015 yılında 697,7 milyon Dolar olan KKTC net turizm geliri 2016 yılında yaklaşık yüzde 6 oranında artışla 739,4 milyon Dolara yükselmiştir.

Grafik 9: KKTC'ye Gelen Toplam Yolcu Sayısı

Kaynak: Turizm Planlama Dairesi İstatistikleri

KKTC uyruklu yolcular hariç gelen toplam yolcu sayıları incelendiğinde; 2016 yılında 2015 yılına göre yüzde 6,3 artışla 1.577.073 kişiye ulaşıldığı görülmektedir.

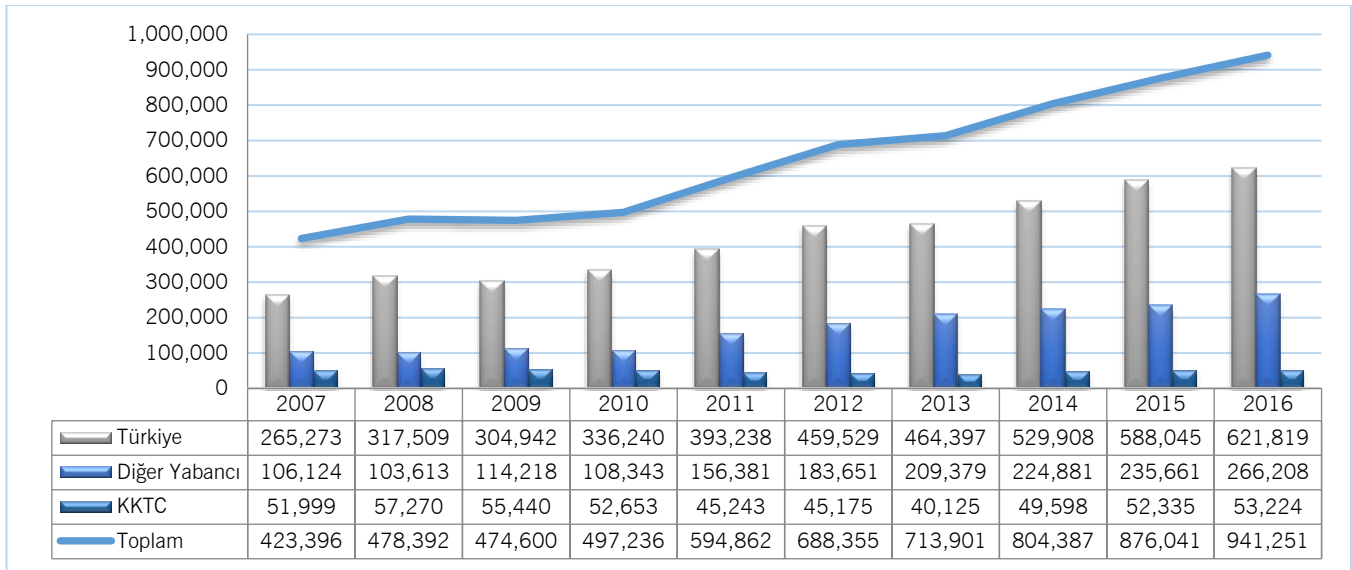
2016 yılında gerçekleşen 1.577.073 rakamı, KKTC'de son on yılın en yüksek gelen yolcu sayısı rakamı olarak istatistiklerdeki yerini almıştır. Toplam yolcu sayıları içerisinde bir önceki yıla göre Türkiye uyruklu yolcu sayılarında yüzde 9,67 oranında artış yaşanırken yabancı uyruklu yolcu sayılarında yüzde 3,65 oranında azalış yaşandığı görülmektedir.

Uyruk bazında yüzde 13'lük paya sahip olan Alman turistlerde yüzde 17,3, yüzde 15'lik paya sahip olan İngiliz turistlerde yüzde 5,7 azalış yaşandığı görülürken, Ortadoğu ve İskandinavya ülkelerinden gelen turistlerin KKTC'de payını artırdığı görülmektedir.

KKTC'de yer alan turistik tesis sayısı incelendiğinde; KKTC'de 2016 yılında 134 turistik tesisin yer aldığı görülmektedir. Yatırımı tamamlanmış ancak henüz işletme belgesi almamış 7 tesis ile birlikte toplam sayının 141'e ulaştığı görülmektedir.

KKTC'de 2016 yılında bir önceki yıla göre yüzde 7,44 artışla 941.251 kişinin konakladığı görülmüştür. Söz konusu rakamın içerisinde yüzde 28 paya sahip olan diğer yabancıların artış oranı yüzde 12,96, yüzde 66 paya sahip olan Türk vatandaşlarının artış oranı ise yüzde 5,74'tür.

Grafik 10: KKTC'de Konaklayan Kişi Sayısı

Kaynak: Turizm Planlama Dairesi

KKTC'de konaklama ve gelen yolcu sayılarına paralel olarak geceleme sayılarında da artışlar yaşanmış olup 2016 yılında yapılan gecelermelerde 2015 yılına göre yüzde 7,88 artış yaşanarak 3.416.846 kişiye ulaşılmıştır. 2016 yılında yabancı uyrukluların gecelermelerinde bir önceki yıla göre yüzde 9,35 oranında artış yaşanmış, Türk vatandaşlarının gecelermelerinde ise yüzde 6,62'lik bir artış yaşanmıştır.

Gelen yabancı sayısında azalış yaşanırken konaklama ve geceleme sayılarında artış yaşanması yabancılar için ortalama kalış süresinin uzadığını göstermektedir.

KKTC'de tesislerin doluluk oranının yıllar itibariyle yükselişe geçtiği ancak 2016 yılında 2015 yılına göre düşüş yaşandığı görülmektedir. 2007 yılı itibariyle yüzde 32,50 olan doluluk oranının 2013 yılında yüzde 47,90'a, ulaşip 2015 yılında ise yüzde 48,80 oranı ile en yüksek değerini yakaladığı 2016 yılında ise yüzde 48,6 ya düştüğü görülmektedir.

Avrupa ülkelerinde 2016 yılı ortalama otel doluluk oranının yüzde 70,4, Ortadoğu ülkelerinde ise yüzde 66,2 olduğu göz önüne alındığında²⁷ KKTC doluluk oranlarının oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Tesislerin doluluk oranının düşük kalması turizm yatırımcılarını bölgede yatırım yapmaya çekimser kılmakta ancak gelen turist sayılarındaki artışın konaklama süresi ile paralel şekilde artmasının sağlanması ile doluluk oranının da artış göstereceği dolayısıyla yeni yatırımların yapılabileceği değerlendirilmektedir.

²⁷ STR Global Aralık 2016 Raporu sayfa 5.

Yatırıma açılan Bafra - İskele Turizm Bölgesinde program dönemi öncesinde yaklaşık 3.000 yatak kapasiteli iki adet otel yatırımı gerçekleştirilmişken, mevcut iki adet inşaat halinde olan otel yatırımına bir tane daha eklenmiştir. Ancak Bafra – İskele Bölgesi düşük mevcut yatak kapasitesi ile tam anlamıyla global bir turizm destinasyonu olamamıştır.

Gerek yatırımcılar ve gerekse ülkeye gelen turistler ile yine program döneminde anket çalışmaları yapılmış ve bu anket çalışmalarının da ilk verileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Yatırımcılar yatırım iklimi açısından bürokratik yavaşlıktan şikayet ederken gelen turistler ise en çok çevre kirliliğinden şikayet etmiştir.

Nitelikli turizm tesisleri ve yatak kapasitesine rağmen çevre şartlarının kötü oluşu gelen turistlerin tesis dışında çıkmaması ve dolayısıyla ülkeye daha az döviz bırakması sonucunu da beraberinde getireceği göz önüne alındığında, çevre ve altyapıya ilişkin yatırımların hızlandırılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, gelen turist sayısı ve dolayısıyla turizm gelirinde program dönemi boyunca yaşanan artış turizm sektörüne ve pek tabi KKTC ekonomisine ciddi katkılar sağlamıştır. Bununla birlikte sektörün diğer sektörlerle ve KKTC geneline olan katkısının araştırılarak artırılmasına önümüzdeki program döneminde yoğunlaşılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Yükseköğretim Sektörü

Klasik bir ada ekonomisi görünümü sergileyen KKTC’de hizmet sektörü büyük önem arz etmektedir. Hizmet sektörü içinde ise yükseköğretim sektörü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup, aynı zamanda ülke ekonomisi açısından da lokomotif vazife gören bir sektördür. Dünyada da aynı şekilde yükseköğretimdeki arz (devlet, özel ve vakıf yükseköğretim kurumları ile) ve talebin süratle arttığı gözlemlenmektedir. OECD’nin yayınladığı rakamlar çerçevesinde; dünyada 1970 yılında 32,5 milyon üniversite öğrencisi varken 2000 yılında bu sayı 100 milyona yaklaşmıştır. 2025 yılına ilişkin tahminlere göre bu sayının 263 milyona ulaşması beklenmektedir. Bu rakamlar yükseköğretime olan talebin hızla arttığını açıkça ortaya koymaktadır.

Yükseköğretime olan talebin hızla artmasının nedenleri şu şekilde sıralanabilir;

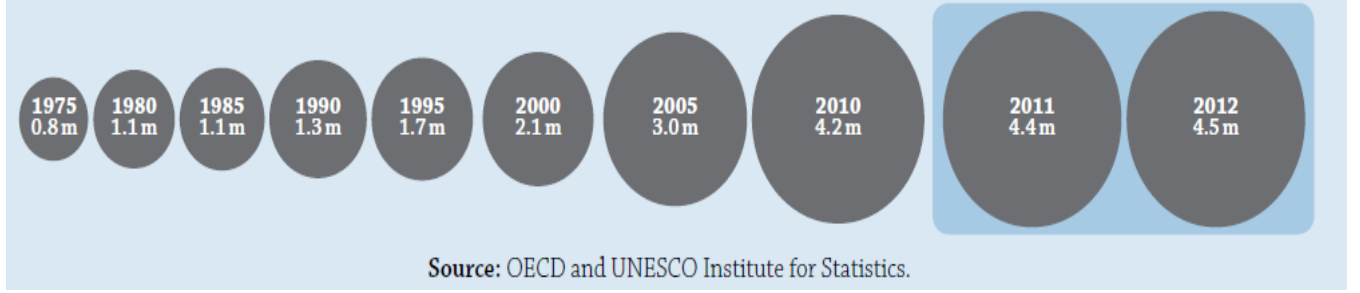
- Bilgi toplumuna geçişle birlikte iyi eğitilmiş insan gücüne ihtiyaç da artmaktadır. Bu çerçevede bireyler iyi eğitim alarak kendilerine iyi bir gelecek kurabileceklerine inanmaktadırlar. Bu da yükseköğretime olan talebi artırmaktadır.
- Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfus artmaktadır. Bu ülkelerde yaşanan nüfus artışıyla birlikte yükseköğretim çağındaki nüfus da artış gösterdiğinden yükseköğretime olan talep de artmaktadır.
- Yeni bir öğrenci kategorisi oluşmaktadır. Geleneksel öğrencilerden farklı olarak değişik yaş gruplarından meslek ve iş değiştirmek isteyen kişiler öğrenim görmek üzere yükseköğretim kurumlarına başvurmaktadırlar.

Dünyada yükseköğretime olan talep artışına paralel olarak KKTC’de de yükseköğretim sektörü büyümektedir ve 2016-2017 öğretim yılı itibarıyla 93.2523 öğrenci sayısına ulaşmıştır. 2015-2016 eğitim öğretim yılına kıyasla 2016-2017 yılında öğrenci sayılarında yüzde 9 artış sağlanmıştır.

Üniversite öğrencilerinin sayısının artmasıyla birlikte kendi ülkeleri dışında eğitim gören öğrenci sayısında da artış yaşanmaktadır. OECD verilerine göre, 2005 yılında kendi ülkeleri dışında bir ülkede öğrenim gören 3 milyon öğrenci varken, bu sayı geçen 7 yıl içinde yüzde 50 oranında artarak, 4,5 milyona ulaşmıştır. Bugün itibarıyla bu sayının 8 milyon olduğu dikkate alınırsa, yurtdışında eğitim alan öğrenci sayısının her yıl daha da arttığı ve ülkelerin dışardan öğrenci çekmek için çeşitli yatırım, tanıtım ve özellikle teşvik faaliyetlerine giriştiği anlaşılmaktadır.

1990’lı yıllarda çok büyük önem arz etmeyen uluslararası öğrenci piyasası, günümüzde hem dünyanın en gelişmiş ekonomilerinin hem de gelişmekte olan ülkelerin üzerinde önemle durduğu ve stratejik yatırımlar yaptığı bir sektör haline gelmiştir. Yabancı öğrenci sayısının artırılması, ülkeler için sadece önemli bir ekonomik faktör olarak görülmeyle kalmayıp, politik, sosyal ve kültürel açıdan da değer taşıyan bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bu bakımdan da ülkeler arasında konuya ilişkin yoğun bir yarış süregelmektedir.

Grafik 11: Kendi Ülkeleri Dışında Eğitim Gören Öğrenci Sayıları

Dünya üzerinde yükseköğretim pazarından en fazla pay alan ilk beş ülke Amerika Birleşik Devletleri (%16), İngiltere (%13,0), Almanya (%6), Fransa (%6) ve Avusturya'dır (%6,1). Pazardaki uluslararası öğrencilerin geldikleri ülkelerarası dağılım incelendiğinde en fazla uluslararası öğrencinin geldiği ilk 15 ülke arasında; Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Kore, Almanya, Malezya, Kanada, Fransa, Japonya, Vietnam, Fas, Türkiye, İtalya, Hong Kong, Polonya ve Rusya Federasyonu vardır.

Tüm OECD ülkeleri arasında Amerika Birleşik Devletleri, yüksek lisans ve doktora düzeyinde (toplamın yüzde 26'sı) en çok sayıda uluslararası öğrenciyi ağırlamaktayken, bunu Birleşik Krallık (%15), Fransa (%10), Almanya (%10) ve Avustralya (%8) izlemektedir.

Öğrencileri yurt dışında öğrenim görmeye iten faktörler arasında kendi ülkelerindeki yükseköğrenim imkânlarını niceliksel ve/veya niteliksel olarak yeterli görmemeleri yer almaktadır. Bu durum, kendi ülkelerindeki yükseköğrenim kurumlarının kapasitesiyle, üniversiteye giriş koşullarıyla veya gelecek kariyer planlarında tercih ettikleri çalışma imkânlarıyla ilintili olabilmektedir. Bu öğrencilerin ülke tercihlerini belirleyen temel faktörler ise eğitim dili, kalitesi, eğitim ücreti ve vize uygulamaları olarak sıralanabilir.

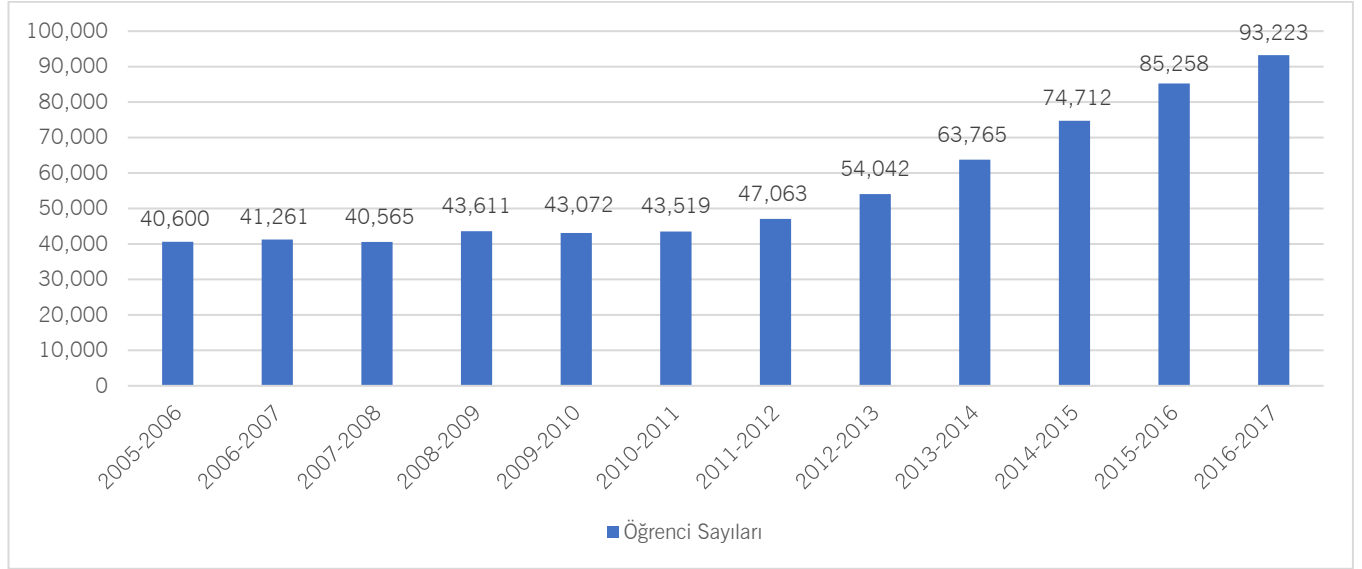
Kendi ülkeleri dışında eğitim almak isteyen öğrenci sayısının her geçen gün artıyor olması KKTC için büyük öneme sahip olan yükseköğretim sektörünün daha da gelişmesi için yeni bir takım fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatları ülke ekonomisinde katma değere dönüştürmek için ülkenin yükseköğretim stratejisinin oluşturularak bu strateji çerçevesinde tüm kurumlarının ortak hareket etmesi gerekmektedir.

Ülke için büyük öneme sahip bu sektörün sürdürülebilirliğini sağlamak ve ülke ekonomisine katkısını artırmak için atılması gereken ilk adım eğitim kalitesinin artırılmasıdır. Bunun yanı sıra ayrıca gerekli kaynak girdilerinin (nitelikli öğrenci, nitelikli akademisyen, nitelikli altyapı vb.) mevcudiyetinin ve sürekliliğinin sağlanması, üniversiteleri merkez alan araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin artırılması, güçlü bir araştırma altyapısı oluşturularak dünyaya entegre edilmesi ve bilgi ekonomisi tabanlı girişimciliğin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu tespitlerden ve dünyada yükseköğretimde geline noktanın hareketle, KKTC yükseköğretim sektörünün küresel rakiplerle yarışmak zorunda olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Tüm bu unsurlar, KKTC üniversitelerinin birbirlerine rakip değil, ortak olmalarını, KKTC'nin tüm paydaşları ve toplumuyla birlikte "tek bir kampüs" şeklinde ele alınmasını ve geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Özellikle yüksek lisans veya doktora düzeyindeki uluslararası öğrenciler, başlangıçta öğrenci olarak ve daha sonra potansiyel araştırmacı veya nitelikli profesyoneller olarak, ev sahibi ülkedeki araştırma ve geliştirme çalışmalarına katkıda bulunabilmektedir. Özellikle doktora öğrencileri, bir ülkenin araştırma görevlilerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğundan söz konusu kesime yönelik gerek üniversitelerin gerek Bakanlığın teşvik edici politikalar geliştirmesi önem arz etmektedir.

KKTC'de yükseköğretim sektöründe 2005-2011 yılları arasındaki eğitim dönemlerinde 40 bin kadar öğrenci öğrenim görürken, 2011 yılından itibaren öğrenci sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. Son 6 yılda KKTC öğrenci sayısı yaklaşık iki kat artarak ciddi bir başarı göstermiştir. 2015-2016 yılı eğitim öğretim döneminde öğrenci sayısı 85.258 iken, 2016-2017 yılında bu sayı yüzde 9,3 artarak 93.223 öğrenciye ulaşmıştır.

Grafik 12: Yıllar İtibariyle Öğrenci Sayısı

Kaynak: KKTC MEB

KKTC'de 16 üniversite (Atatürk Öğretmen Akademisi hariç) faaliyet göstermektedir. Bu üniversitelerden ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü ve İTÜ Kuzey Kıbrıs Türkiye'de faaliyet gösteren üniversitelerin KKTC'de açtıkları kampüslerdir. DAÜ ve LAÜ vakıf üniversitesi niteliğinde olup, KKTC bütçesinden katkı almaktadır.

Tablo 9: 2005-2016 Yılları Arasındaki Üniversite Öğrenci Sayıları

DÖNEM	DAÜ	YDÜ	LAÜ	GAÜ	ODTÜ KKK	UKÜ	İTÜ	AKÜ N	BUN (KİU)	GÜ	KAÜ	KISB Ü	UFÜ	KS TU	TOPLAM
2005-06	15.091	10.843	2.997	4.898	376	3.444									41.865
2006-07	12.545	11.157	3.043	4.590	674	3.280									38.799
2007-08	14.556	15.385	3.406	5.093	1.024	4.025									43.489
2008-09	13.980	19.340	3.773	5.033	1.278	4.503									47.907
2009-10	12.418	16.310	3.349	5.051	1.486	4.714									43.328
2010-11	11.835	16.247	2.720	5.975	1.481	5.003									43.261
2011-12	12.672	16.855	2.738	6.775	1.653	6.328	42								47.063
2012-13	13.636	20.042	3.303	8.476	1.902	7.972	95	68							55.494
2013-14	16.054	21.467	3.844	10.751	2.188	7.936	112	374							62.726
2014-15	19.115	25.068	5.412	13.096	2.407	8.674	143	639	270	665					75.489
2015-16	19.730	27.025	7.057	15.334	2.637	11.070	244	786	399	182	38	59			84.561
2016-17	19.566	26.077	9.167	17.251	2.918	15.038	344	691	301	1.218	106	397	67	82	93.223

Tablo 10: 2005-2016 Yılları Üniversite Öğrenci Sayıları

DÖNEM	DAÜ	YDÜ	LAÜ	GAÜ	ODTÜ KKK	UKÜ	İTÜ	AKÜ N	BUN (KİU)	GÜ	KAÜ	KISB Ü	UFÜ	KST U	TOPLAM
2005-06	15.091	10.843	2.997	4.898	376	3.444									41.865
2006-07	12.545	11.157	3.043	4.590	674	3.280									38.799
2007-08	14.556	15.385	3.406	5.093	1.024	4.025									43.489
2008-09	13.980	19.340	3.773	5.033	1.278	4.503									47.907
2009-10	12.418	16.310	3.349	5.051	1.486	4.714									43.328
2010-11	11.835	16.247	2.720	5.975	1.481	5.003									43.261
2011-12	12.672	16.855	2.738	6.775	1.653	6.328	42								47.063
2012-13	13.636	20.042	3.303	8.476	1.902	7.972	95	68							55.494
2013-14	16.054	21.467	3.844	10.751	2.188	7.936	112	374							62.726

2014-15	19.115	25.068	5.412	13.096	2.407	8.674	143	639	270	665					75.489
2015-16	19.730	27.025	7.057	15.334	2.637	11.070	244	786	399	182	38	59			84.561
2016-17	19.566	26.077	9.167	17.251	2.918	15.038	344	691	301	1.218	106	397	67	82	93.223

2016-2017 eğitim öğretim yılında KKTC’de öğrenim gören öğrencilerin 52.112’si Türkiye Cumhuriyeti uyruklu, 13.573’ü KKTC uyruklu, 27.538’i ise 3. ülkelerden gelen öğrencilerden oluşmakta olup, bu verilere göre öğrencilerin yüzde 56’sı Türkiye Cumhuriyeti’nden yüzde 29’u 3. ülkelerden yüzde 15’i ise KKTC uyruklu öğrencilerden oluşmaktadır. Geline bu noktada 3. ülkelerden gelen öğrenci sayısının yüzde 8’lerden yüzde 29’a çıktığı görülmektedir. Türkiye’den gelen öğrenci sayısının toplam içindeki oranı azalmakla birlikte, Türkiye’de açılan yeni devlet ve vakıf üniversitelerine rağmen artmaya devam etmesi önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Tablo 11: Ülkelere Göre Öğrenci Sayıları

TC		KKTC	3. ÜLKE	TOPLAM	TOPLAM İÇİNDEKİ PAYI (YÜZDE) SIRAYLA			
2007-08	29.191	10.660	3.638	43.489	67	25	8	100
2008-09	33.202	10.646	4.059	47.907	69	22	8	100
2009-10	30.264	9.251	3.813	43.328	70	21	9	100
2010-11	28.435	9.845	4.981	43.261	66	23	12	100
2011-12	29.359	10.096	7.608	47.063	62	21	16	100
2012-13	31.968	11.833	11.643	55.444	58	21	21	100
2013-14	34.858	12.658	15.210	62.726	56	20	24	100
2014-15	41.694	13.668	20.127	75.489	55	18	27	100
2015-16	46.937	13.706	23.918	84.561	56	16	28	100
2016-17	52.112	13.573	27.538	93.223	56	15	29	100

Yükseköğretim Sektörünün Ekonomiye Katkısı

Öğrenci sayısındaki artış ekonomik anlamda da büyük önem arz etmektedir. Devlet Planlama Örgütü’nden edinilen rakamlara göre son üç yıl içerisinde yükseköğretim sektörünün KKTC ekonomisine getirisini düzenli bir şekilde artış göstermiştir. 2014 yılı içerisinde sektörün bütçeye katkısı 589.8 milyon Dolar olurken, bu rakam 2015 yılında 636.2 milyon Dolar çıkmış, 2016 yılında ise 694.8 milyon Dolar ulaşmıştır. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere, yükseköğretim sektörü ekonomiye katkısı nedeniyle KKTC’de oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu denli önemli bir sektörün ülke ekonomisine katkısının daha da artırılmasına yönelik 2016 yılı içerisinde bazı projeler hayata geçirilmiştir. Bunlar aşağıdaki gibidir.

2016 yılında gerçekleştirilen faaliyetler;

Yükseköğretim sektörü ile ilgili temel çalışmalar 2016-2018 Yapısal Dönüşüm Programı çerçevesinde yapılmıştır. Bu çerçevede adaya daha çok öğrenci çekebilmek amacıyla öğrenim kalitesini artırmaya yönelik politikalar, tanıtımla ilgili faaliyetler ve akademik araştırmaların desteklenmesine yönelik çalışmalar gibi pek çok alan desteklenmiştir.

Sayılan amaçlara hizmet etmek maksadıyla T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi (KEİ) tarafından 2016 yılında;

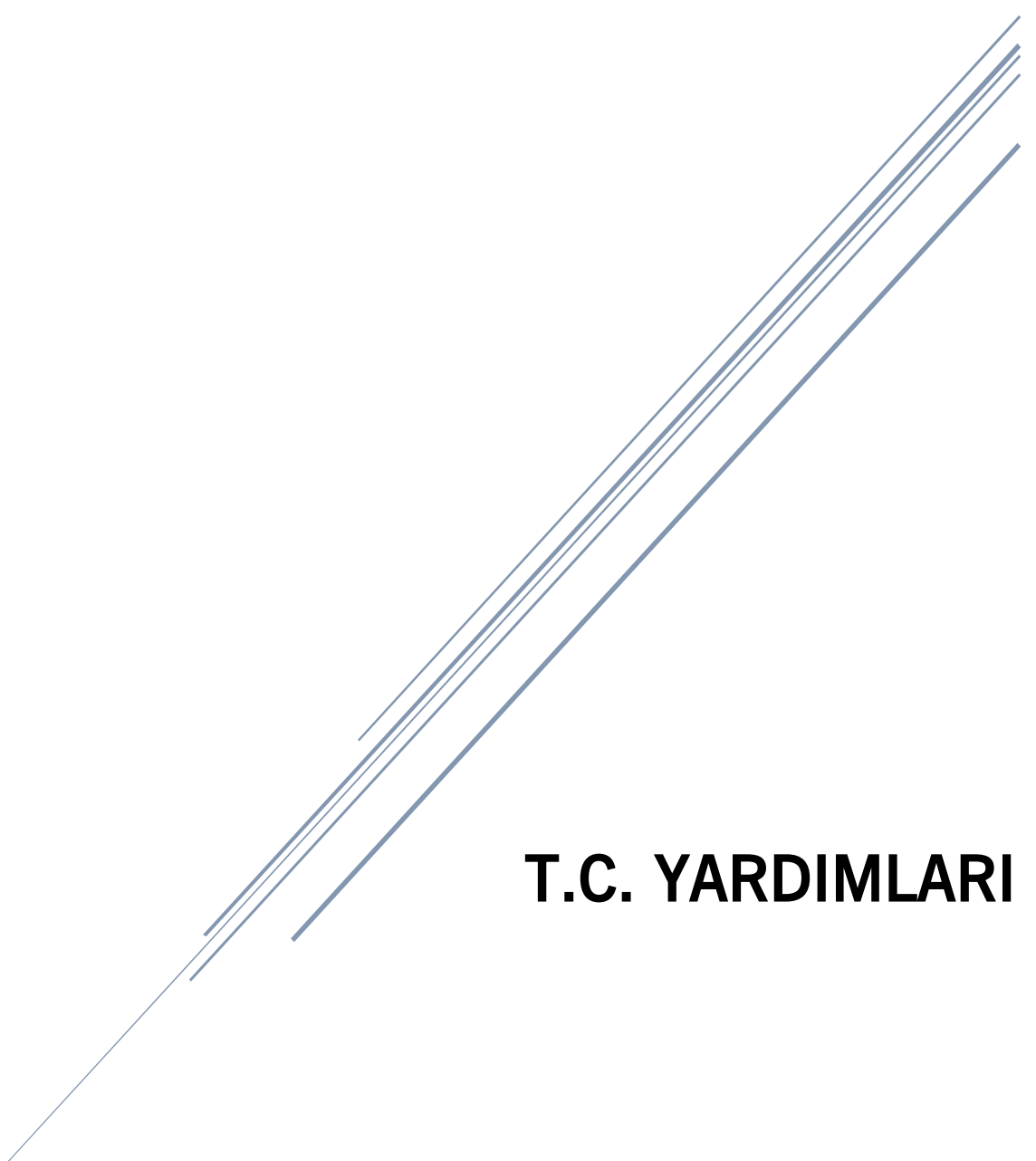
- Üniversitelerin Ortak Tanıtımı kapsamında projeler,
- Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı kapsamında yürütülen faaliyetler,
- Lefke Avrupa Üniversitesi ile Doğu Akdeniz Üniversitesi’nin gelişmesine katkı sağlayacak projeler,
- Üniversitelerin Laboratuvar Geliştirme Projeleri,
- ODTÜ ve İTÜ’nün Kuzey Kıbrıs Kampüsü Giderlerine Katkı Projeleri,
- Üniversite öğrencilerine yönelik yurt yapımı finansmanlarına faiz destek projeleri ve

- Üniversitelerin bilimsel ve teknolojik araştırma projeleri, muhtelif panel, kongre, çalıştay ve organizasyon düzenlemeleri desteklenmiş olup, bu kapsamda 2016 yılında yükseköğretim sektörüne Türkiye Cumhuriyeti finansmanı ile toplamda 32 milyon TL kaynak kullandırılmıştır.

Tüm bu gerekçelerle KKTC yükseköğretim stratejisinde daha özerk, hesap verebilir, şeffaf, kaliteli ve uluslararası kimliği yüksek bir yükseköğretim sistemi hedef alınmalı ve bütün paydaşların aktif katılımı ile süreç yönetilmelidir. Bu yönetim sürecinde de başta yasa yapıcılar, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, YÖDAK ve üniversiteler olmak üzere tüm toplum kesimlerine önemli görevler düşmektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Devlet Planlama Örgütü. (2017). *2016 İstatistik Yıllığı*. <http://www.devplan.org/ISTYILLIK/IST-YILLIK-2016.pdf> adresinden alındı
- Gazetesi, H. (2016, Ekim 11). Türkiye ve KKTC'den dev enerji anlaşması. <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-ve-kktcden-dev-enerji-anlasmasi-40246103> adresinden alındı
- KKTC Elektrik Mühendisleri Odası. (2016). *Enerjide Enterkonnekte Çalışma Raporu*. Ağustos 2017 tarihinde <http://www.ktemo.org/uploads/documents/Rapor.pdf> adresinden alındı
- KKTC Milli Eğitim Bakanlığı. (2016). *2015-2016 İstatistik Yıllığı*. 2017 tarihinde <http://eohd.mebnet.net/sites/default/files/2015-16IstatistikYilligi.pdf> adresinden alındı
- KKTC Milli Eğitim Bakanlığı. (2017). *2016-2017 İstatistik Yıllığı*. 2017 tarihinde http://eohd.mebnet.net/sites/default/files/2016-2017_IstatistikYilligi_201701.pdf adresinden alındı
- KKTC Ticaret Dairesi. (tarih yok). 2016 İhracat Verileri. <http://www.ticaret.gov.ct.tr/Portals/1065/Raporlar/%C4%B0statistik/01-Gdtr/01-ih/01-ih/Ocak-Aral%C4%B1k-2016-ih.pdf> adresinden alındı
- KKTC Ticaret Dairesi. (tarih yok). İthalat İstatistik Raporu. <http://www.ticaret.gov.ct.tr/Portals/1065/Raporlar/%C4%B0statistik/01-Gdtr/01-ith/01-ith/Ocak-Aral%C4%B1k-2016-ith-2-2016.pdf> adresinden alındı
- KTTO. (2017). Yeşil Hat Ticareti İstatistikleri. KKTC. <http://www.ktto.net/yesil-hat-ticareti-istatistikleri-2/> adresinden alındı
- OECD. (2016). *Education at a Glance 2016*. 2017 tarihinde http://download.ei-ie.org/Docs/WebDepot/EaG2016_EN.pdf adresinden alındı
- OECD. (2017). *Education at a Glance 2017*. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/education/education-at-a-glance-2017_eag-2017-en#.WpQFXOjFJPY adresinden alındı
- Postası, K. (2016, Aralık 26). Son İki Ayda Elektrige Toplam Zam Yüzde 45'e Ulaşıyor! Lefkoşa. <http://www.kibrispostasi.com/son-iki-ayda-elektrige-toplam-zam-yuzde-45e-ulasiyor!-261220> adresinden alındı
- T.C. KEİ Ofisi. (2017, Eylül). Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi - Ekonomik Program. <http://www.kei.gov.tr/ekonomik-program/> adresinden alındı
- Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı. (2017). *2017 Tarım Master Planı*.
- TEPAV. (2012). *KKTC Enerji Sektörünün Kurumsal ve Fonksiyonel Analizi*. Ekim 06, 2017 tarihinde http://www.tepav.org.tr/upload/files/1455006727-2.KKTC_Enerji_Sektorunun_Kurumsal_ve_Fonksiyonel_Analizi.pdf adresinden alındı
- Turizm Planlama . (2016). Turizm İstatistikleri. <http://www.tpd.gov.ct.tr/Turizm%C4%B0statistikleri.aspx> adresinden alındı

T.C. YARDIMLARI

Kıbrıs Türkü'nün Kıbrıs adasında varlığının sağlam temellere dayanması amacıyla, Türkiye Cumhuriyeti, geçmişİ İngiliz dönemine kadar uzanan bir tarihten itibaren Kıbrıs Türkü'ne yardımda bulunmaktadır. Başlangıçta, teknik ve aynı nitelikte olan bu yardım, 1963 yılında yaşanan ve tarihe Kanlı Noel olarak geçen olaylardan sonra, daha hayati bir şekil almıştır. Kutlu Barış Harekâtına kadar olan dönemde Kızılay tarafından insani yardımlar yapılmış ve Türk Yönetimine de fonksiyonlarını devam ettirmesi amacıyla önemli katkılar yapılmıştır. 1964-1974 yılları arasında Kıbrıs Türk Yönetimi tarafından oluşturulan bütçenin %90'ı T.C. yardımlarından oluşmaktadır. (Sonan, 2014)

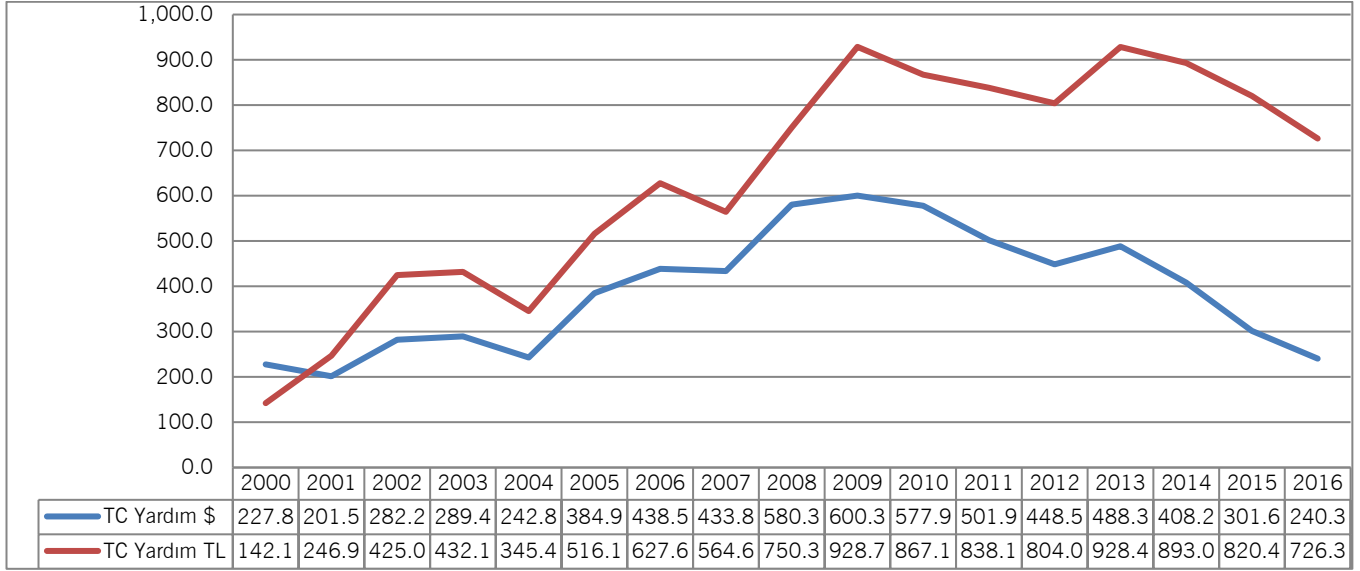
Barış Harekâtından sonra ise önce Kıbrıs Türk Federe Devletinin kurulması ve daha sonra KKTC'nin ilanı ile yardımların niteliği "devlet inşa edici (State Building)" yardıma evrilmiştir. 1997 yılına kadar yapılan yardımların tamamı hibe niteliğinde iken bu tarihten itibaren ise hibe ve kredi olarak yapılmıştır. 2001 yılından itibaren yardım ilişkisi yeni boyut kazanmış ve yardımlar üçer yıllık ekonomik programlara bağlanarak yapılmaya başlanmıştır. 2010 yılına kadar uygulanan programlarla ilgili olarak hem uygulanma hem de belirlenen T.C. yardımlarının yeterli olmayıp ilave yardıma ihtiyaç duyulması açısından başarılı olmadığı söylenebilir. Bu başarısızlığın ve küresel finansal krizin de etkisiyle 2009 yılı mali ve ekonomik açıdan oldukça zor geçmiş ve T.C. yardımlarının önemli bir kısmı bütçe açığını kapatmak için kullanılmıştır.

2010 yılından itibaren uygulanan ekonomik programların odağında, önceki dönemlerden alınan derslerin etkisiyle; mali disiplinin sağlanması, özel sektörün güçlenmesi ve kamunun ekonomideki rolünün azaltılarak etkin ve verimli kamu hizmeti vermesi yer almaktadır. 2010-2012 Kamunun Etkinliğinin ve Rekabet Gücünün Artırılması Programı mali disiplin açısından ve bazı yapısal reformların yapılması açısından görece başarılı bir dönem olmakla birlikte, 2013-2015 Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı mali disiplin açısından başarılı ancak yapısal reformların yapılması açısından yetersiz bir dönem olarak değerlendirilebilir. 2016-2018 Yapısal Dönüşüm Programının ilk yılı olan 2016 yılının 6 ay gecikmeyle girmesine rağmen mali göstergelerin olumlu olması azımsanmayacak bir başarı olsa bile, reformlarda yeterli ilerleme yine sağlanamamıştır. Mali disiplin ülke ekonomisi için önemli bir gösterge olmakla birlikte, mali disiplin güçlü bir ekonominin tamamlayıcı bir unsuru olabilir. Güçlü bir ekonomiye ulaşmak için ise yapısal reformlara duyulan ihtiyaç açıktır. Aksi durumda ileride karşılaşılabilecek bir ekonomik kriz veya durgunluk döneminde mali disiplin tekrar sekteye uğrayabilir.

Bu bölümde Türkiye'den aktarılan kaynağın zaman içerisindeki seyri ve bu kaynak ile gerçekleştirilen projelere yer verilmiştir. 2002-2016 döneminde gerçekleşen yardımlar Tablo:1 ve 2'de yer almaktadır. Buna göre kullanılan yardımların yıllık toplam tutarı; 2002 yılındaki 282 milyon \$ seviyesinden 2009 yılında 600 milyon \$ seviyesine ulaşmış, 2016 yılında ise 240 milyon \$'a düşmüştür.

Yardımların TL ve \$ cinsinden gelişimi aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. Türkiye'den Su Getirme Projesi kapsamında yapılan harcamalar hariç 2016 yılında KKTC'ye 1 milyar 404 milyon TL kaynak tahsis edilmiş olup, bu kaynağın 726 milyon TL'si harcamaya dönüşmüştür. Ayrılan kaynağın etkin bir şekilde harcamaya dönüşmemesinin temelinde; ekonomik programın geç yürürlüğe girmesi, 2014 yılından itibaren Ekonomik Program kapsamında yer alan reformların hayata geçirilmemesi neticesinde Reform Destekleme Ödeneğinin kullanılamaması ve yıllara sari yatırımların devreden tutarları yer almaktadır.

Grafik 1: T.C. Yardımlarının Gelişimi (milyon TL & milyon \$)

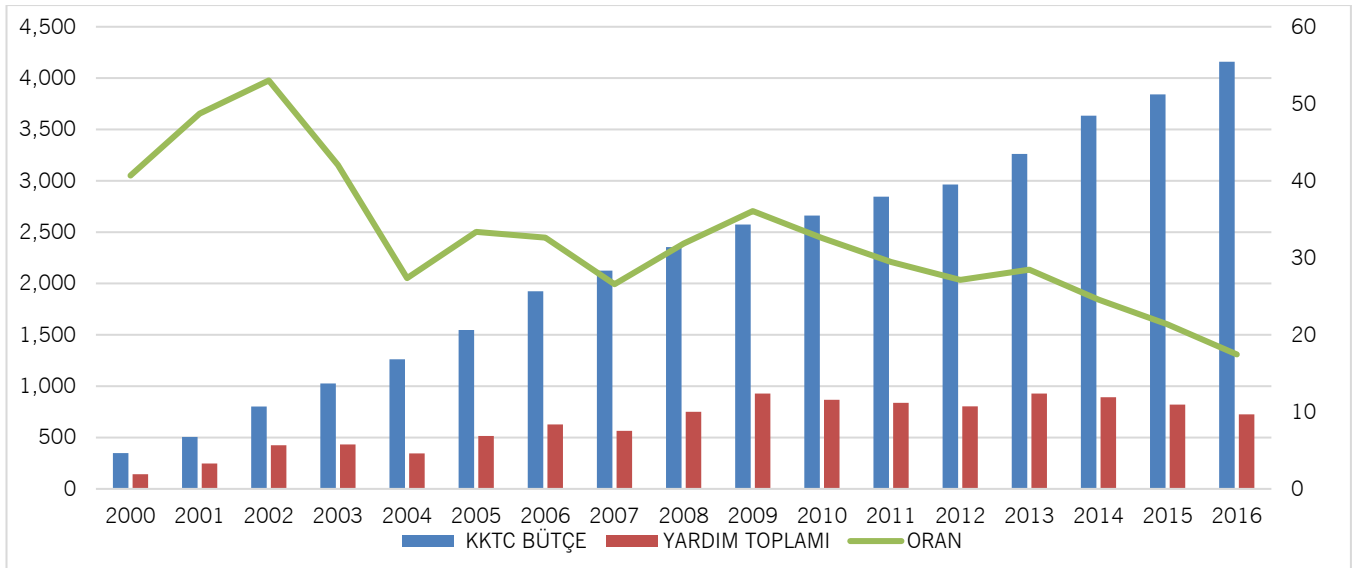

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Yardım tutarı 2009 yılında en yüksek seviyesi olan, 928,7 milyon TL'ye (600 milyon \$) ulaşmış, 2010-2012 döneminde ise, uygulanan Ekonomik Program neticesinde bütçe açıklarında yaşanan iyileşmeye paralel olarak yıllık ortalama 836 milyon TL (509 milyon \$) olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik krizle mücadele programı olan 2010-2012 dönemi Programı mali disiplini sağlamak ve bir an önce ekonomiyi ayağa kaldırmak amacına yönelik hazırlandığından, ilk yıllarda bütçe açığına daha fazla yardım yapılması öngörülmüş, bu dönem kendi içinde azalan bir seyir takip etmiştir. 2013-2015 dönemi Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programında yardım miktarı azalan bir seyir izlemiş ve ortalama harcama 880 milyon TL olurken, dolar bazında ise 399 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise yardım miktarı yukarıda açıklanan nedenlerin etkisiyle son dönemin en düşük düzeyi olan 726 milyon TL (240 milyon \$) olmuştur.

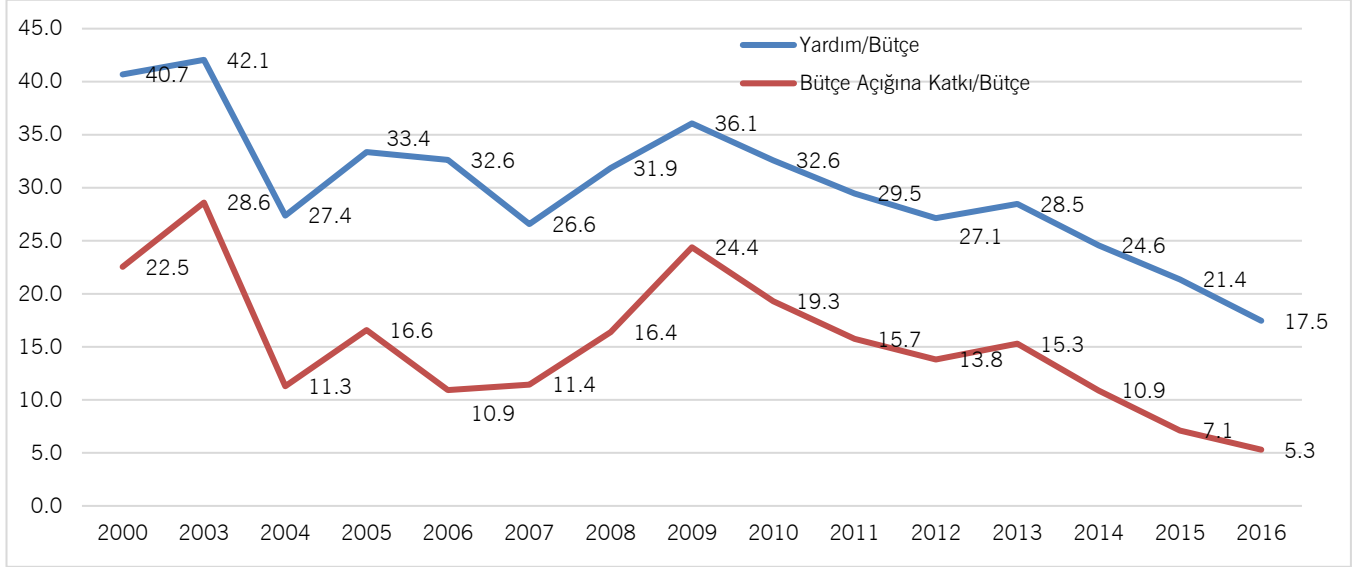
Uluslararası finansmana erişimin önündeki engeller T.C. yardımları aracılığıyla KKTC için önemli bir fırsat sunmaktadır. Ayrıca, bu yöntemle bütçe açığı finansmanı için duyulan ihtiyacın iç borçlanma yoluyla karşılanmaması, ekonomideki "dışlama etkisi"ni ortadan kaldırmaktadır.

Grafik 2: T.C. Yardımlarının KKTC Bütçesine Oranı

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Grafik 3: T.C. Yardımlarının Bütçe İçindeki Yeri (%)

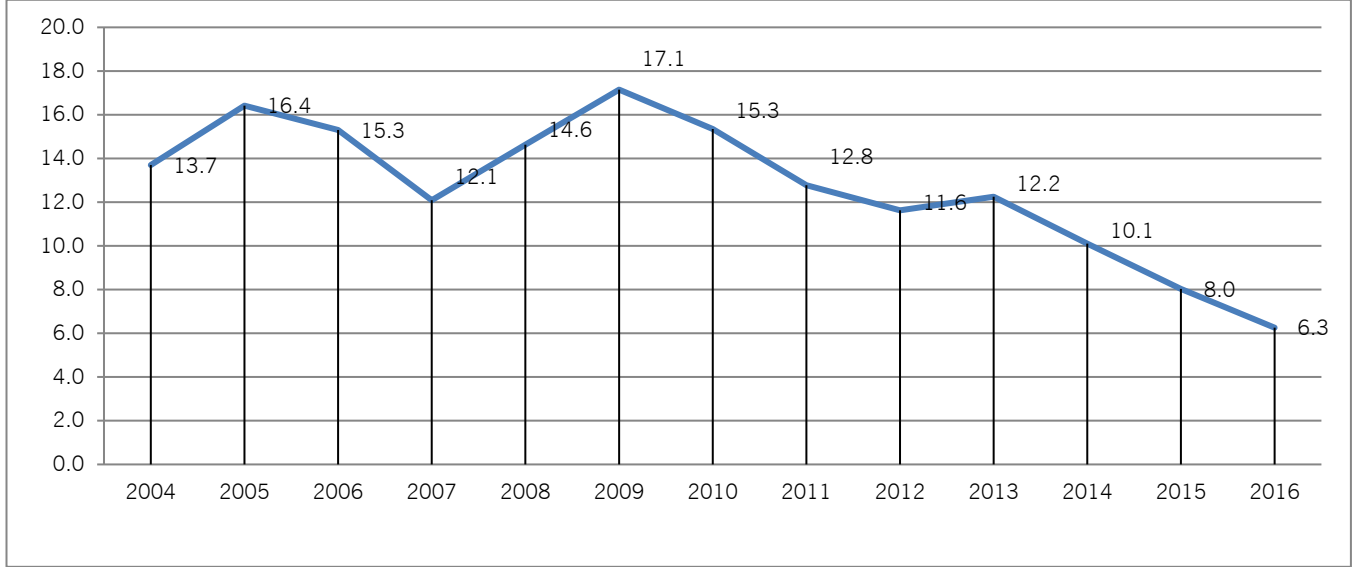

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Yukarıdaki grafiklerde 2000 yılından itibaren yardımların KKTC bütçesi içindeki büyüklüğü hem rakamsal değer olarak hem de oransal olarak gösterilmektedir. Yardımların KKTC bütçesi içindeki oranı 2000 yılında yüzde 41 iken 2002 yılında son 15 yılın en yüksek seviyesi olan yüzde 51'e yükselmiştir. 2004 yılında bütçe çıkartılamaması nedeniyle yüzde 27'ye düşen yardımların bütçe içindeki oranı, bütçe açığına yapılan yardımın artması nedeniyle 2009 yılında tekrar yükselerek yüzde 36'ya ulaşmıştır. 2010-12 döneminde alınan tedbirler neticesinde 2012 yılında yüzde 27'ye düşen oran, 2013-2015 dönemi sonunda yüzde 21'e düşmüştür. 2016 yılında ise azalma trendi devam ederek yüzde 17'e kadar gerilemiştir. Yardımların KKTC bütçesi içindeki payının uzun dönemde azalması, yardımların azalmasından ziyade, bütçenin enflasyonun üzerinde büyümesinden kaynaklanmaktadır. Bu oranın düşmesi önceki yıllara göre harcamaların daha fazla öz kaynakla karşılandığını göstermekte olup, aynı zamanda mali bağımlılığın azalması anlamına da geldiğinden olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Yardımların bütçe içindeki büyüklüğünü etkileyen en önemli etken bütçe açığına yapılan katkılardır. Yine yukarıdaki grafikte bu paralellik açıkça görülmektedir. Bütçe açığına yapılan katkının KKTC bütçesi içerisindeki oranı 2009 yılında yüzde 24 seviyelerine çıkmış daha sonraki yıllarda bu oran azalarak 2016 yılında yüzde 5 seviyesine düşmüştür.

Grafik 4'de yardımların GSMH'ya oranı yer almaktadır. Bu grafik KKTC'de 2000'li yılların hemen başında yaşanan bankacılık kriziyle birlikte artan yardımlara bağımlılığın giderek azaldığını göstermesi açısından önemlidir. Bankacılık krizinin etkisiyle yüzde 30 seviyelerine kadar çıkan oran, hem krizin etkisinin kalkması, hem de ekonomik büyümeyle birlikte 2007 yılında yüzde 12,1 seviyesine kadar düşmüştür. 2007-2009 döneminde küresel ekonomik krizin etkisi ve zamanında alınmayan tedbirler nedeniyle yardımlar artmış, bu durum GSMH'nın azalması ile birleşince söz konusu oran yüzde 12,1'den yüzde 17,3 seviyesine yükselmiştir. 2010-2012 Ekonomik Programında elde edilen başarı hem yardımların sabit kalmasına hem de GSMH'nın artmasına sebep olduğundan oran tekrar azalarak yüzde 11,6'ya kadar düşmüştür. Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programının ilk yılı olan 2013 yılında hem bir önceki yıl elde edilen arizi gelirlerin yüksekliği (Ercan YİD), hem de ekonominin büyüme hızının düşük kalması, oranın yüzde 12,2'e kadar yükselmesine sebep olsa da, 2014 ve 2015 yıllarında mali disiplinden taviz verilmemesi, büyüme hızının artması ve yapısal dönüşüme bağlı olarak kullanılacak ödeneklerin kullanılamaması nedeniyle 2015 yıl sonunda yüzde 8'e düşmüştür. 2016 yılında yardım miktarındaki azalmanın da etkisiyle bu oran yüzde 6,3'e kadar düşmüştür.

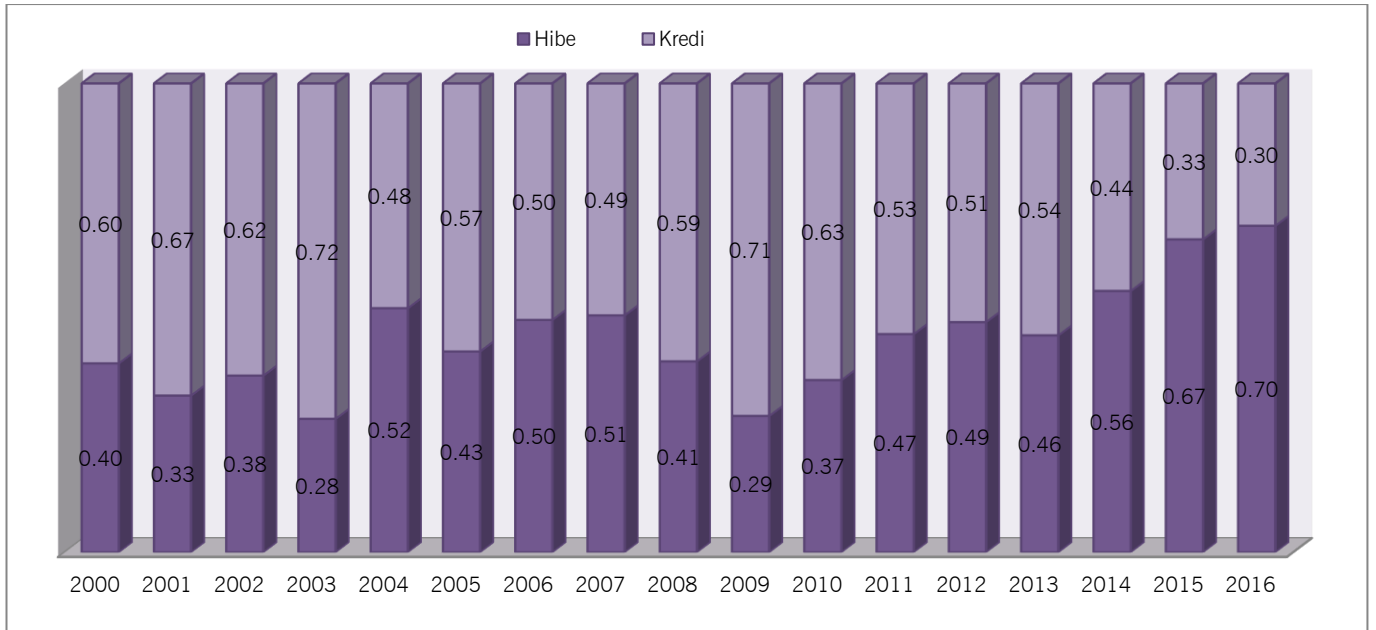
Grafik 4: T.C. Yardımlarının GSMH'ya Oranı (%)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Grafik 5'de yardımların ilk temel ayrımı olan kredi ve hibe ayrımının gelişimi yer almaktadır. KKTC'ye bütçe açığının kapatılması amacıyla yapılan yardımlar kredi olarak verilmekte, yani KKTC'ye borç olarak verilmektedir. Altyapı yatırımları ile özel sektörün desteklenmesine yönelik yardımlar ise KKTC'de refah seviyesinin yükseltilmesine yönelik yardımlar olduğu için, geri ödemesi olmaksızın yani hibe olarak yapılmaktadır. İncelenen dönemde 2000 yılından 2009 yılına kadar kimi zaman hibeler lehine kimi zaman krediler lehine dalgalı bir dağılım mevcut iken 2009 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde hibeler lehine bir durum söz konusudur. Yani 2009 yılından sonra yapılan yardımlardan kredi olarak kullanılan kısım giderek azalmıştır. Bu durum 2013 yılından itibaren yardımların yüzde elliden fazlasının hibe olarak kullanıldığı bir biçim almıştır. İncelenen dönemde 2013 yılından önce de zaman zaman yardımların yüzde 50'sinden fazlası hibe olarak kullanılmıştır ancak 2013 yılından sonra istikrarlı bir şekilde hibe oranının artması, KKTC'nin borç yükündeki artışın hızının azalmasını sağlamıştır. Mali disiplinde elde edilen başarının bir yansıması olan bu durum 2016 yılında yardımlar içindeki hibe oranının yüzde 70'e çıkmasına, kredi oranının ise yüzde 30'a düşmesine sebep olmuştur.

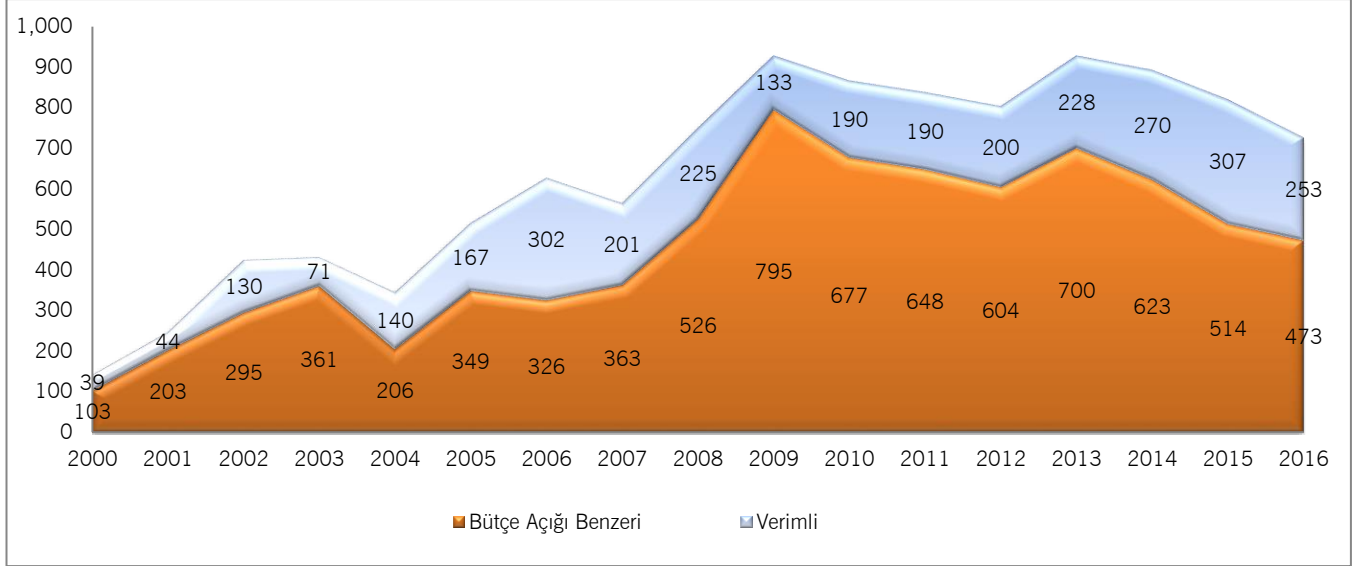
Grafik 5: T.C. Yardımlarının içinde Hibe ve Kredinin Gelişimi (%)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

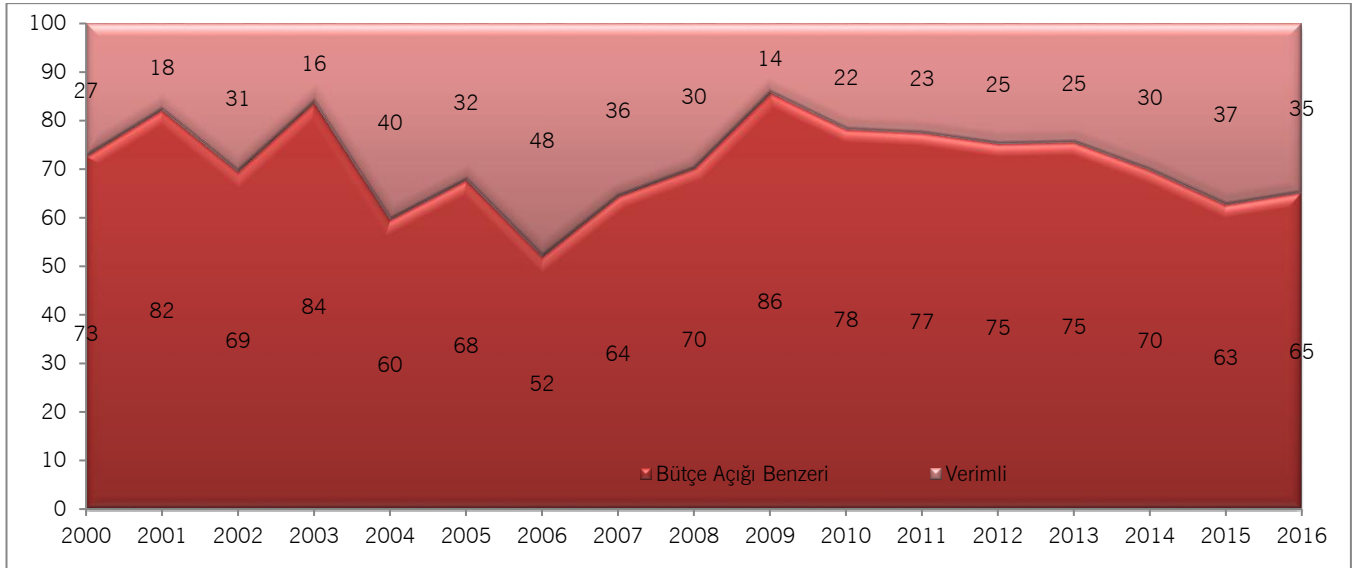
Yardımların büyüme üzerine olan etkisinin analiz edilebilmesi için ekonomiye katkısı yüksek olan “verimli” harcamalar ile ekonomiye katkısı nispeten düşük olan “bütçe açığı benzeri” harcamalar ayrımı yapılmıştır. “Bütçe açığı benzeri” harcamalar; bütçe açığı, savunma, reform destekleme ve diğer harcamaları, “verimli” harcamalar ise; altyapı yatırımları, reel sektör destekleri ve teşvik kredilerini kapsamaktadır. Aşağıdaki Grafik 6 ve 7’de “bütçe açığı benzeri” harcamalar ile “verimli” harcamaların gelişimi yer almaktadır.

Grafik 6: T.C. Yardımlarının İç Dağılımı (milyon TL)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Grafik 7: T.C. Yardımlarının İç Dağılımı (% Dağılımı)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Yardımlar 2000-2003 yılları arasında cari nitelikteki bütçe harcamalarını finanse etmek amacıyla yani verimsiz alanlarda kullanılırken, 2004-2007 yılları arasında daha verimli alanlarda kullanılmıştır. 2006 yılında yardımların yüzde 48’i verimli alanlarda kullanılırken 2009 yılında bu oran yüzde 14’e düşmüş ve 2010 yılından itibaren denge, verimli harcamalar lehine değişmiştir. 2016 yılında “bütçe açığı benzeri” harcamalar için verilen yardım 473 milyon TL ile yüzde 65 oranında gerçekleşirken “verimli” harcamalar 253 milyon TL ile yüzde 35 seviyesinde gerçekleşmiştir.

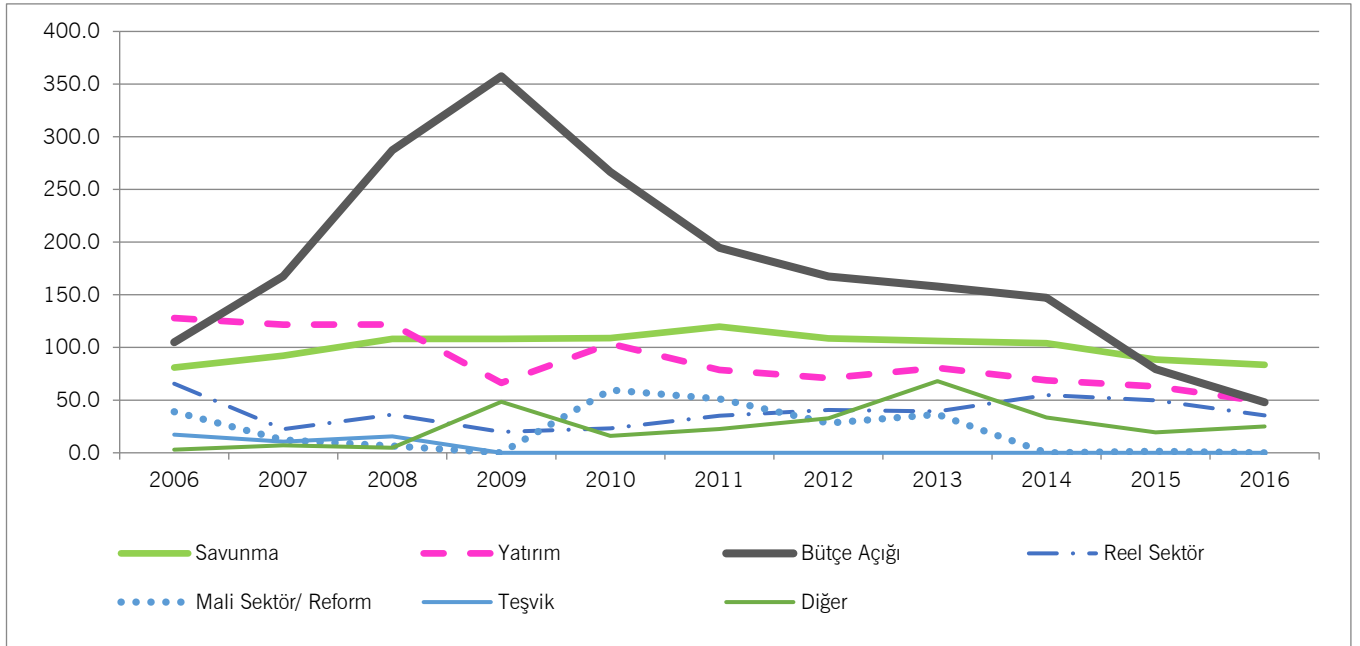
Yardımları kullanım alanlarına göre temel olarak “verimli” ve “bütçe açığı benzeri” harcamalar olarak iki gruba ayırdıktan sonra bu grupları oluşturan alt bileşenlere de bakmak suretiyle daha detaylı bir analiz yapma imkanı bulunmuş olacaktır. Aşağıdaki grafikte yardımların alt kalemlerinin 2006-2016 yılları arasındaki gelişimi yer almaktadır.

Grafik 8: T.C. Yardım Kalemlerinin Gelişimi Nominal (milyon TL)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Grafik 9: T.C. Yardımlarının Gelişimi (milyon \$)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

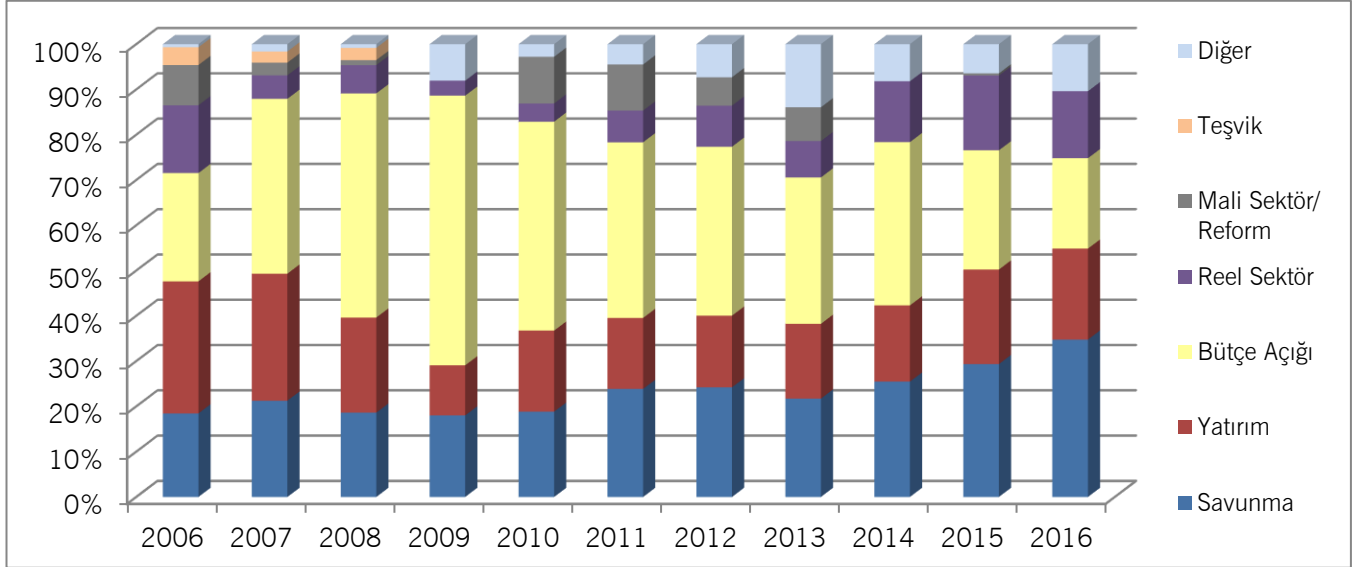
Grafikte ekonomiye katkısı nispeten az olan ve yukarıda “bütçe açığı benzeri” harcamalar başlığı altında toplanan; bütçe açığına katkı, reform destekleme ödeneği, savunma ve diğer kalemi ile ekonomiye katkısı daha fazla olan ve “verimli” harcamalar başlığı altında toplanan; altyapı yatırımları, reel sektör destekleri ve teşvik kalemi ayrı ayrı gösterilmektedir.

Bütçe açığına katkı kalemi 2006 yılından itibaren sürekli artarak 2009 yılında en yüksek noktası olan 553 milyon TL seviyesine ulaşmıştır. 2009 yılından sonra 2012 yılında 300 milyon TL'ye kadar düşmüş, 2013 yılında bu seviyesini korumuştur. 2014 yılında 37 milyon TL kuraklık tazminatı ödemesinin etkisiyle artmış, 2015 yılında 216 milyon TL seviyesine düşmüştür. Bu gerçekleştirmeler 2013-2015 Ekonomik Programının hedefleriyle uyumludur. 2016 yılında ise bütçe açığına katkı 145 milyon TL'ye (25 milyon TL'si kuraklık için) düşerek programda öngörülen 200 milyon TL'nin bile altında gerçekleşmiştir.

Bütçe açığına katkı için yapılan yardımlardaki azalma kendini oransal olarak da göstermektedir. Grafik 9'da sarı renkli

bölüm bütçe açığına katkısı temsil etmekte olup 2009 yılında toplam yardımların yüzde 60'ını oluştururken 2013 yılında bu oran yüzde 32'ye düşmüş, 2014 yılında küçük bir artışla yüzde 36'ya yükselmiştir. 2015 yılında bu oran yüzde 22'ye, 2016 yılında ise yüzde 20'ye düşerek yardımlar içindeki en büyük kalem olma özelliğini yitirmiştir.

Grafik 10: T.C. Yardımlarının İç Dağılımı (%)

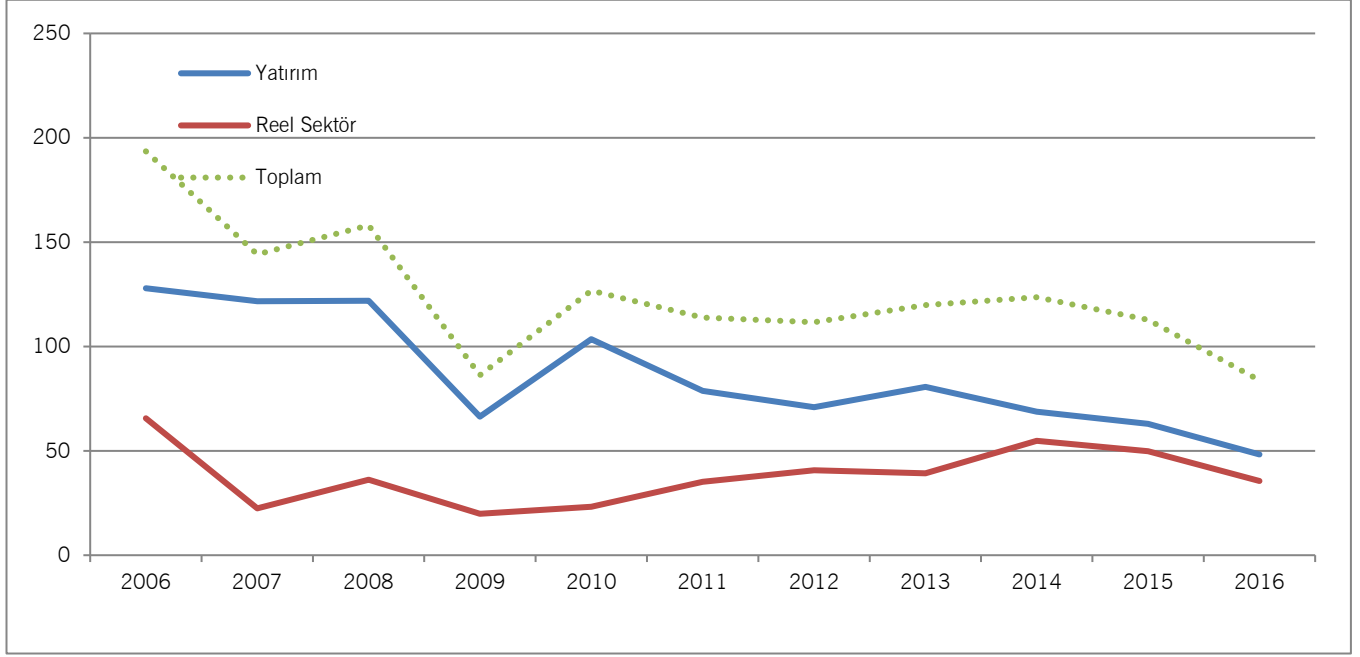
Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Reform destekleme ödeneği 2010 yılında, gerçekleştirilen reformların yoğunluğuna paralel olarak 89,5 milyon TL seviyesine yükselmiş, ertesi yıl da seviyesini koruduktan sonra 2012 yılında 50,5 milyon TL'ye düşmüş, 2013-2015 dönemi Ekonomik Programının ilk yılı olan 2013 yılında ayrılan ödeneğin gerektirdiği kadar reform yapılmadığı için 69,3 milyon TL'de kalmıştır. 2014 yılında bu olumsuz durum had safhaya ulaştığı için Reform Destekleme Ödeneğinden herhangi bir katkı yapılmamış ve ödenek 2015 yılına devredilmiştir. 2015 yılında Reform Destekleme ödeneğinde bulunan 195 milyon TL'nin 191 milyon TL'si herhangi bir reform yapılmadığı için kullanılamamış ve iptal edilmiştir. 2016 yılında ayrılan 200 milyon TL kaynak yine reformlarda gerekli ilerleme sağlanamadığı için kullanılamamıştır.

Verimli harcamalar başlığı altına giren en önemli kalemler altyapı yatırımları ile reel sektör destekleridir. Aşağıdaki grafikte bu iki kalemin yıllar içindeki gelişimi Dolar cinsinden yer almaktadır. Altyapı yatırımları ve reel sektör destekleri olarak yapılan ayırım, kaynakların kamusal yatırımlara mı yoksa özel sektör yatırımlarına mı yapıldığı hakkında bir yorum yapılması açısından önemlidir. Ancak uygulamada bu ayırımı yapmak zaman zaman zorlaşmaktadır. Örneğin üniversitelere yapılan katkılar önceden altyapı yatırımları kategorisinde iken bugün reel sektör destekleri kategorisinde yer almaktadır. Bu nedenle grafikte toplam harcama verisine yer verilmiş, altyapı yatırımları veya reel sektör destekleri ayırımının değişmesi halinde bile yardımların ne kadarının bu iki alana harcanmış olduğunun görülmesi sağlanmıştır.

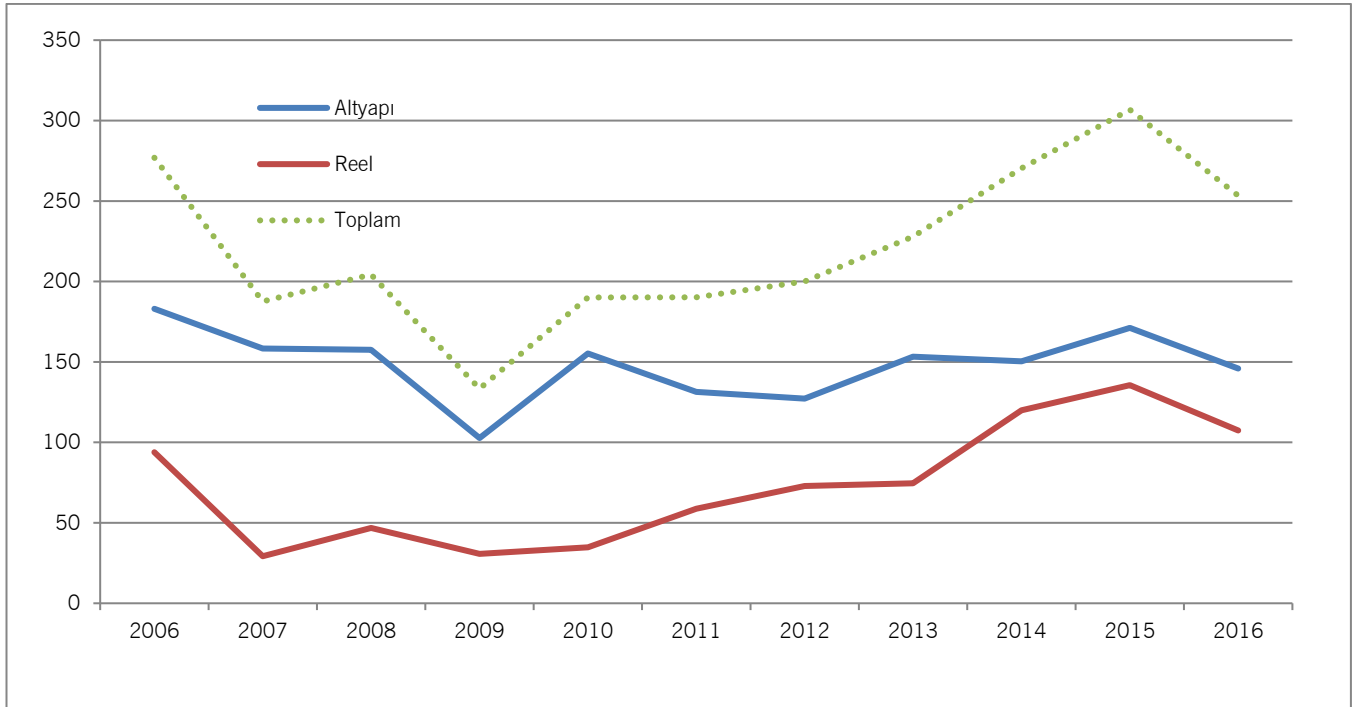
Altyapı yatırımları ile reel sektör destekleri için 2016 yılında bir önceki yıldan devredenle birlikte 690,7 milyon TL kaynak ayrılmıştır. 2015 yılı bir önceki programın son yılı olduğu için 141 milyon TL kaynak, projelerle ilgili gerekli ilerleme sağlanamadığı için iptal edilmiştir. Ayrılan kaynağın 253,2 milyon TL'si harcanabilmiş ve harcama oranı yüzde 36,6 olmuştur. Bir önceki yılda harcama miktarının 306 milyon TL ve harcama oranının yüzde 42 olmasına rağmen yaşanan gerileme protokolün geç imzalanmasından kaynaklanmıştır.

Grafik 11: Altyapı Harcamaları ile Reel Sektör Desteklerinin Gelişimi (milyon \$)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Grafik 12: Altyapı Harcamaları ile Reel Sektör Desteklerinin Gelişimi (milyon TL)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Grafikte 2006-2008 döneminde altyapı projelerinin diğer yıllara nazaran daha yüksek miktarda gerçekleştiği görülmektedir. 2009 yılında ise yaşanan mali kriz nedeniyle yatırım ödeneklerinin önemli bir bölümü cari bütçe açığına katkı kalemine aktarılmıştır. KKTC'de göreve gelen hükümetlerin cari bütçe açığına katkı kalemine daha fazla ödenek kaydırma beklentisi bu yıllarda yatırım ödeneklerinin kullanılmasını engellemiştir. 2010 yılı ile birlikte uygulanmaya başlayan Ekonomik Program yatırım ödeneklerine bakışın değişmesini sağlamış ve altyapı yatırımları 2016 yılı hariç tekrar yükselmeye başlamıştır.

Reel sektör destekleri 2000'li yılların başında zikredilmeye başlansa da gerçek değerini 2004 yılında bulmaya başlamıştır. 2004 yılından sonra T.C. yardımlarının özel sektörün gelişmesine imkân sağlaması için bir bakış açısı

geliştirilmiştir. 2006 yılında Bafra bölgesinin geliştirilmesi için 20 milyon TL harcama yapılmış, KKTC Kalkınma Bankası üzerinden özel sektöre 36 milyon TL kredi verilmiştir. Bafra bölgesi altyapı yatırımlarının tamamlanması ve KKTC Kalkınma Bankası üzerinden verilen kredilerde rasyonel olmayan uygulamalar yapılması nedeniyle amaca ulaşamaması reel sektör destek harcamalarının aniden düşmesine neden olmuştur. 2009 yılında cari bütçe açığına katkı yapılmasıyla iyice azalan destekler 2010 yılından itibaren Ekonomik Programla birlikte artışa geçmiştir. 2010 yılından sonra reel sektörün desteklenmesinde faiz destekli programlara geçilmesi suretiyle Bankacılık sektörünün devreye sokulması, bir yandan rasyonel olmayan destekleri ortadan kaldırmış, diğer yandan ayrılan kaynağın çok daha fazlasını kredi olarak ekonomiye kazandırma imkânı sağlamıştır. Son yıllarda reel sektör desteklerinde yaşanan sıçramanın en önemli nedeni Turizm Teşvik ödemelerinde yaşanan değişikliktir. Turist başına teşviklerin Turizm Fonundan desteklenen kısımlarının birçoğu, fonun zamanında ödeme yapamaması nedeniyle sektöre verdiği zararı ortadan kaldırmak amacıyla T.C. yardımlarından karşılanmaya başlamıştır. Teşvik mevzuatının da etkisiyle son yıllarda artan turist sayısı teşvik tutarının da artmasına neden olduğundan reel sektör desteklerinin son yıllarda önemli düzeylere çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, yükseköğretim desteklerinin de 2014 yılından itibaren altyapı desteklerinden çıkarılıp reel sektöre eklenmesi bazda bir artışa neden olmuştur.

YILLAR	HİBELER				KREDİLER				TEŞVİK KREDİLERİ	TOPLAM
	SAVUNMA	ALTYAPI PROJELERİ	REEL SEKTÖR	TOPLAM	KAMU SEKTÖRÜ	REEL SEKTÖR	MALİ SEKTÖR /REFORM.DEST.*	TOPLAM		
Tablo 1: KKTC'ye Yapılan Türkiye Cumhuriyeti Yardımlarının Gelişimi (Cari Fiyatlarla)										
2002	51.418.000	99.000.000		150.418.000	243.581.933	5.000.000		248.581.933	26.000.000	424.999.933
2003	67.500.000	51.430.000		118.930.000	293.824.826	5.000.000		298.824.826	14.300.000	432.054.826
2004	63.236.233	101.602.031		164.838.264	91.476.311	9.439.603	50.837.501	151.753.415	28.765.820	345.357.499
2005	92.798.997	127.381.082		220.180.079	193.001.277	37.298.505	63.457.508	293.757.290	2.172.767	516.110.136
2006	115.833.589	183.033.454		298.867.043	154.387.758	93.889.335	55.767.820	304.044.913	24.671.173	627.583.129
2007	120.047.875	158.317.708		278.365.583	227.220.839	29.243.461	15.887.888	272.352.188	13.838.283	564.556.054
2008	139.791.027	157.565.115		297.356.142	377.579.934	46.778.966	8.378.409	432.737.309	20.207.071	750.300.522
2009	167.395.579	102.695.376		270.090.955	627.895.790	30.703.527		658.599.317		928.690.272
2010	163.327.202	155.303.458		318.630.660	424.150.471	34.816.336	89.475.000	548.441.807	0	867.072.467
2011	199.979.873	131.418.858	58.741.920	390.140.651	362.664.336	0	85.325.000	447.989.336	0	838.129.987
2012	194.687.300	127.168.153	72.889.557	394.745.009	358.752.878	0	50.500.000	409.252.878	0	803.997.887
2013	201.795.988	153.300.883	74.584.602	429.681.473	429.375.374	0	69.325.000	498.700.374	0	928.381.847
2014	227.517.948	150.372.970	119.973.436	497.864.353	395.182.958	0	0	395.182.958	0	893.047.312
2015	240.860.181	171.189.424	135.574.860	547.624.466	268.759.989	0	4.000.000	272.759.989	0	820.384.455
2016	252.444.741	145.941.897	107.389.142	505.775.779	220.505.182	0	0	220.505.182	0	726.280.961
TOPLAM	2.298.634.533	2.015.720.408	569.153.517	4.883.508.458	4.447.854.676	292.169.733	492.954.126	5.453.483.717	129.955.114	10.466.947.288
Tablo 2: KKTC'ye Yapılan Türkiye Cumhuriyeti Yardımlarının Gelişimi (\$)										
2002	34.145.726	65.744.037		99.889.763	161.758.177	3.320.406		165.078.583	17.266.111	282.234.456
2003	45.208.926	34.445.852		79.654.778	196.792.662	3.348.809		200.141.471	9.577.595	289.373.844
2004 (YTL)	44.459.263	71.432.962		115.892.226	64.313.910	6.636.667	35.742.133	106.692.709	20.224.278	242.809.213
2005(TL)	69.212.127	95.004.428		164.216.555	143.945.833	27.818.284	47.328.411	219.092.528	1.620.511	384.929.595
2006	80.939.852	127.896.414		208.836.267	107.879.954	65.606.090	38.968.309	212.454.354	17.239.223	438.529.844
2007	92.237.524	121.641.748		213.879.272	174.582.745	22.468.906	12.207.292	209.258.943	10.632.499	433.770.714
2008	108.121.403	121.868.776		229.990.179	292.039.290	36.181.202	6.480.282	334.700.775	15.629.164	580.320.117
2009	108.202.034	66.380.777		174.582.810	405.862.578	19.846.307	0	425.708.886	0	600.291.696
2010	108.858.385	103.510.520		212.368.905	282.698.379	23.205.260	59.635.528	365.539.167	0	577.908.073
2011	119.748.427	78.693.927	35.174.802	233.617.156	217.164.273	0	51.092.814	268.257.087	0	501.874.244
2012	108.612.162	70.944.576	40.663.630	220.220.368	200.141.076	0	28.172.943	228.314.019	0	448.534.386
2013	106.080.002	80.587.122	39.207.592	225.874.716	225.713.807	0	36.442.727	262.156.534	0	488.031.250
2014	103.989.190	68.729.361	54.834.972	227.553.523	180.622.039	0	0	180.622.039	0	408.175.562
2015	88.551.537	62.937.288	49.843.699	201.332.524	98.808.820	0	1.470.588	100.279.408	0	301.611.932
2016	83.513.544	48.280.368	35.526.380	167.320.292	72.947.328	0	0	72.947.328	0	240.267.620
TOPLAM	1.301.880.101	1.218.098.157	255.251.075	2.775.229.333	2.825.270.869	208.431.931	317.541.029	3.351.243.830	92.189.381	6.218.662.544

Tablo 3: Türkiye Cumhuriyeti'nce 2016 Yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Yapılan Yardımlar (Kesin Hesap) (TL)

AÇIKLAMALAR	2016				TOPLAM	EKLENEN / DÜŞÜLEN	2016 TOPLAM REVİZE ÖDENEĞİ	2016 YILI HARCAMASI	2017 YILINA DEVREDEN ÖDENEK
	2015 YILINDAN DEVREDEN TOPLAM	BÜTÇE ÖDENEĞİ	GERİ DÖNÜŞ ÖDENEĞİ	YAPILAN REVİZE İŞLEMLERİ					
SAVUNMA ÖDENEKLERİ (HİBE)	32.119.914,85	275.000.000,00	0,00	0,00	307.119.914,85	0,00	307.119.914,85	252.444.740,87	54.675.173,98
ALTYAPI PROJELERİ (HİBE)	232.775.234,65	200.000.000,00		0,00	432.775.234,65	0,00	432.775.234,65	145.941.896,89	286.833.337,76
Ankara Kaynaklı Projeler	51.292.300,00	25.000.000,00	0,00	0,00	76.292.300,00	2.000.000,00	78.292.300,00	30.098.948,75	48.193.351,25
Lefkoşa Kaynaklı Projeler	181.482.934,65	175.000.000,00		0,00	356.482.934,65	-2.000.000,00	354.482.934,65	115.842.948,14	238.639.986,51
REEL SEKTÖR (Geri dönüşler dahil)	38.725.000,05	125.000.000,00	13.275.000,00	0,00	177.000.000,05	-2.844.656,76	174.155.343,29	107.389.141,51	66.766.201,78
Ankara Kaynaklı Projeler	6.000.000,00	24.200.000,00		0,00	30.200.000,00	0,00	30.200.000,00	18.050.000,00	12.150.000,00
Lefkoşa Kaynaklı Projeler	28.249.648,37	113.000.000,00		0,00	141.249.648,37	0,00	143.955.343,29	89.339.141,51	54.616.201,78
TEŞVİK KREDİLERİ (T.KALKINMA BANKASI)	0,00	11.000.000,00	0,00	0,00	11.000.000,00	0,00	11.000.000,00	0,00	11.000.000,00
KREDİLER	1.485.256,91	475.000.000,00	0,00	0,00	476.485.256,91	0,00	476.485.256,91	220.505.181,70	255.980.075,21
Kamu Sektörü (Cari Bütçe Açığına Katkı)	0,00	200.000.000,00		0,00	200.000.000,00	25.000.000,00	225.000.000,00	145.000.000,00	80.000.000,00
Kamu Sektörü (Diğer)	1.485.256,91	75.000.000,00		0,00	76.485.256,91		76.485.256,91	75.505.181,70	980.075,21
Reform Destekleme Ödeneği	0,00	200.000.000,00		0,00	200.000.000,00	-25.000.000,00	175.000.000,00	0,00	175.000.000,00
TOPLAM	305.105.406,46	1.086.000.000,00	13.275.000,00	0,00	1.404.380.406,46	-2.844.656,76	1.401.535.749,70	726.280.960,97	675.254.788,73

NOT : Reel Sektöre ilişkin olarak "Yapılan Revize İşlemleri" sütununda yer alan tutar 2016 yılında Geri Dönüş Hesabı için beklenen tutarın altındaki gerçekleşmeyi göstermektedir.

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Tablo 4: Ankara Kaynaklı Projeler (TL)

	Devreden Ödenek	2016 Ödeneği	Eklenen	Düşülen	İptal Edilen	Toplam Ödenek	Toplam Harcama
ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ	45.000.000,00	10.000.000,00				55.000.000,00	25.210.405,84
KKTC Karayolları Master Plân Uygulama Projesi	34.000.000,00	10.000.000,00				44.000.000,00	16.578.931,06
Ercan Havaalanı Geliştirme Projesi	11.000.000,00					11.000.000,00	8.631.474,78
KÜLTÜR SEKTÖRÜ	500.000,00					500.000,00	
Vakıflar İdaresi Projesi	500.000,00					500.000,00	
DİĞER KAMU SEKTÖRÜ	5.792.300,00	11.000.000,00	2.000.000,00			18.792.300,00	4.888.542,91
Müşavirlik Hizmetleri Projesi	192.300,00	1.000.000,00				1.192.300,00	808.976,91
E-Devlet Projesi	600.000,00	10.000.000,00				10.600.000,00	
Maliye Otomasyon Projesi			2.000.000,00			2.000.000,00	
K.K.T.C'de Nirengi Ağı Oluşturulması Projesi	5.000.000,00					5.000.000,00	4.079.566,00
SAVUNMA, GÜVENLİK VE ADALET SEKTÖRÜ		4.000.000,00				4.000.000,00	
Yeni Cezaevi Yapımı Projesi		4.000.000,00				4.000.000,00	
TOPLAM	51.292.300,00	25.000.000,00	2.000.000,00	0	0	78.292.300,00	30.098.948,75

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Tablo 5: Lefkoşa Kaynaklı Projeler

	Devreden Ödenek	2016 Ödeneği	Eklenen	Düşülen	İptal Edilen	Toplam Ödenek	Toplam Harcama
TARIM SEKTÖRÜ	3.000.000,00	20.400.000,00	300.000,00	520.000,00		23.180.000,00	6.862.039,76
Meteoroloji Hizmetlerinin Geliştirilmesi Projesi		350.000,00				350.000,00	13.953,35
Bitki Koruma ve Bitkisel Üretimi Geliştirme Projesi		1.500.000,00				1.500.000,00	655.667,24
T.C.'den Gelecek Sulama Suyunun Dağıtım Bağlantı ve Altyapı Projesi		350.000,00		220.000,00		130.000,00	
Merkezi Bitki Sağlığı ve Karantina Laboratuvarının Kurulması Projesi		1.000.000,00				1.000.000,00	
Modern Sulama Sistemlerinin Geliştirilmesine Katkı Projesi		750.000,00				750.000,00	469.257,46
Organik Tarımın Geliştirilmesi Projesi		250.000,00				250.000,00	49.247,26
Hayvancılığın ve Organize Hayvan Barınaklarının Geliştirilmesi Projesi		3.000.000,00				3.000.000,00	326.562,26
Balıkçı Barınaklarının İyileştirilmesi ve Geliştirilmesi Projesi	500.000,00	2.500.000,00		300.000,00		2.700.000,00	477.839,45
Hayvan Islahı, Hayvansal Hastalık ve Zararlılarla Mücadele Projesi	500.000,00	2.500.000,00	300.000,00			3.300.000,00	1.970.545,52
Sınır Kontrol Noktası Oluşturma Projesi		2.000.000,00				2.000.000,00	
Tarımsal Araştırma ve Geliştirme Projesi		2.200.000,00				2.200.000,00	1.049.690,56
Ormancılık Sektörünü Geliştirme Projesi	2.000.000,00	4.000.000,00				6.000.000,00	1.849.276,66
SANAYİ VE TİCARET SEKTÖRÜ	2.000.000,00	10.250.000,00				12.250.000,00	5.045.308,60
Organize Sanayi Bölgeleri Altyapı İnşaatına Katkı Projesi	2.000.000,00	10.250.000,00				12.250.000,00	5.045.308,60
ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ	34.603.029,00	23.800.000,00	120.000,00	120.000,00		58.403.029,00	14.136.493,29
Girne Antik Limanı Mendireğinin Tamiri Projesi		1.000.000,00		120.000,00		880.000,00	
Toplu Taşımacılığı Geliştirme Etüd Projesi		200.000,00				200.000,00	
Yol Yapım ve Bakım Projesi	34.500.000,00	20.000.000,00				54.500.000,00	13.710.653,34
Limanların ve Diğer Kıyı Yapılarının Geliştirilmesi Projesi	103.029,00	200.000,00	120.000,00			423.029,00	420.383,95
Gemi Trafik Yönetim Projesi		2.300.000,00				2.300.000,00	
Sivil Havacılık Proje Giderleri		100.000,00				100.000,00	5.456,00

	Devreden Ödenek	2016 Ödeneği	Eklenen	Düşülen	İptal Edilen	Toplam Ödenek	Toplam Harcama
EĞİTİM SEKTÖRÜ	12.243.405,00	18.600.000,00		1.000.000,00		29.843.405,00	16.653.106,87
Eğitim ve Öğretim Hizmetlerinin Geliştirilmesi ve Katkı Projesi	8.400.000,00	16.000.000,00		1.000.000,00		23.400.000,00	14.606.383,29
Eğitim Programı Geliştirme Projesi	1.600.000,00	300.000,00				1.900.000,00	
Özel Eğitimin Desteklenmesi Projesi		500.000,00				500.000,00	82.320,38
Meslek Liseleri Altyapı Modernizasyon Projesi		500.000,00				500.000,00	487.377,99
Meslek Liseleri Kampüs Projesi Etüdü		250.000,00				250.000,00	4.060,00
Gençlere Yönelik Etkinliklerin Desteklenmesi Projesi		500.000,00				500.000,00	29.145,00
Sportif Faaliyetlere ve Spor Tesislerine Katkı Projesi	300.000,00	550.000,00				850.000,00	402.550,20
T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Tesisleri Yapımına Katkı Projesi	1.943.405,00					1.943.405,00	1.041.270,01
KÜLTÜR SEKTÖRÜ	9.110.500,00	25.300.000,00	2.800.000,00	840.000,00		36.370.500,00	16.395.090,31
Din Hizmetlerinin Geliştirilmesi ve Katkı Projesi	6.375.500,00	9.000.000,00				15.375.500,00	6.353.128,89
Kıbrıs Vakıflar İdaresi Projeleri Katkı Projesi	600.000,00	500.000,00				1.100.000,00	1.011.357,00
Tanıtma, Enformasyon ve Tören Giderlerine Katkı Projesi		5.000.000,00	1.300.000,00			6.300.000,00	5.284.746,62
Anıtlar, Şehitlikler ve Müzeler Yapım ve Onarımı ile Katkı Projesi	1.000.000,00	8.000.000,00		840.000,00		8.160.000,00	229.300,50
Arkeolojik Kazı Çalışmalarına Katkı Projesi	325.000,00	600.000,00				925.000,00	36.000,00
Eski Eserlerin Restorasyonu Projesi	125.000,00	1.200.000,00	1.500.000,00			2.825.000,00	2.699.262,73
TC-KKTC Kültür ve Sanat İşbirliği ve Katkı Projesi	685.000,00	1.000.000,00				1.685.000,00	781.294,57
SAĞLIK VE SOSYAL HİZMET SEKTÖRÜ	6.366.000,00	11.700.000,00				18.066.000,00	2.912.700,00
Tıbbi Teczizat ve Ambulans Alımı Projesi	840.000,00	5.000.000,00				5.840.000,00	655.400,00
Yenierenköy Sağlık Merkezi Projesi	950.000,00					950.000,00	950.000,00
Sağlık Hizmetlerinin Geliştirilmesi Projesi		5.000.000,00				5.000.000,00	
Onkoloji Hastanesi Yapım Projesi	1.576.000,00					1.576.000,00	
Sosyal Hizmet Projesi	3.000.000,00	400.000,00				3.400.000,00	7.300,00
Devlet Laboratuvarına Teczizat Alımı ve Akreditasyon Projesi		1.300.000,00				1.300.000,00	1.300.000,00

	Devreden Ödenek	2016 Ödeneği	Eklenen	Düşülen	İptal Edilen	Toplam Ödenek	Toplam Harcama
DIĞER KAMU SEKTÖRÜ	105.300.001,00	57.350.000,00	5.060.000,00	7.800.000,00		159.910.001,00	46.207.557,39
BRT Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi	800.000,00	200.000,00				1.000.000,00	748.356,77
Maliye İdaresini Geliştirme Projesi	125.000,00	500.000,00	450.000,00			1.075.000,00	133.766,62
Rekabet Kurumunu Geliştirme Projesi	100.000,00	100.000,00				200.000,00	20.737,67
Tamamlama Projesi		8.000.000,00		7.800.000,00		200.000,00	
T.C.'den Görevli Olarak Gelen Kamu Görevlileri ve Uzmanların Ücretleri Projesi		4.500.000,00				4.500.000,00	3.684.825,85
Hizmet Binaları Yapım Geliştirme ve Tamamlama Projesi	9.000.000,00	7.000.000,00				16.000.000,00	1.672.393,56
Hizmetiçi Eğitim Programlarının Desteklenmesi Projesi		300.000,00				300.000,00	
Otomasyon Projelerine Katkı Projesi	200.000,00		200.000,00			400.000,00	198.943,96
Dernek, Birlik, Kulüp, Sendika, Vakıf vb. STK'lara Katkı Projesi	950.000,00	1.500.000,00	3.570.000,00			6.020.000,00	3.782.137,78
Akaryakıt Birimi Laboratuvarının Geliştirilmesi Projesi		250.000,00				250.000,00	
Belediye ve Köylerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi	94.125.001,00	35.000.000,00	840.000,00			129.965.001,00	35.966.395,18
ÇEVRE SEKTÖRÜ	1.950.000,00	4.350.000,00				6.300.000,00	3.907.712,41
İçme Suları, İsale Hatları, Şebeke ve Türbin Yenileme ve Dere Islahı Katkı Projesi	1.500.000,00					1.500.000,00	1.322.949,68
Türkiye'den Boruyla Su Getirme Projesi KKTC Dağıtım Kısmı	450.000,00	2.500.000,00				2.950.000,00	2.584.762,73
Ülkesel Fiziki Plan Projesi		100.000,00				100.000,00	
Özel Çevre Koruma Bölgeleri Planlama, İzleme ve Koruma Projesi		250.000,00				250.000,00	
Çöp Alanlarının Rehabilitasyonu Projesi		1.500.000,00				1.500.000,00	
SAVUNMA, GÜVENLİK VE ADALET SEKTÖRÜ	6.910.000,00	3.250.000,00				10.160.000,00	3.722.939,51
Cezaevinin Geliştirilmesi Projesi	450.000,00	300.000,00				750.000,00	365.416,00
Gönyeli Polis Karakolu İnşaatı Projesi		1.250.000,00				1.250.000,00	
Güzelyurt İtfaiye Binası Projesi		1.400.000,00				1.400.000,00	
Polis Teşkilatını Güçlendirme Projesi	610.000,00	300.000,00				910.000,00	566.475,80
Polis Okulu Binası Projesi	5.850.000,00					5.850.000,00	2.791.047,71
TOPLAM	181.482.935,00	175.000.000,00	8.280.000,00	10.280.000,00	0	354.482.935,00	115.842.948,14

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Tablo 6: Reel Sektör Ankara Kaynaklı Projeler

	Devreden Ödenek	2016 Ödeneği	Eklenen	Düşülen	İptal Edilen	Toplam Ödenek	Toplam Harcama
YÜKSEK ÖĞRETİM SEKTÖRÜ	6.000.000,00	24.200.000,00				30.200.000,00	18.050.000,00
ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü Giderlerine Katkı Projesi		16.200.000,00				16.200.000,00	14.000.000,00
İTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü Giderlerine Katkı Projesi	6.000.000,00	8.000.000,00				14.000.000,00	4.050.000,00
TOPLAM	6.000.000,00	24.200.000,00	0	0	0	30.200.000,00	18.050.000,00

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Tablo 7: Reel Sektör Lefkoşa Kaynaklı Projeler

	Devreden Ödenek	2016 Ödeneği	Eklenen	Düşülen	İptal Edilen	Toplam Ödenek	Toplam Harcama
TARIM SEKTÖRÜ	3.750.000,00	11.000.000,00				14.750.000,00	10.539.402,41
Proje Destekli Tarımsal Kısmi Hibe Programı Projesi	2.000.000,00	4.000.000,00				6.000.000,00	3.688.729,85
Tarımsal Hibe Programı	250.000,00	1.000.000,00				1.250.000,00	528.674,13
Tarımsal Yatırım Desteği Programı	1.500.000,00					1.500.000,00	321.998,43
Faiz Destekli Zirai Kredi Programı Projesi		6.000.000,00				6.000.000,00	6.000.000,00
SANAYİ VE TİCARET SEKTÖRÜ	2.200.000,00	22.000.000,00	700.000,00			24.900.000,00	23.562.304,33
Sanayici ve KEZ'e Yönelik Proje Destekli Kısmi Hibe Programı Projesi	2.200.000,00	3.000.000,00				5.200.000,00	5.175.144,95
Sanayici ve KEZ'e Yönelik Faiz Destekli Kredi Programı Projesi		3.000.000,00				3.000.000,00	3.000.000,00
Kalite Belgesi, Fuar, Pazarlama ve Navlun Hibe Destek Programı Projesi		6.000.000,00				6.000.000,00	4.687.159,38
Esnaf ve Hizmet Sektörüne Yönelik Faiz Destekli Kredi Programı		6.000.000,00				6.000.000,00	6.000.000,00
Faiz Destekli KOBİ Yatırım Kredi Programı		4.000.000,00				4.000.000,00	4.000.000,00
Girişimcilik Projesi			700.000,00			700.000,00	700.000,00
TURİZM SEKTÖRÜ	14.000.000,00	54.100.000,00			569.656,76	67.530.343,24	39.961.162,26
Eko Turizmi ve Pansiyonculuğu Geliştirme Projesi		500.000,00				500.000,00	
Turizm Teşvik Programı	6.000.000,00	50.000.000,00			569.656,76	55.430.343,24	36.821.414,54
Turizm Bölgeleri Alt Yapılarına Katkı ve Turizm Çeşitlendirme Projesi	100.000,00	500.000,00				600.000,00	119.000,00
Turizm Yatırımlarına Faiz Destekli Kredi Programı	7.000.000,00					7.000.000,00	
Turizm Projelerine Kısmi Hibe Programı	900.000,00	3.000.000,00				3.900.000,00	3.020.747,72
Turizm Tanıtım ve Ara Eleman Yetiştirme Projesi		100.000,00				100.000,00	0

	Devreden Ödenek	2016 Ödeneği	Eklenen	Düşülen	İptal Edilen	Toplam Ödenek	Toplam Harcama
YÜKSEKÖĞRETİM SEKTÖRÜ	12.775.000,05	23.000.000,00				35.775.000,05	14.276.272,51
Üniversitelerin Ortak Tanıtımına Katkı Projesi	600.000,00	1.000.000,00				1.600.000,00	726.989,97
Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı Projesi		1.000.000,00				1.000.000,00	710.947,27
Lefke Avrupa Üniversitesinin Geliştirilmesine Katkı Projesi	4.400.000,00	6.300.000,00				10.700.000,00	8.820.966,22
Yükseköğretim Kurumları Laboratuvar Geliştirme Projesi	475.000,05	1.700.000,00				2.175.000,05	1.224.899,30
Üniversitelerin Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Projesi	3.500.000,00					3.500.000,00	181.740,30
Üniversitelerin Uluslararası Akreditasyonu ve Bologna Sürecine Hazırlanması Projesi		2.000.000,00				2.000.000,00	1.003.184,38
DAÜ Yatırım Giderlerine Katkı Projesi	3.800.000,00	5.000.000,00				8.800.000,00	1.607.545,07
Yurt Yapımı Faiz Destek Programı		6.000.000,00				6.000.000,00	
DİĞER KAMU SEKTÖRÜ		3.975.000,00	500.000,00	1.200.000,00	2.275.000,00	1.000.000,00	1.000.000,00
Tamamlama Projesi		3.475.000,00		1.200.000,00	2.275.000,00		
Kırsal Kalkınma ve Sosyal Hizmet Projesi		500.000,00	500.000,00			1.000.000,00	1.000.000,00
TOPLAM	32.725.000,05	114.075.000,00	1.200.000,00	1.200.000,00	2.844.656,76	143.955.343,29	89.339.141,51

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

